

REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI

REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA

REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI

REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA

REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI

REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA

REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI

REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA

REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI

REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA

REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI

REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA

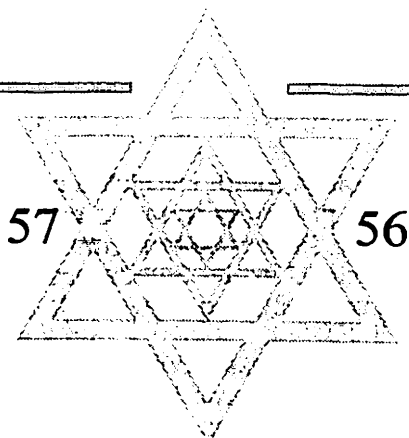
“PINKAS” 1 – 12

1. JEVREJI, GRCI, RIMLJANI,	Petar Šefer
2. JEVREJSKA INTELIGENCIJA I NJENO JEVREJSTVO	Artur Hertcberg
3. POLOŽAJ JEVREJSKE ZAJEDNICE U JUGOSLAVIJI	Aca Singer
4. VERA SEKULARNOG JEVREJINA	Saul Gudmen
5. MESIJA U JEVREJSTVU / PRAVEDNIK U JEVREJSKOM PREDANJU	Eugen Verber
6. KAFKA, JEVREJSKO NASLEĐE I HEBREJSKA KNJIŽEVNOST	Geršon Šaked
7. KAKO PREŽIVETI AUŠVIC	Džin Ameri
8. O MAJMONIDU / VODIČ ZA ZABLUDELE – odlomci POSLANICA JEMENIĆANIMA	Ivan Ninić Majmonid
9. JEVREJSKI ŽALOBNI OBIČAJI	Danijela Danon
10. KABALA I NJENA SIMBOLIKA	Geršom Šolem
11. JEVREJSKA ZAJEDNICA U SRBIJI (1918-1941)	Nebojša Petrović
12. MOŽE LI ČOVEK DA SUMNJA U POSTOJANJE BOGA A DA IPAK BUDE DOBAR JEVREJIN	Denis Prager/ Jozef Teluškin

REVITALIZACIJA

**MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

REVITALIZATION

**OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 1

Tema: Opšta istorija Jevreja

JEVREJI, GRČI, RIMLJANI

prof. PETER SCHÄFER

JEWS, GREEKS, ROMANS

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

januar 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 1

NAZIV:

Jevreji, Grci i Rimljani

AUTOR:

Prof. dr Peter Schäfer

IZDAVAČ:

Savez jevrejskih opština Jugoslavije

UREDNICI:

Simha Kabiljo i Miša David

LEKTOR:

Danica Branković

KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**

ŠTAMPA:

Štamparija Đorđević

TIRAŽ: 300 primeraka

Januar 1996. godine, Beograd

JEVREJI, GRCI, RIMLJANI

(Iz knjige *Geschichte der Juden von der biblischen Zeit bis zur Gegenwart*)

Sam naslov tačno označava politički, kulturni i privredni prostor u kojem se odigrava epoha istorije Jevreja o kojoj je u ovom prilogu reč. To je vreme posle povratka Jevreja iz vavilonskog izgnanstva, pri kraju persijske vladavine nad Palestinom. Središte jevrejstva je ponovo mala provincija Judeja sa glavnim gradom Jerusalimom, kojom upravlja tanak sloj svešteničke aristokratije. Njen partner, a na širokom koloseku i njen protivnik – jeste gotovo svetska kultura helenizma, koju su u prvom veku pre n.e. preuzeli Rimljani i dalje širili. Vremenski period zajedničke istorije Jevreja sa Grcima i Rimljanima traje skoro hiljadu godina – od oko 300. godine pre n.e. do 600. godine n.e., tj. do početka arapskog osvajanja Palestine i uvođenja političke i kulturne dominacije islama.

I

Kako da se što tačnije nazove jevrejstvo ove epohe, snažno obeležene susretom sa Grcima i Rimljanima? Za ranije epohe postoje nazivi: „biblijsko jevrejstvo“, „jevrejstvo u izgnanstvu“ i „posle izgnanstva“, ali su stručnjaci u neprilici kada treba naći jezgrovit i prikladan naziv za ovu epohu. Moglo bi da se govori o „postbiblijskom jevrejstvu“, ali taj naziv u suštini važi za čitavo jevrejstvo do današnjeg dana; ili pak o „antičkom jevrejstvu“, ali to nije dovoljno konkretno ni jasno. Problem je značajan i ne sme se svesti na igru reči, za koju su izvesni specijalisti zainteresovani. Hrišćanska teologija je za tu epohu, od kraja izgnanstva do pojave hrišćanstva, pronašla pojam „kasno jevrejstvo“ (ali to u stvari važi i za jevrejstvo posle pojave hrišćanstva). Ovaj pojam u suštini ukazuje na to da, u poređenju sa nekadašnjim i neponovljivim vrhuncem biblijskog vremena, ovo „postbiblijsko jevrejstvo“ predstavlja razvoj na sporednom koloseku, drugorazrednog značaja, podložno, kako stranim uticajima, tako i krutom pridržavanju zakona jevrejstva u procesu degeneracije. Prema osnovnoj istorijskoj koncepciji nemalog broja hrišćanskih teologa sve do danas, tek se hrišćanstvo neposredno nadovezuje na biblijsko vreme i upotpunjuje ga, a pri tom se preskače međuvreme „pogrešnog razvoja“. To predstavlja konstrukciju istorije, zacemento na štetu jevrejstva, ali ta konstrukcija na kraju krajeva čini medvedu uslugu i onome što leži na srcu hrišćanskoj teologiji. Stručnjaci koji se naučno bave jevrejstvom su stoga, kao protivtezu pojmu „kasno jevrejstvo“, primenili termin „rano jevrejstvo“ za epohu od povratka iz izgnanstva do prvog judejsko-rimskog rata 70. godine. Izraz „rano jevrejstvo“ uzet je zato što se jevrejstvo tada konstituisalo kao kulturna, društvena i politička veličina, od bitnog značaja za dalji razvoj. Prednost termina „rano jevrejstvo“ prvenstveno je u tome što se prati tok jevrejske istorije i, nasuprot hrišćansko-teološkim prigovorima, ističe legitimnost i kontinuitet istorije jevrejstva, koja se ne svodi na to da u najboljem slučaju predstavlja doprinos, a u najgorem tamnu pozadinu za mlado hrišćanstvo. Za doba od 70. godine n.e. do arapskog osvajanja Palestine najprikladniji je termin „rabinsko“ ili „talmudsko“ jevrejstvo – rabinsko po rabinima, duhovnim vođama te epohe, a talmudsko po Talmudu, njihovom glavnom literarnom delu.

II

Palestina je početkom helenističke ere bila sve drugo pre nego privredna i kulturna celina. Vladajuća sila pre osvajanja Aleksandra Velikog bili su Persijanci, to istočnjačko carstvo, koje je tada već davno preživelo vrhunac svoje moći. Zapadne oblasti tog persijskog

carstva, a pre svega morske luke, već su dugo bile orijentisane prema Grčkoj i izložene grčkom uticaju u oblasti privrede, kulture, pa i u vojnom pogledu, s obzirom na to da su grčki najamnici već poodavno igrali odlučujuću ulogu na Orijentu. Brojne arheološke iskopine u Palestini dokazuju da su u tim oblastima bila raširena grčka umetnička dela, novac i grčka keramika, pa i da su čitavi gradovi, pre svega oni na obali, imali u izvesnoj meri grčko obeležje još pre no što je te krajeve osvojio Aleksandar Makednoski.

Ipak je novo poglavlje u istoriji Bliskog istoka, a time i judejske Palestine, otvorio pobedonosni pohod mladog Aleksandra, započet slavnom bitkom kod Isosa (333. godine pre Hrista). Taj Orijent, koji je pre toga poznao Grke pretežno kao trgovce i umetnike, upoznao je sada njih, tj. njima srodne po poreklu Makedonce, kao grube, čak i brutalne zavojevače. Za kratko vreme Aleksandar je osvojio priobalnu Palestinu, pokorio Egipat i odande krenuo – opet preko Palestine – na Mesopotamiju, da konačno pobedi veliko persijsko carstvo i stigne do Indije. Mala jevrejska provincija zvana pod Persijancima Jehud bila je za Aleksandra potpuno nevažna i sigurno nije pružala otpor grčkim osvajačkim trupama. Jevrejski podaci o tome kako je Aleksandar posetio Jerusalim spadaju u legende. Vrlo je verovatno da promena političke vladavine koja je sa Persijanaca prešla na Grke nije u jevrejskoj provinciji izazvala bitne promene. Aleksandar se zadovoljio time što je prvosveštenik, kao predstavnik jevrejskog naroda, priznao grčku vrhovnu vlast, dok je, po svoj prilici, ostavio netaknutu organizacionu strukturu Judeje, sa prvosveštenikom i Savetom najstarijih na čelu naroda. Što on nije naročito lepo prikazan u jevrejskoj pisanoj istoriji, razlog je u pogledu na njega iz perspektive kasnijih zbivanja. Tako se on u Danijelovoj knjizi (Dan. 11,3) doduše naziva „junackim kraljem“, ali se „četvrto carstvo“, grčko-makedonsko, koje je on stvorio opisuje kao inkarnacija zla: „Zatim ugledah u utvarama noćnim četvrtu zver, jezivu, strašnu i vrlo jaku; imadaše snažne gvozdene zube i šape od tući; proždírala je, mrvila, a ostatak izgazila nogama“. (Dan. 7,7).

A i prva knjiga Makabejaca počinje priču izričito jasnom karakterizacijom Aleksandra: „Mnoge je ratove vodio, mnoge tvrđave osvojio, kraljeve pogubio, stigao do kraja sveta i mnoštvo naroda opljačkao. A kada se svet pred njime umirio, postao je ohol i srce mu se uznelo.“ (1. Mak. 1,1-4).

Kada je Aleksandar Veliki umro u Vavilonu 323. godine pre n.e. na vrhuncu svojih vojničkih uspeha, nastala je između njegovih generala borba oko nasleđa. I o Aleksandrovim sledbenicima nema ničeg laskavog sa jevrejskog gledišta u Prvoj knjizi Makabejaca, nego se samo sasvim kratko saopštava: „Aleksandar je umro posle 12-godišnje vladavine, a onda su zavladale njegove sluge, svako u svojoj oblasti. Posle njegove smrti oni su stavili krune na glave, a posle njih nosili su ih mnogo godina i njihovi potomci, koji su učinili mnogo zla na zemlji.“ (1. Mak 1,7-9). Palestina, koja je svojim isturenim položajem od davnina bila meta dveju velikih centara kulture – Sirije – Mesopotamije na severu i Egipta na jugu – dospela je u središte interesa ovih rivala. Naslednici Aleksandrovi – Seleukidi na severu, a Ptolomeji na jugu – ispoljavali su prema Palestini (naročito prema morskim lukama, čije je posedovanje obezbeđivalo kontrolu najvažnijih trgovinskih puteva) isti interes kao što su ga u biblijsko vreme imali vavilonski kraljevi i faraoni Egipta. U toku prvih stotinu godina dominirali su Ptolomeji koji su doneli Palestini vreme relativnog mira i privrednog poleta.

Izgleda da je nove privredne mogućnosti naročito dobro koristila porodica jevrejskog lokalnog kneza Tobija, poreklom iz istočnog Jordana (po pravilu se događa da u novoj dobrobiti pre svega učestvuje gornji sloj stanovništva, dok se siromašno poljoprivredno stanovništvo još jače eksploatiše nego ranije). Među takozvanim Zenonovim spisima, u arhivu Ptolomejaca, koji su otkriveni 1915. godine, nalaze se i dva pisma tog Tobije upućena Apoloniju, ptolomejskom ministru privrede i finansija, u kojim ovaj najavljuje svoje poklone Apoloniju i samome kralju. Izgleda, dakle, da je između ovog jevrejskog lokalnog kneza i njegovog egipatskog gospodara postojala živa prepiska; stvarno je značajan faktor jevrejske politike bio proptolomejski stav porodice Tobija, zasnovan na zajedničkim trgovačkim interesima toga vremena. Grčki uticaj na Palestinu tog vremena može se oceniti i po tome što je za svoju prepisku Tobija prirodno držao grčkog pisara, kao i da su najamnici u njegovom gradu bili Jevreji i Makedonci.

Još veći politički uspeh postigao je Tobijev sin Josef, koji je bio i nećak tadašnjeg prvosveštenika Onije II. Obećavši dvostruki iznos poreza, pribavio je za sebe kod egipatskog kra-

lja položaj „glavnog zakupca poreza“ za celu provinciju, kao i komandu nad 2.000 vojnika radi podrške u ubiranju poreza. Ovaj zadatak je obavljao pune 22 godine, temeljno koristeći silu kojom je raspolagao za izrabljivanje naroda. Ne samo što je prikupio iznos obećanog poreza, nego je – prema opreznom kazivanju istoričara Josifa Flavija – obezbedio i „znatan dobitak koji je upotrebio za učvršćivanje svoje moći, smatrajući mudrim i poželjnim da svojim bogatstvom osigura sebi sreću“ (Ant. XII/184). Mnogo bliže istorijskoj istini od kazivanja Josifovog su reči savremene biblijske Knjige propovednika o osudi izrabljivačke politike, ne samo Ptolomejaca, nego i porodice Tobija: „Ako vidiš nepravdu, bezakonje i tlačenje siromašnih u provinciji, ne čudi se tome, jer svako ko se uzdigao podržava sebi ravnog, a iznad njih su još viši (po položaju ili moći)“ – (Prop. 5.7-8).

III

Posle jednog stoleća – tačno godine 200. pre n.e. – okončana je vladavina Ptolomejaca nad Palestinom, kojom su zavladao rivali Ptolomejaca – Seleukidi. Izgleda da su Jevreji dobrovoljno prihvatili nove vladaoce, nadajući se – kao pri svakoj promeni vlasti – poboljšanju svog položaja. Novi vladar im je isprva i učinio izvesne ustupke, kao, između ostalog, poreske olakšice, a pre svega dozvolu da „žive po zakonima svojih otaca“ – kako doslovce piše u jednom spisu Josifa Flavija (Ant. XII/138-44). To je značilo priznavanje Tore (dakle pet knjiga Mojsijevih) kao državnog zakona i time obezbeđivanje unutrašnje autonomije – kako je ranije bilo pod Persijancima i pod Aleksandrom Velikim, ali ne i pod Ptolomejcima.

Sudbina Judeje pod Seleukidima je u znaku borbe oko vlasti između dve suparničke porodice: porodice prvosvešteničke dinastije Onijada (koja je zvanično stajala na čelu judejske provincije) i porodice Tobijada (potomaka već pomenutog Tobije). Obe porodice su shvatile nastalo doba, i na vreme se preokrenule prema Seleukidima – Tobijadi doduše s nešto malo više oklevanja nego prvosveštenici, ali zato ubrzo još beskompromisnije. Tobijadi su postali neka vrsta progrčke „helenističke stranke“, za razliku i suprotno od konzervativnijih i Tori vernih prvosveštenika. Unutrašnja borba za vlast se zaoštrila kada je ne seleukidski presto 175. godine pre n.e. stupio Antioh IV Epifan. Tobijadi su iskoristili smutnje pri promeni na prestolu i obećali veće poreze novom kralju pod uslovom da za prvosveštenika imenuje Jazona, brata prvosveštenika Onije III, koji je njima bio po čudi. Pošto mu položaj na prestolu još nije bio učvršćen, Antioh je ovu molbu uslišio, utoliko pre što je za njega bilo sasvim normalno da deli položaje za novac. Za jerusalimske krugove Jevreja vernih zakonu otaca – a to znači i za većinu jevrejskog stanovništva – imenovanje Jazona za prvosveštenika doživotno značilo je nasilje države nad autonomijom jevrejskog grada-države.

Sa Jazonom je vlast u Jerusalimu preuzeo ne samo zastupnik Tobijada, nego istovremeno i vođa takozvane helenističke reformističke stranke. Glavni cilj njihove reforme – koja je poticala od vladajućeg sloja u Jerusalimu, dok od većine, pretežno siromašnog, stanovništva nije bila prihvaćena – bila je reforma ustava u smislu stvaranja helenističkog polisa, što znači stvaranje grada-države po grčkom uzoru. Antioh IV je odobrio pretvaranje Jerusallima u polis sa svime što on podrazumeva, pre svega podizanje gimnazijuma (vežbališta). Vežbalište je sagrađeno u blizini Hrama, pa su i sveštenici morali prisustvovati takmičenjima koja su se tu odigravala, čak i u vreme kada je trebalo vršiti obred na oltaru. Jevrejskom zakonu odani krugovi užasavali su se nad grčkim običajima da borilačke veštine mladići izvode nagl, zbog čega su se mnogi obrezani momci podvrgavali operaciji epispasmosa. Zgranjavala ih je i činjenica što se čak ni u Jerusalimu sportska takmičenja nisu mogla odvajati od kulta Herakla i Hermesa, zaštitnika gimnazijuma. Konačno je pretvaranje Jerusallima u grčki polis stavilo van snage i Toru kao osnovni zakon i dovelo do potpunog odstupanja od jevrejske verske države oko Hrama, kakva je postojala vekovima.

Događaji su se i dalje zaoštravali kada je stranci Tobijada uspelo da obore Jazona, koji je za njih bio suviše umeren i da kod kralja izdejstvuju postavljanje novog prvosveštenika. Taj novi prvosveštenik, Menelaj, nije bio u srodstvu sa dinastijom prvosveštenika, čime je bila prekinuta nasledna loza s pravom na taj položaj (Jazon je ipak bio brat prvosveštenika koji je imao pravo na taj položaj). Prvi put je na vlast dospelo neko sasvim sa strane, što je u očima pobožnih bio nečuven prestup.

Borba za vlast između ova dva suparnika, Jazona i Menelaja, kao i ustanak naroda Jerusallima, naterali su kralja da lično dođe u Jerusalim. On je napao grad i opljačkao Hram.

pri čemu mu je pomogao njegov štićenik, Menelaj lično. Dve godine kasnije razorio je zidine Jerusalmà i u centru grada podigao tvrđavu sa stalnom nejevrejskom posadom, koja se u Prvoj knjizi Makabejaca naziva „bezbožni narod, ljudi bez zakona.“ U istoj knjizi (1 Mak. 1,34 ff) stoji: „ Tu su držali oružje i namirnice, gomilali opljačkana jerusalimska blaga. Tvrđava je postala velika klopka, zaseda za svetinju, koban zloduh za Izrael.“

Poslednja i odlučujuća faza helenizatorskih nastojanja i vrhunac njenog razvoja dostignuti su kada je kralj objavio čuvene dekrete o zabrani slobodnog ispovedanja jevrejske vere (1. Mak. 1,44-50).

„Potom kralj posla po glasniciima pisma u Jerusalem i ostale gradove Judeje, naređujući da se moraju pridržavati običaja koji su zemlji bili strani, da se u svetilištu ne prinose žrtve paljenice, da se ne praznuju subote i praznici; trebalo je oskrnaviti svetilišta, a podići žrtvenike i hramove kumirima, žrtvovati svinje i druge nečiste životinje; sinove nisu više smeli obrezivati, a morali prihvatiti svašta nečisto i grozno, te tako zaboraviti svoj verski zakon i dići ruke od božjih zapovesti. A ko ne bude poslušao kraljevu naredbu, neka umre“.

Na velikom žrtvenom oltaru u jerusalimskom hramu podignut je paganski žrtvenik, a ceo hram posvećen je vrhovnom grčkom bogu Zevsu. U Prvoj knjizi Makabejaca naveden je čak i datum ovog nečuvenog događaja: 15. kislev godine 145. seleukidske ere – što odgovara tačno 6. decembru 167. godine pre n.e.

Do danas je ostalo sporno pitanje kako je do ovakve eskalacije događaja došlo. Ni antički istoričari nisu u tome saglasni. Dok paganski pisci uzdižu ovog kralja kao nosioca kulture i borca protiv praznovernog varvarstva Jevreja, dotle je on za jevrejske pisce istorije sušta personifikacija zla i religiozni hibrid. O njemu piše u biblijskoj knjizi Danielovoj (7,25): „ I govoriće protiv Višnjega i satiraće njegove svece. Pokušava da promeni i vreme i zakone. Ali oni su u njegovoj vlasti do određenog vremena, do dva vremenska roka i još pola vremena. A onda će sud pravde uzeti maha, odstraniće se njegova vlast i biće do kraja razorena i satrta.“

I u modernoj istoriografiji nalaze se dva različita mišljenja. Po jednim je progon potekao isključivo od Sirijaca i bio verskog karaktera u najužem smislu reči sa naglašenim ciljem da se istrebi jevrejska vera. Drugi pak smatraju ovaj progon posledicom prethodnih zbivanja među samim Jevrejima, neminovnim ishodom procesa helenizacije, koji su uvodili određeni jevrejski krugovi.

Kao što je čest slučaj sa suprotnim gledištima, i ovde je istina u sredini. Antioh IV sigurno nije bio prosto neki varvarski primitivan progonitelj jevrejske vere – jer u antičko doba su veoma tesno bile povezane religija i država – ali nije bio ni puko oruđe ekstremnih helenista u Jerusalmu, niti nekakav akter koji ne bi poznao pravila igre. Ne treba zaboraviti ni spoljopolitičku konstelaciju u kojoj je delovao Antioh kao helenistički moćnik. Jer, u međuvremenu su se na Bliskom istoku počeli javljati i Rimljani kao nova velika sila i doticali se granica Antiohove države. Otuda proizilazi da je kralj pokušao da svojim autoritetom iskoristi teren koji mu je preostajao kako bi dosledno sproveo u delo svoju predstavu o helenističkoj državi. Nesumnjivo mu je u tome izašla u susret helenistička stranka u Jerusalmu, tako da, i pored kraljeve inicijative, ipak nikada ne bi moglo doći do tolike eskalacije da jevrejski viši slojevi nisu aktivno pomagali kralju.

Antiohovi edikti su izazvali nepodnošljivu polarizaciju među Jevrejima. Prema relativno malobrojnoj manjini „helenista“, ali s vodećom političkom ulogom, stajala je većina naroda verna Tori, koja je čvrsto držala do nasleđenog „zakona otaca“ (kako u religioznom tako i u političkom smislu). Ove suprotnosti imale su i socijalni aspekt, jer su se helenisti pretežno regrutovali iz gornjih slojeva koji su dominirali u privredi, dok su „pobožnjaci“, verni Tori, poticali iz redova siromašnijeg stanovništva. Polarizacija je izazvala eksploziju kada je jedna grupa „pobožnih“ (hebrejski „Hasidim“) oko sveštenika Matatje i njegovih pet sinova krenula iz pasivnog u aktivan otpor protiv Seleukida spolja i protiv helenističke stranke u zemlji. Ovaj otpor, prvo kao gerilski rat, a potom kao otvoreni ustanak sa znatnom vojnom snagom na obema stranama, ušao je u istoriju kao „Makabejski ustanak“ („Makabi“ – čekić – bio je nadimak Jude, najstarijeg sina i po tome je zatim nazivana cela porodica).

S Makabejskim ustankom otpočeo je proces koji je postepeno vodio potpunom oslobođenju od vladavine Seleukida. Naporedo sa sve jačim spoljopolitičkim pritiskom na državu Seleukida i na dinastičke raspre u toj zemlji, porodici Makabejaca je uspevalo da izvojuje pravo na versku i političku slobodu. Kako je zapisano, 14. decembra 164. godine pre n.e. mogao je Juda da obnovi legitimni obred u hramu; praznik osvećenja hrama – Hanuka – praznuje jevrejstvo otada do današnjeg dana. Judin brat Jonatan postao je prvosveštenik deset godina kasnije. Deset godina posle toga uspeo je treći sin Matatje Šimon da zauzme jerusalimsku tvrđavu, poslednje sirijsko uporište u Judeji. U Prvoj knjizi Makabejaca se Šimon slavi skoro mesijanskim tonovima kao spasitelj naroda i knez mira. Vrhunac je dostignut kada je odlukom jerusalimske narodne skupštine 140. godine pre n.e. porodici Makabejaca legitimno priznato nasledno pravo na položaj kneza, prvosveštenika i vojnog zapovednika, a Šimon prvi postavljen na taj položaj.

Već je u to vreme postala jasna dilema u kojoj se našao makabejski pokret. Prvobitno grupa zakonu vernih „pobožnih“ boraca protiv uticaja helenizma se sve više udaljavala od tih ciljeva, kako se razvijala vlastitom dinamikom i politički postajala sve aktivnija. Makabejci su se upuštali i u dalje osvajačke pohode preko granica judejskog jezgra i sklapali spoljopolitičke veze sa Rimom i Spartom. Kod njih se sve više usadivala i pomisao na osnivanje dinastije. Još za vreme Jonatana povukla se u pustinju ekstremna kumranska sekta – koja je tek u našem veku postala poznata, zahvaljujući pronađenim sveticima u pećinama – jer više nije odobravala ciljeve Makabejaca. Već u drugoj generaciji je Šimonov sin Johanen Hirkan vladao bezmalo kao neki helenistički moćnik; činio je upravo ono protiv čega su se njegovi očevi borili. Tako je došlo do sukoba između prvobitnih ciljeva makabejskog pokreta i onoga što se iz njega izrodilo. Struja farizeja, proizišla iz nekadašnje stranke „pobožnih“, zahtevala je od Hirkana da siđe s položaja prvosveštenika i da se ograniči državna vlast. Hirkan je odbijao, raskinuo je s farizejima i okrenuo se sadukejima, staroj državotvornoj stranci svešteničkog plemstva, koje je radi svojih ekonomskih interesa bilo dosta spremno za kompromis na religioznom planu, o čemu je pružilo dokaza još i pre makabejskog ustanka pod helenistima.

Faktor od velikog značaja u daljoj istoriji bile su suprotnosti između vladajuće dinastije (kasnije su nazvani Hasmonejci), koja je sve više izvrtala prvobitne ideale makabejskog pokreta i „stranke“, farizeja, koja je imala snažan koren u narodu. Aristobul I, sin Johanana Hirkana, zvanično je uzeo kraljevsku titulu; njegov brat koji ga je nasledio, Aleksandar Janaj, prvi je od Hasmonejaca kovao vlastiti novac sa utisnutom kraljevskom titulom. Pošto farizejski „pobožni“ nisu više hteli da trpe „helenističku tiraniju“ Hasmonejaca, došlo je do otvorene pobune i do šestogodišnjeg građanskog rata. Aleksandar Janaj je tu pobunu ugušio brutalnim vojnim terorom i time u savremenju literaturi stekao naziv „gnevnog lava“, dok su mnogobrojni politički protivnici bili primorani da napuste zemlju dok je on vladao. Ali je već njegova udovica i naslednica Saloma Aleksandra bila dovoljno mudra da zatraži izmirenje sa farizejima. Ona je učinila korenit zaokret u unutrašnjoj politici i farizejima pružila široka prava – pre svega na račun sadukeja – tako da su oni postali najuticajnija stranka u državi.

U međuvremenu, inicijativa u borbi za vlast između raznih stranka u Jerusalimu nije više bila isključivo u rukama zainteresovanih. Rimljani su pod Pompejom prodrli u blizinu granica jevrejske države i 64. godine pre n.e. zapečatili sudbinu seleukidske države. Kada su po smrti Salome Aleksandre njeni sinovi Aristobul i Hirkan, kao i farizeji, otpočeli borbu za vlast, upao je Pompej u zemlju i 63. godine pre n.e. osvojio Jerusalim. On je potpuno preuredio jevrejsku državu na taj način što je sve oblasti, izuzev judejskog jezgra, podredio novoosnovanoj rimskoj provinciji Siriji, dok je na čelo preostale države, potčinjene Rimljanima, postavio Hirkana II za prvosveštenika bez kraljevske titule. Time je pala kao žrtva velle Rima bezmalo stogodišnja nezavisnost jevrejskog naroda, izvojevana ustankom Makabejaca protiv Seleukida.

IV

Stigli smo do odlučujućeg zaokreta u istoriji jevrejstva. Rimsko carstvo, koje je za vreme prvih Makabejaca još bilo saveznik Jevreja protiv tuđinske vlasti Seleukida, postalo je sada omrznuti nametnuti vlastodržac i za jedan dugi period – sve dok ga ne bude srušilo državno hrišćanstvo – prototip antibožanske moći.

Dolaskom Rimljana makabejsko-hasmonejska dinastija postala je politički beznačajna. Ali, zauzvrat, uspeo je Herod, koji je u nejevrejskoj historiografiji dobio naziv „veliki“, da prigrabi vlast i moć. Po rođenju Idumejac, izdanak plemenskog stabla koje je tek Johanan Hirkan nasilno judaizirao, navukao je na sebe od početka nepoverenje naroda, koje nije mogao stišati ni ženidbom sa hasmonejskom princezom Mirjam, iako je pomoću te ženidbe kovao dalekosežne planove. Kada je 37. godine, uz veliku podršku Rimljana, došao na vlast, bez milosti je ugušivao svaki otpor, pa istupio i protiv ostataka hasmonejske dinastije. Jednog za drugim dao je pogubiti: Matatju Antigona, poslednjeg zakonitog hasmonejskog kralja; Aristobula, brata svoje žene i poslednjeg hasmonejskog prvosveštenika; Hirkana II, sina Aleksandra Janaja, i konačno i svoju ženu Mirjam sa sinovima iz tog braka – Aleksandrom i Aristobulom. Tako je uspeo da učvrsti svoju moć u zemlji. Na spoljnjem planu bio je potpuno zavisian od Rimljana, ali je pod njim jevrejska vazalna država ipak dostigla granice nekada slavnog doba Hasmonejaca. On je vladao kao neki helenistički monarh i doveo helenizaciju Palestine opet do vrhunca. Karakteristična je njegova delatnost u zidanju: građenje potpuno novog hrama koji je predstavljao najcenjeniji graditeljski poduhvat epohe; zatim osnivanje ili obnavljanje brojnih gradova, tvrđava i palata; čuveni su njegov Herodium gde je uredio sebi grobnicu i Masada.

Sud o Herodu je dvojak. Za Jevreje, njegove savremenike, on je pridošlica koji je istrebio „legitimnu“ hasmonejsku dinastiju, a prvosveštenike imenovao i smenjivao po svojoj čuđi, to je rimski vazal, izdajnik svog naroda. Ironija istorije, po kojoj se sve razvija samo na lošije, učinila je da je njegova omrzuta vladavina dovela do sasvim novog sjaja hasmonejsko kraljevstvo – mađa ono savremenici nije baš tako sjajno izgledalo – a Hasmonejci su ipak bili potomci Makabejaca, makoliko da su se udaljili od prvobitnih ciljeva pokreta i nisu se mnogo razlikovali od Heroda po despotskoj helenističkoj vladavini. Ipak je Herod bio i ostao jedan judaizirani tuđin. Takva ocena nesumnjivo je jednostrana; previda se da je njegova vladavina pružila narodu period relativnog mira. On je zacemento bio rimski vazal, ali je i umeo da svoj osetljivi i složeni odnos prema rimskom gospodarstvu tako postavi da je mogao sačuvati bar ošatak nacionalnog jevrejskog identiteta - a verovatno je to bio pod Rimljanima i najveći mogući ošatak. Za one koji su hteli sve, ovo je naravno suviše malo, ali dalji tok istorije pokazao je kamo bi vodila politika bezuslovnog „sve ili ništa“. U svakom slučaju, sigurno stoji činjenica da je Herodova vladavina predstavljala poslednji duži period ograničene jevrejske samostalnosti, poslednje – sve do osnivanja države Izrael.

Posle Herodove smrti 4. godine pre n.e. država je podeljena među njegovim sinovima, ali se za kratko vreme raspala. Već 6. godine n.e. potpalo je judejsko jezgro zemlje pod upravu rimskog prokuratora, koji je bio odgovoran upravljajuću provincije Sirije. Taj položaj zemlja je imala do izbivanja prvog velikog jevrejsko-rimskog rata – izuzev kratkog međuvremena vladavine Agripe I.

Posle 6. godine naše ere, najznačajnije obeležje direktne rimske uprave jeste rast revolucionarnih pokreta. Još je Herod vodio s njima borbe, ali je posle njega, pod vlašću prokuratora, razvoj tih pokreta uzimao sve više maha.

Ustanci su poticali pretežno iz siromašnih slojeva naroda, koji su nemilosrdno predali vlasti veleposednika. U njihovom pokretu se jaka socijalna komponenta povezala sa mesijanizmom, stalno prisutnim u jevrejskoj veri – bila je to eksplozivna mešavina koja je postajala naročito opasna kada je narodu popuštalo strpljenje da se nastupanje mesijanskog blaženog doba sačeka u miru i dobrim političkim uslovima. Različite grupe koje su u to vreme nastajale i u kojima su se smenjivali pretendenti za Mesiju, nazivaju se skupno „zeloti“. Svim tim pokretima zajednička je bila težnja za nasilnom promenom postojećih političkih okolnosti, a time su doprineli oružanom sukobu sa Rimljanima.

U sprezi tih društvenih i političkih previranja početkom I veka naše ere javlja se i hrišćanstvo. Da li se i u kojoj meri rano hrišćanstvo može smatrati zelotskim pokretom – ostaje sporno. Nesumnjivo, postoje upadljive zajedničke crte: jako naglašeni socijalni elementi u Isusovim propovedima, nepridržavanje porodičnih veza, zahtevi za bezuslovnim potpunim žrtvovanjem, do mučeništva, jako izraženo skoro očekivanje (tj. neposredno predstojeći spas) u najstarijim redovima evangelinuma, a u mnogim poglavljima i jasno prepoznatljiva odbojnost prema rimskoj vlasti. Na drugoj strani, karakteristična spremnost zelota da pribegnu sili čak i do političkog ubistva sigurno nema veze sa Novim zavetom, kao što se i či-

tava radikalna etika ljubavi Novog zaveta teško može spojiti sa ideologijom zelota. Na razmišljanje navodi i činjenica da se naporedo s odmicanjem od početka hrišćanstva sve više potiskuje u pozadinu i aktivni politički trenutak, tako da pri ocenjivanju istorijskih događaja treba posebno razmatrati sam razvoj u Novom zavetu. U svakom slučaju, rano hrišćanstvo – makako se ocenjivala njegova bliskost sa zelotima – jeste deo *jevrejske* istorije i spada u šaroliku sliku raznih versko-političkih pregrupisavanja jevrejstva početkom naše ere. Nema osnova za neku naročitu ulogu ranog hrišćanstva u istorijskim promenama, koju joj kasniji razvoj hrišćanstva pripisuje iz dogmatsko-teoloških razloga. Takav je postupak problematičan čak i sa teološkog stanovišta, a sasvim sigurno ne odgovara istorijskoj istini.

Nevešta politika prokuratora, uglavnom usmerena na ekonomsku eksploataciju zemlje, stalno je izazivala religioznu osetljivost Jevreja i vodila neminovno zaoštavanju situacije i jačanju uticaja zelota. Stranka farizeja ostala je doduše svojom većinom umerena i težila sporazumevanju s Rimljanima, mada su se i među farizejima obrazovale radikalne grupe koje su se pridružile zelotima. Bez nekog izričitog povoda, nego pre korak po korak ka neizbežnoj eskalaciji, upao je narod u ustanak protiv Rima, koji će ga dovesti do prekida toka istorije jevrejskog naroda, sa najtežim posledicama.

Ustanak je izbio 66. godine naše ere u Jerusalimu i ubrzo je zahvatio celu zemlju. Rimski prokurator se morao povući u Cezareju, a ustanici su uspeali da izvojuju ogromnu pobedu nad vlastodršcem provincije Sirije Cestijusom Galusom, koji je pohitao u pomoć. Posle smrti Cestijusa, rimski imperator Neron poslao je na Palestinu snažnu vojsku pod zapovedništvom Vespazijana, koji je počeo s ugušivanjem ustanka sa severa nadalje. Kada je Neron umro, za cara je 69. godine proglašen Vespazijan. On je zapovedništvo nad rimskim trupama u Palestini predao svom sinu Titu, dok su otpor pružale još neke tvrđave i glavni grad Jerusalim. Tit je opsedao Jerusalim i zauzeo grad u kasno leto 70. godine. Hram, taj vidan centar jevrejske religije, bio je spaljen. Ovaj događaj utisnut u svest jevrejskog naroda narednih stoleća, kao retko koji drugi, opisao je jevrejski istoričar Josif Flavije (Bell. VI, 236 ff):

„Kad su (Rimljani) dognali Jevreje, koji su se povlačili, do zgrade Hrama, dohvati jedan od rimskih vojnika – bez ličije zapovesti i ne misleći na teške posledice svog čina – luč i, podignut na ramena svog druga, ubaci ga kroz zlatan prozor... u unutrašnjost Hrama. Kako su se plamenovi uzdizali, prolomi se... silan jauk Jevreja, koji dotrčaše sa svih strana, bez obzira na opasnost i ne štedeći svoje snage, ne bi li stižali vatru. Jer, pretila je propast onoga što su dole pokušavali sačuvati od najgoreg.“

Josif Flavije tvrdi da je Tit lično pokušao da spreči razaranje Hrama, ali ga njegove trupe nisu slušale. Međutim, ovo njegovo tvrđenje nije sasvim pouzdano, pošto je bio tesno povezan sa imperatorskim domom.

„Nikakva dobronamerna upozorenja, nikakve pretnje nisu mogle zadržati juriš legija, koje je gonio samo njihov bes... Stigavši u blizinu Hrama, ponašali su se legionari kao da ne čuju ni zapovesti svog vojskovođe i vikali su svojoj prethodnici da zapali Hram... Čitave gomile građana, sve sami slabi bespomoćni ljudi, pali su od mača neprijatelja, na mestu gde su se zatekli. Oko oltara bila je masa poginulih, njegovim stepenicama tekla je krv potoci- ma, a potnulo su se kotrljali dole leševi pobijenih kraj oltara.“

Osvajanjem Jerusalima i razaranjem Hrama ugušen je ustanak. Zeloti su pružali još izvesno vreme otpor u teško pristupačnoj tvrđavi Masada, dok i ona 74. godine nije pala.

V

Kraj prvog jevrejsko-rimskog rata izazvao je duboki zastoj ne samo političkog života, nego je istovremeno doveo i do dalekosežnog prekida verskog života jevrejstva. Jevrejski narod, stolećima okupljen u verskom životu oko Hrama kao središta, morao se sada potpuno preorijentisati i prilagoditi životu ne samo bez države, nego i bez Hrama. Mada ne treba precejivati značaj kulta Hrama za jevrejsku veru – jer je taj značaj već bio umanjen pod poslednjim Hasmonejcima, naročito pod Herodom – ipak je razaranje Hrama, pošto se pokazalo konačnim, zahtevalo iznalaženje iz temelja novog smisla, radikalno novi početak. A to je ostvarila grupa umerenog krila farizeja, jedina koja je prilično neoštećena preživela poraz rata i jedina bila u stanju da se sa Rimljanima sporazumeva na dugi rok. Ti umereni farize-

ji ušli su u istoriju kao „rabini“ (prema svojoj tituli „rabi“) i davali pečat liku jevrejstva u narednim stolicima. Oni su u Mišni i Talmudu, glavnim delima rabinske literature, stvorili instrument koji je trebalo da omogući jevrejstvu da preživi.

Posle katastrofe 70. godine, prvi centar rabinskog jevrejstva bio je gradić Javne u priobalnoj udolini južno od današnjeg Tel Aviva. Tu su se okupile nove vođe naroda oko rabi Johana ben Zakaja, koji se – po jednom kazivanju iz Talmuda – spasao krišom iz opsednutog Jerusalima zatvoren u mrtvačkom sanduku, da bi od Tita izmolio dozvolu da se sa svojim sledbenicima nastani u Javneu. Ova priča je svakako legenda, ali ona kazuje kakav je značaj pripisivan početku u Javneu.

Razvoj je s početka tekao relativno mirno. Umereni rabini nisu imali teškoća da posle ratne katastrofe zadrže narod od upuštanja u bilo kakvu političku avanturu. Judeja je postala rimska provincija sa vlastitim poglavarom i stalnom okupacionom vojskom, a Rimljani su veoma sporo dopuštali ponovno uspostavljanje ograničene jevrejske samouprave. Najvažnija politička instanca bio je patrijarh, koji je u odnosu prema rimskoj vlasti vršio dvostruku funkciju – vrhovnog učitelja i sudije u internim međujevrejskim sporovima.

Potpuni mir, naravno, nije dugo trajao. Otpor ovoga puta nije izbio u Palestini, nego je potekao od jevrejske dijasporu u Egiptu, pre svega u gradu Aleksandriji, kao i severnoj Africi i na Kipru. Aleksandrija je bila jedan od jevrejskih centara dijasporu antičkog doba – pored Vavilona, Male Azije i Rima – sa jevrejskom zajednicom velikom po broju i značajnom u kulturi. Razlog „ustanka dijasporu“ u godinama 115-117. naše ere, pored opšte mržnje prema Rimljanima, bila je i sve veća zategnutost između jevrejskog i grčkog stanovništva u velikim gradovima kao što je Aleksandrija. Rimljani su brutalno ugušili i ovaj ustanak i tako učinili kraj kulturnom procvatu jevrejstva dijasporu.

Ne znamo tačno da li su i u kojoj meri nemiri u dijaspori delovali i na Palestinu. Rimljani su verovatno bili predostrožni i povećali broj svojih stalno stacioniranih trupa u Judeji, tako da je moglo doći, ukoliko je uopšte i dolazilo do toga, samo do lokalnih ograničenih ispada, koji su brzo stavljeni pod kontrolu. Ali nije predugo potrajalo – do 132. godine, kada je pod rimskim carem Hadrijanom izbio ustanak i u Judeji, koji je po svome značaju i, pre svega po izazvanim posledicama za palestinske Jevreje, jedva zaostajao za prvim jevrejsko-rimskim ratom.

Kako je mogao da izbiče taj drugi veliki rat protiv Rimljana? Izuzev mogućeg uticaja ustanka dijasporu na Palestinu, ne nalazimo ni na kakav znak o naglom pogoršavanju odnosa prema Rimu – za razliku od okolnosti pred prvi rat. Zabrana obrezivanja, koja se kod mnogih navodi kao neposredan povod za rat, nije dokazana. Međutim, izgleda verovatno da je jedan od uzroka za taj rat bila Hadrijanova namera da razoreni Jerusalim obnovi kao rimsku koloniju sa paganskim hramom. Kao oduševljeni prijatelj Grka, Hadrijan je u čitavom Rimskom carstvu, a pre svega po graničnim provincijama, istupao kao „restitutor“ koji obnavlja ili osniva značajne gradove. Kada je tu svoju politiku počeo da sprovodi i u Palestini, smeo je računati na podršku heleniziranih i asimiliranih krugova jevrejstva, ali je isto tako morao biti siguran da će se sukobiti s ogorčenim otporom pobožnih Jevreja, vernih Tori. Konačno, i ovog puta je konflikt između kulture helenizma i tradicionalnog jevrejskog ustrojstva religije i države bio pravi razlog ustanka protiv Rima – kao što je iz istih razloga izbio i ustanak Makabejaca protiv Antioha IV.

Vođa ustanka bio je Jevrejin po imenu Bar Kosiba, ali su ga njegovi sledbenici prozvali Bar Kohba (Sin zvezda), po biblijskom stihu iz Knjige brojeva (Numeri 24,17): .... „Izađe zvezda (hebr. kohav) iz Jakova i žezlo se podiže iz Izraela.“ Ovo jasno ukazuje na mesijanski karakter ustanka. Ne znamo da li je Bar Kohba sebe smatrao Mesijom, ali po predanju rabinske literature kao kralja Mesiju pozdravio ga je rabi Akiba, jedan od najuticajnijih rabina epohe.

Tok samog ustanka ostaje nejasan, u tami. Izvesno je da su ustanici u početku postigli veliki uspeh i držali u posedu znatne delove Judeje. Hadrijan je bio primoran da u Palestini koncentriše veliku vojsku i da ugušivanje ustanka poveri svom najboljem generalu do tada, namesniku Britanije. Ustanak je ugušen posle dugog gerilskog rata. Centar otpora, tvrđava na brdu Betar, nekoliko kilometara jugozapadno od Jerusalima, pala je 135. godine,

po jevrejskom predanju istoga datuma kada je u prvom ratu pao Jerusolim i Hram bio spaljen. Ali, posle pada te tvrđave i dalje se ratovalo u teško pristupačnim krajevima judejske pustinje zapadno od Mrtvog mora. Poslednji ustanici su se povukli u pećine po pustinji, gde su ih Rimljani ostavljali da pomru od gladi. Među mnogim nalazima iz tih pećina značajni su originalni pisama na hebrejskom, aramejskom i grčkom jeziku iz prepiske vođe ustanka Bar Kohbe, kao i kosti ustanika pomrlih od gladi i žeđi, koji su tamo stigli ponevši sa sobom ta pisma.

Koliko je teške gubitke taj ustanak naneo i Rimljanima vidi se i po tome što je Hadrijan u svom izveštaju Senatu izostavio frazu „Meni i vojsci je dobro“ i odustao od trijumfalne povorke. Za Jevreje su posledice bile veoma teške. Hadrijan je sada mogao nesmetano da izvodi svoje planove i da na tlu razorenog Jerusolima podiže grad Elia Kapitolina (naziv dat po Jupiteru Kapitolskom i po Hadrijanovom punom imenu Elius Hadrianus (Aelius Hadrianus)). Na mestu razorenog Hrama postavljen je Jupiterov kip, a Jevrejima je pod pretnjom smrtne kazne zabranjen pristup u grad. Istovremeno je Hadrijan objavio nekoliko antijevrejskih dekreta, među kojima i zabranu obrezivanja (koju je kasnije ipak ukinuo). I ekonomske posledice ustanka bile su razorne; Jevrejima su oduzeti zemljišni posedi, a mnoga jevrejska naselja su nestala sa geografske karte. Judeja je okončala svoju ulogu sedišta jevrejskog života, a to središte se pomerilo u Galileju.

Sledio je relativno miran vremenski period, u kojem je jevrejstvo Palestine ograničeno na Galileju opet doživelo ekonomski, a pre svega kulturni procvat. Mesijanski san je bio za dugo vreme ugašen. Umesto na političku delatnost, snage rabina usredsredile su se na veličanstveno literarno delo koje će u toku narodnih stoleća biti temelj duhovnog života jevrejstva. Oko 200. godine je patrijarh Rabi Jehuda redigovao Mišnu, zbirku odluka iz verskog i građanskog prava, a u suštini impozantan prikaz slike sveta kakav je izgledao rabinima posle razorenja Hrama; oko 400. godine nastao je iz toga Talmud, prvo u svom palestinskom izdanju, a potom nekih 200 godina kasnije u izdanju vavilonskog jevrejstva.

VI

Poslednji veliki prelom u istoriji jevrejstva antičkog doba nastao je početkom IV veka kada je Konstantin Veliki primio hrišćanstvo i time započeo proces koji će dovesti do pobeđe hrišćanstva i u Palestini, ne bez štete po jevrejstvo. Duhovna raspra između judaizma i hrišćanstva vođena je neravnopravnim sredstvima i produbljivala se što je više država intervenisala u korist hrišćanstva. Mnogi zakoni su sputavali verski i društveni život Jevreja sve jače, naročito kada je pod Teodosijem I 391/392. godine hrišćanstvo postalo državna religija. Prelaz u jevrejsku veru bio je zabranjen, Jevreji nisu smeli držati hrišćanske robove – što je bilo upereno protiv ekonomske egzistencije Jevreja, pošto su robovi bili neizbežan uslov antičkog privrednog poretka – i nisu smeli graditi nove sinagoge; istovremeno su bili isključeni iz svih javnih službi u državnoj i vojnoj upravi. Omrznuta rimska vladavina izjednačena je sada s pojmom „hrišćanstva“, a rabini primenjuju za jedno i drugo isti simboličan naziv „Edom“. Potčinjavanje Jevreja postajalo je sve jače što se državna vlast tešnje vezivala sa novom religijom, dok to nije bilo uzajamno nerazdvojno jedno od drugog.

Kratak intermeco, kada su Jevreji još jednom osetili veliku nadu, nastao je početkom VII veka, persijskim osvajanjem Palestine. Pod sve jačim pritiskom sve oštrijih rimskih zakona, Jevreji su dočekali Persijance kao oslobodioce od hrišćanskog jarma, a izgleda da su im pružali i vojnu pomoć. Persijanci su prepustili osvojeni Jerusolim 614. godine Jevrejima, koji su uspostavili radikalnu mesijansku upravu. Već tri godine kasnije Persijanci su predali grad hrišćanima i tako učinili kraj političkim ambicijama Jevreja.

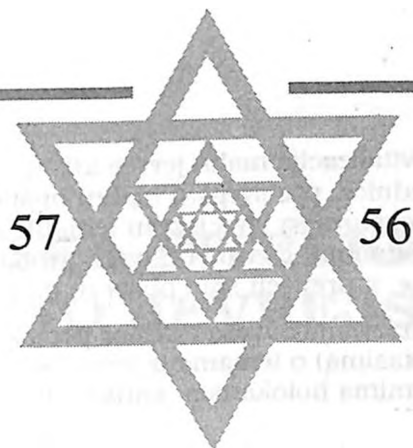
Ali, dani hrišćanske vladavine u Palestini bili su izbrojani. Godine 632. otpočela je naježda Arapa, 636. je pala Tiberija, a 638. godine osvojen je Jerusolim. Time je okončana epoha ranog i rabinskog jevrejstva, obeležena sukobima sa Grcima i Rimljanima, a na kraju sa hrišćanstvom. Posle „Edoma“ nastupio je Ismail, kako su govorili stari rabini i nastali su sukobi sa islamom.

REVITALIZACIJA

**MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

REVITALIZATION

**OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 2

Tema: Jevrejski identitet
i problem asimilacije

**JEVREJSKA INTELIGENCIJA I
NJENO JEVREJSTVO**

dr. ARTHUR HERTZBERG

**JEWISH INTELLIGENTSIA AND
ITS JEWISHNESS**

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

januar 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 2

NAZIV:	Jevrejska inteligencija i njeno jevrejstvo
AUTOR:	Dr. Arthur Hertzberg
IZDAVAČ:	Savez jevrejskih opština Jugoslavije
UREDNICI:	Simha Kabiljo i Miša David
LEKTOR:	Danica Branković
KOMPJUTERSKA PRIPREMA:	Damir Plovanić
ŠTAMPA:	Štamparija Đorđević

TIRAŽ: 300 primeraka

Januar 1996. godine, Beograd

Dr Arthur Hertzberg

JEVREJSKA INTELIGENCIJA I NJENO JEVREJSTVO

(Govor na Godišnjoj skupštini
Memorijalne fondacije za
jevrejsku kulturu, Pariz,
6. jula 1982.)

U svojoj modernoj formi buntovnička jevrejska inteligencija postoji od sredine sedamnaestog veka, od generacije Sabataja Cviya i Spinoze.

Sabataj Cvi se pojavio unutar samog judaizma, kao aktivista Kabale koji je predskazao kraj sveta. Veliki deo jevrejstva je za trenutak verovao da je on stvarno Mesija i da je blizak dan koji je on predskazao. Čak i posle velikog debakla, kada se to nije dogodilo, a svet i dalje ostao onakav kakav je i uvek bio, pun bola i patnji, još je uvek bilo takvih koji su u nje ga i dalje verovali, neki su čak prešli sa njim u islam.

Na nastajanje moderne, uglavnom buntovničke inteligencije, ipak je u osnovi daleko više uticao Baruh Spinoza. Istoričari jevrejske filozofije su se mnogo trudili da dokažu da je Spinozina kritika Biblije, uz sav njegov radikalizam, zasnovana na rabinističkim izvorima, pa čak i to da njegov nacionalizam i univerzalizam imaju veze sa filozofima kasnog srednjeg veka, čije je radove on poznao. Međutim, po mom mišljenju, sve to ima samo istorijski značaj, reklo bi se da je od značaja samo kao antikvitet, pa čak i onda ako je sve do detalja tačno šta su ti istoričari rekli. Spinoza nije pisao hebrejski za Jevreje već latinski za ceo svet. On se prikazao kao filozof koga ne obavezuje lojalnost prema nekoj posebnoj zajednici ili prema nekoj tradiciji, iako svoj jevrejski identitet nikada nije napustio, pa čak ni onda kada su ga amsterdamski rabini isključili iz jevrejstva.

Prema Spinozi, neophodno je da se širokim masama vlada u okviru posebnih političkih struktura, pa je čak potrebno da država prema masama upotrebi sredstva prinude, kad god je to korisno. Ali inteligencija, po mišljenju Spinoze, predstavlja elitu koja, bar duhovno, stoji iznad tih političkih struktura. On je intelektualca definisao kao pojedinca koji je van društva, u čijem direktnom odnosu prema „Dobrom“ nema posrednika. Time je Spinoza stvorio temelj na kojem su filozofi izgradili Prosvetiteljstvo, veliku tvorevinu osamnaestog veka. Njena prva i najvažnija odlika je racionalizam a njegovi nosioci su postali zakleti neprijatelji verovanja u jedinstvenost biblijskog otkrovenja i onih koji su bili nosioci tog verovanja, a naročito Jevreja. Biti „moderan“ je za mnoge intelektualce na Zapadu značilo protiviti se prošlosti i tvrditi da treba političkim i društvenim sredstvima, putem revolucije jedne ili druge vrste, stvoriti novi, bolji svet.

Treba, međutim, reći i to da je u toku devetnaestog veka veliki broj zapadnih intelektualaca ustao protiv Prosvetiteljstva, u ime istorije, u ime zajedničkih iskustava i nasleđa kao najviših ideala. Na političkom polju to je došlo do izražaja u nacionalističkom buđenju protiv tekovina Francuske revolucije, a taj nacionalizam je neminovno bio konzervativan i protujevrejski nastrojen, pošto su upravo Jevreji najviše koristili političku jednakost koju je Francuska revolucija proširila na svakog pojedinca gde god su stigle njene armije i vojska Napoleona. Tako je najmoderniji deo jevrejske inteligencije kroz čitav devetnaesti vek bio u opoziciji prema nacionalističkom romantizmu.

Ulazak Jevreja u privredni i kulturni život Zapada zahtevao je „novi početak“, bar je veliki broj jevrejskih intelektualaca verovao da je tako. Time treba tumačiti i to što je u devetnaestom veku veliki broj Jevreja bio među barjaktarima revolucionarnih pokreta u Evropi, i na političkom i na kulturnom polju. Ako tradicija i identitet za Jevreje predstavljaju prepreku za jednakost, onda se kao prvi korak treba odreći posebnog identiteta i tradicije, da bi bio stvoren put „u svet“. Time treba tumačiti i to da su u devetnaestom veku najveći talenti jevrejskog porekla, kao što su Karl Marks i Sigmund Frojd, imali negativan stav prema religiji uopšte, a prema jevrejskoj religiji posebno. Prema tome, Marks i Frojd, vrhovni učitelji i uzori velikog dela moderne jevrejske inteligencije, stajali su izvan jevrejske zajednice i

njene tradicije, kao što je bio slučaj i sa Spinozom, pa su se čak, i opet kao Spinoza, kritički odnosili prema suštini jevrejske lojalnosti i jedinstvenosti jevrejske tradicije, a sve to u ime sopstvene definicije onoga što su smatrali vrhovnom vrednotom.

Ovom su se napadu suprotstavile različite grupe jevrejskih intelektualaca. Već na početku modernih vremena, u danima Francuske revolucije, bilo je Jevreja koji su se protivili prihvatanju političke jednakosti iz čiste bojazni da će samim tim biti oslabljena lojalnost prema jevrejskoj specifičnosti.

Sredinom devetnaestog veka su neki jevrejski intelektualci, Frenkel u Nemačkoj, Lusa to u Italiji i Krohmal u Galiciji, i sami postali privrženici tada već dominantnih nacionalističkih strujanja. Među ovim intelektualcima je najkarakterističniji bio Mozes Hes, koji je ranije bio jedan od osnivača evropskog socijalizma četrdesetih godina devetnaestog veka. On je kasnije napustio taj put univerzalizma i vratio se na put jevrejskog nacionalnog identiteta, pa je čak zagovarao povratak Jevreja u Palestinu da bi tamo ponovo izgradili svoju nacionalnu državu i ponovo oblikovali svoje nasleđene tradicije.

Stvari su se, prema tome, tako razvijale da su se posle sredine devetnaestog veka razni segmenti jevrejske inteligencije suprotstavljali univerzalizmu prosvetećenosti.

I cionizam, u značenju kako ga je prvobitno shvatio Hercl, sadržavao je jake elemente univerzalizma i malo je vodio računa o specifičnostima jevrejske kulture. Mladi Hercl je zapravo imao pred sobom kao cilj da položaj Jevreja stabilizuje u jednoj državi koja bi im omogućila da „odigraju onu evropsku ulogu“ koja im je bila uskraćena u Evropi. Međutim, korene glavnih strujanja cionizma nalazimo u jevrejskoj nacionalnoj svesti, jedne ili druge vrste. Za ove struje jevrejsko istorijsko iskustvo, pa čak i ono koje se mora ponovo oblikovati ili većim delom zaboraviti, ostaje „vrhunsko dobro“, pa prema tome jevrejska inteligencija treba da bude na čelu nastojanja da se tumačenje jevrejske tradicije prilagodi potrebi modernih vremena. Toga su bili svesni Ahad Haam, A.D. Gordon, pa čak i Harav Kuk. Ti ljudi i njihovi sledbenici su predstavljali „jevrejsku nacionalnu inteligenciju“, kako je ta grupa u svom formativnom periodu bila nazvana.

Na nesreću jevrejskog naroda bilo je daleko više modernih jevrejskih intelektualaca koji su sledili Marksa i Frojda nego Ahad Haama i Kuka. Nema svrhe da se sada pitamo da li je do toga došlo zbog toga jer su ideje Ahad Haama i Kuka bile manje privlačne nego ideje Marksa i Frojda, budući da nije bila u pitanju privlačnost ili neprivlačnost ideja. Ostaje jednostavna činjenica da je većina Jevreja želela da ostane u dijašpori.

II

Interesantno je da poslednjih decenija nije došlo do definisanja neke doktrine asimilacije. U isto vreme, ne bi bilo tačno da se tvrdi da nije došlo do svesne i namerne asimilacije. Međutim, većina jevrejske inteligencije identifikuje se sa jevrejstvom, ali je uprkos tome izložena postepenom prodoru asimilacije koja nema ideološku pozadinu. Ukoliko su mešoviti brakovi neki pokazatelj, kao što jesu, onda treba beležiti da od svih brakova Jevreja u svetu svaki treći spada u tu kategoriju; kod intelektualaca, profesora, lekara, advokata i drugih slobodnih profesija taj odnos je još izrazitiji; skoro svaki drugi brak spada u kategoriju mešovitih brakova (bar kako to pokazuje čitav niz socioloških studija). Ranije je napuštanje jevrejske vere i prelazak na drugu bio vezan za težak i bolan trenutak. Toga, međutim, više nema; sada se to događa postepeno, relativno bezbolno. Ipak, oni koji napuštaju jevrejstvo, vrlo često, a naročito u trenucima krize, bacaju pogled unazad, a čine to sa strasnim osećanjem identifikacije ili čak ponovne identifikacije. To je današnje stanje stvari i to je problem sa kojim se suočava moderno jevrejsko državništvo.

Postavlja se, prema tome, pitanje kontinuiteta, temelja na kojem se može graditi. On postoji. Može se kao argument navesti paradoks koji nalazimo u činjenici da je tokom poslednja dva veka ekonomska uloga Jevreja bila začuđujuće stabilna i pored svih promena do kojih je došlo u ovoj našoj grozničavoj istoriji, te da se „jevrejska privreda“ danas ne razlikuje mnogo od stanja u kome se nalazila pre modernih vremena. Mi nastavljamo i dalje, kao što smo činili u getu, da radimo više glavom nego rukama. Svetsko jevrejstvo se u izvesnom smislu ne asimiluje; njegova ekonomska struktura se ne „normalizuje“, već naprotiv, Jevreji se sve više, a izgleda sad već definitivno, okreću prema činovničkim i intelektualnim zanimanjima koja zahtevaju viši stepen obrazovanja. Uloga Jevreja u privrednim sistemima zapadnih zemalja je ostala jedinstvena.

Jevrejska zajednica, da se koristimo marksističkom terminologijom, nigde ne kontroliše u većoj meri sredstva primarne proizvodnje ili izvore sirovina potrebnih za tu proizvodnju. Tako, na primer, Jevreji nigde nisu vlasnici rudnika urana, a atomsku energiju je prvi put stavio u službu čoveka jedan tim fizičara u Sjedinjenim Državama čiji su članovi većinom bili Jevreji; a interesantno je i to da je takva većina postojala i u konkurentskoj grupi u Sovjetskom Savezu. Činjenica da je broj Jevreja nesrazmerno velik u svim oblastima života gde se radi glavom, a manje rukama, dovodi do različitih posledica. S jedne strane, nesrazmerna zastupljenost Jevreja upadljiva je u sredini u kojoj se nalazi, pa samim tim postaje meta antisemita, ali s druge strane, među samim tim Jevrejima se razvija osećanje drugarstva i zajedništva, pa i međusobne pomoći u rešavanju zadataka. U svetskim razmerama, danas su Jevreji veoma prisutni u oblasti matematike i biohemije, a isto tako i u oblasti prava i medicine, svude gde postoje brojnije jevrejske zajednice. U ranije skoro isključivo nejevrejskoj tehničkoj eliti mnogih novih industrija danas ima sve više i više Jevreja, pa bi se čak moglo reći da je to nova oblast gde se stvaraju jevrejske zajednice. Poznato je da to važi za elektronsku industriju i za proizvodnju televizijskih aparata u Sjedinjenim Državama. Kod takve koncentracije Jevreja u pojedinim oblastima danas smo svedoci činjenice da su takve grupe Jevreja u stalnom međusobnom kontaktu, i psihološki i društveno, iako vidljiva jevrejska komponenta u njihovom životu postaje sve manja. Svojevremeno su se Marani družili međusobno daleko više nego sa drugima; postoji čak jedna studija prema kojoj se prva ili čak druga generacija pokrštenih Jevreja najviše druži sa Jevrejima koji su takođe prešli u hrišćanstvo, štaviše i brakovi se najviše sklapaju u tom krugu.

Treba, međutim, reći i to da ova nesrazmerno velika koncentracija Jevreja u nemanuelnim zanimanjima nije izmakla pažnji ni prijatelja ni neprijatelja jevrejstva. Moderna jevrejska inteligencija od samog početka predstavlja konkurenciju nejevrejima kad su u pitanju istaknuti položaji koji obezbeđuju društveni ugled. U dvadesetom veku je Oktobarska revolucija omogućila hiljadama Jevreja da zauzmu takve položaje, iako je istovremeno razbila jevrejsku zajednicu, pošto su se talentovani pojedinci koje carski režim nije koristio nalazili upravo u jevrejskoj zajednici. Međutim, perspektive ove inteligencije su u poslednje vreme postale u Sovjetskom Savezu tamnije, pošto ih režim sve više odstranjuje, da bi njihovo mesto zauzeli obrazovani nejevreji koji uživaju više poverenja i koji nisu meta tradicionalne antisemitske mržnje. Radi toga se sovjetska jevrejska inteligencija, koja se sad, pošto je diskriminisana i napadnuta, priseća svog jevrejskog porekla i trudi da napusti Sovjetski Savez da bi našla nove mogućnosti za održavanje svog klasnog položaja, a naročito da taj položaj obezbedi i za svoju decu.

U samom početku je i u Izraelu osnovna ideja bila da će se izgraditi jedna zdrava, normalna privredna struktura u kojoj će većina biti zaposlena u primarnoj proizvodnji. Nastojanja velikog broja njegovih građana da se bave intelektualnim poslovima stvorila je jednu društvenu strukturu u kojoj sada ima više intelektualaca nego što privreda, kakva je ona danas, može da apsorbuje. Zbog toga u Izraelu ima sve više zahteva da se privredna struktura preorijentiše i da se glavni naglasak na širokom frontu stavi na izvoz visoke tehnologije.

U Sjedinjenim Državama prekretnica je bio Drugi svetski rat i njegove posledice, kada se privreda zemlje u kratkom roku udvostručila i utrostručila. I ovde su se Jevreji pojavili kao već pripremljeni stručni kadar koji ranije nije mogao da zauzme mesto koje bi mu po stručnosti pripadalo. Posle Drugog svetskog rata univerziteti su morali da pripremaju odgovarajuće kadrove za opšti rast u svim segmentima života. Fakulteti, koji su tridesetih godina imali srazmerno neznatan broj jevrejskih studenata, vrlo brzo su izdavali 10% svojih indeksa Jevrejima, a u poznatijim vodećim koledžima bila je čak četvrtina ili trećina Jevreja. Ekonomska i društvena uloga jevrejske inteligencije je danas u Sjedinjenim Državama manje obezbeđena nego pre jedne ranije generacije. Razlog je jasan: Jevreji su zauzeli nesrazmerno veliki broj istaknutih položaja i time izazvali zavist drugih.

III

Jedan drugi elemenat kontinuiteta u savremenoj jevrejskoj istoriji nalazimo u činjenici da je „jevrejski problem“ i dalje ostao i uporno ostaje aktuelan, bez obzira na to što je došlo do široke kulturne asimilacije u mnogim zemljama. To je dovelo do izvesnog stepena solidarnosti čak i kod onih Jevreja koji svoje jevrejstvo ne stavljaju u prvi plan - u pozitivnom smislu te reči - i do napora jevrejskih zajednica da pruže pomoć i onim svojim članovima koji najviše ostaju po strani. Sada, kada već nailazi druga generacija posle Drugog svetskog rata, kada je došlo do mnogih protivurečnosti u privrednoj situaciji mnogih zapadnih zemalja, Jevreji, a posebno oni sa najvišim stručnim kvalifikacijama, ne mogu više smatrati da je njihova nova uloga u društvu potpuno zagarantovana.

Nije nimalo jasno da li će jevrejska inteligencija u dijaspori uspeti da se prilagodi izmenjenim ekonomskim prilikama ili će morati ponovo da zauzme mesta u drugim slojevima današnjeg društva. Jevreji će možda morati da se više bave zanimanjima u privredi i da napuste akademske poslove i tradicionalna zanimanja inteligencije, da bi bar toliko bili blizu vlasti koliko je to minimalno neophodno. To je možda i uslov dalje egzistencije jevrejske zajednice kao takve. Pre više generacija, kada su Jevreji bili siromašni i krenuli u svet da traže mesto pod suncem, u svim diskusijama Jevreja se govorilo o ulozi koju bi Jevreji trebalo da igraju u privrednom životu i o tome šta jevrejska zajednica može da čini da svoju tadašnju situaciju poboljša. Danas, mnogo vremena posle tih diskusija, ta tema je ponovo aktuelna jer je došlo vreme da postavimo brojna pitanja o tome kojim putem da krene novi cionizam. Time ne želimo reći da ne treba da budemo zabrinuti za sudbinu inteligencije u dijaspori i da ne treba učiniti sve što je moguće da ona svoju ulogu sačuva. Međutim, nije li možda blizu istini reći da će, dugoročno gledano, veliki deo te inteligencije možda najbolje sačuvati svoje klasne oblike u samom Izraelu ukoliko tamo dođe do restrukturiranja privrede i do nove strukture u kojoj će visokostručni talenti predstavljati najvažniju robu na tržištu.

Ono što je napred rečeno predstavlja u stvari novu formulaciju klasične cionističke teme korišćenjem jezika današnjice, a to je: društveno-ekonomska posebnost Jevreja u dijaspori i njihova jedinstvena struktura stvaraju probleme sukoba i nelagodnosti, koji se najbolje mogu rešiti u okviru čisto jevrejske zajednice. Međutim, dok ne dođe do potpuno otvorenog antisemitizma širom sveta, ovaj argumenat sa svim svojim varijacijama, kakvih je bilo u prošlom veku, neće ubediti većinu Jevreja, a naročito ne većinu intelektualaca, da je njihovo mesto u Cionu. Većina je uvek, kad god je verovala da je to moguće, pokušavala da svoju ulogu odigra na široj pozornici. Danas imamo mogućnosti da Izrael učinimo atraktivnijom alternativom, ali je još uvek otvoreno pitanje kako ćemo nagovoriti članove najvećeg dela jevrejske inteligencije koji naginju asimilaciji da ponovo zažele da budu Jevreji, i to sa jednim ozbiljnim i pozitivnim prilazom.

Kada se suočavamo sa ovim, sigurno najvažnijim pitanjem, treba pre svega da uočimo razliku između raznih grupa koje pripadaju inteligenciji. Pojam inteligencije ja sam u ovom referatu do sada koristio u najširem značenju i hteo sam tim izrazom da obuhvatim sve Jevreje čija je egzistencija ili karijera zasnovana na univerzitetskom obrazovanju. Postoje, naravno, razlike između onih koji su se posvetili nauci i kulturi, a koje možemo nazvati humanistima i umetnicima i onih akademski obrazovanih Jevreja koji rade u slobodnim profesijama kao lekari, advokati, inženjeri ili se bave drugim intelektualnim, ili pak privrednim poslovima. Mnogi intelektualci nisu sa posebnom namerom zapostavili svoje jevrejstvo; oni jednostavno žive u okviru fakulteta, sa profesorima medicine ili prava, ili u poslovnim krugovima, mnogo intenzivnije nego u svojoj jevrejskoj zajednici.

Možda je još važnije povući razliku između onih koji su u modernu eru stupili ranije sa znatnim, prethodno stečenim poznavanjem jevrejske nauke i onih koji su tek u vreme masovnih migracija došli u situaciju da budu deo inteligencije, kada su ne mnogo obrazovani milioni Jevreja krenuli u pravcu Zapada. Za istočnoevropske jevrejske intelektualce, koji su bili cionisti, susret sa tekovinama modernog doba predstavljao je pravi šok; izloženi protivrečnim pritiscima, oni su se našli između rabinističkih teza kojima su se napajali u svojoj mladosti i tekovina modernih vremena. U Americi, članovi sadašnje inteligencije, kako one koja bi se mogla nazvati akademskom, tako i one koja bi se mogla nazvati profesionalnom inteligencijom, pretežno su potomci imigranata koji su došli u zemlju pre nekoliko generacija, a pripadali su malograđanskim i proleterskim slojevima i doneli sa sobom više jidiš, a manje hebrejske kulture. Unuci tih imigranata su sada profesori i advokati, lekari ili u drugim slobodnim profesijama. Oni su prvi put došli u dodir sa intelektualnom tradicijom kada su počeli novi život u američkom otvorenom društvu. Oni znaju jedino da im je deda bio Jevrej, ali za njih on nije neki Jevrej, kao što je, na primer, bio Tejvje mlekačija, niti se sećaju rabina pored koga bi Tejvje sedeo i sanjario kao u pesmi „Da sam bogat čovek“. Razumljivo je zato da je sučeljavanje porodične tradicije i osećanja pripadnosti jevrejskoj užoj zajednici s jedne i širih svet-skih prostranstava ostalog čovečanstva s druge strane postala stalna tema američke jevrejske književnosti. Pitanje konkurentskih nasleđa, vrednosti Zapada ili jevrejstva, još nije postavljeno. Prema tome, prilaz američkoj inteligenciji je otežan i radi toga što nema one latentne jevrejske intelektualne tradicije koja bi, kada bi postojala, mogla ponovo biti probuđena.

IV

Šta bi, dakle, u ovoj situaciji trebalo uraditi?

U našem prilazu jevrejskoj inteligenciji možemo izneti kao argumenat tezu da ni jedan pojedinac nije u neposrednom odnosu sa idealima, da svi mi do svog ljudskog položaja i konkretne uloge dolazimo putem našeg odnosa sa nekom zajednicom i nekom tradicijom i da je pojedinac odvojen od zajednice uvek kandidat da priđe nekoj grupi koja se suprotstavlja zajednici ili da se nađe u ološu. Videli smo vrlo često da su upravo oni koji su se zaklinjali na univerzalni moral uplovili u vode materijalizma i hedonizma. Univerzalne vrednosti koje ovih dana kultivišu mnogi tehnokrati i pripadnici slobodnih profesija više su izraz želje da se postigne društveni status zasnovan na materijalnim dobrima nego neke želje da se međusobno služi opštem dobru. Članstvo u zajednici predstavlja dobrovoljno prihvatanje zajedničke sudbine i u dobru i u zlu, brigu i za druge, ne samo za sebe i već samim tim podstiče idealizam. Paradoksalno je da je idealizam često neprijatelj pojedinca, a za pojedinca je spas u zajednici.

Ovi argumenti zacemento imaju svoju snagu, ali to još ne znači da će poluasimilovani jevrejski intelektualci neminovno tražiti svoje mesto u jevrejskoj zajednici. Takav intelektualac će se možda bolje snalaziti u društvu profesora, umetnika ili političkih aktivista, ili čak u sredini koja ne želi da se veže za neko starije, tradicionalno, grupno nasleđe. Takav intelektualac će možda reći i to da Jevrejini može biti interesantniji i kreativniji u ovim modernim vremenima upravo izvan jevrejske zajednice, oslobođen svih pritisaka koje donosi pripadništvo jevrejskoj zajednici i da je ovakva kreativnost poželjnija od povezanosti sa tradicijom. Uživanje blagodeti današnjeg sveta stvarno predstavlja nešto što se smatra normalnim za Jevreje u dijaspori. Autentičnost koja je utkana u biće judaizma nije uvek dovoljno jak argument za one koji misle da je početak sveta tamo gde je njihov sopstveni život i u čijem biću nema odjeka tradicionalnog jevrejskog nasleđa.

Slično je i sa argumentom da jevrejsko zajedništvo predstavlja veću garanciju za društveno-ekonomsku bezbednost i emocionalni mir. Biće ih vrlo malo koji će uvažiti ovaj argument. Iskustvo sa američkim jevrejstvom može se smatrati laboratorijskim dokazom koliko je to tačno. Tokom celog stoleća američki Jevreji su svoje glavne institucije stavili u službu borbe protiv antisemitizma i nastojanja da se Jevrejima obezbedi društvena i psihička ravnoteža. Te aktivnosti su bile neverovatno uspešne.

Međutim, kada se gleda na njihovo kumulativno dejstvo, postaje očito da je sve to omogućilo Jevrejima bezbolniji prelaz i pojavu na široj pozornici, a asimilacija tim aktivnostima nije zaustavljena.

Osnovni problem između jevrejske zajednice i njene inteligencije i danas je isti onaj koji se svojevremeno pojavio između Spinoze i amsterdamskih rabina. Upotrebljavajući jezik sedamnaestog stoleća, oni su branili tezu otkrovenja Biblije, što je Spinoza poricao. Obe strane su, međutim, znale da je u pitanju opravdanost, odnosno negacija jevrejske egzistencije. Danas nije religiozni fundamentalizam onaj zid koji razdvaja one koji su na putu da budu asimilirani i one koji su odlučili da ostanu Jevreji. Na strani asimilacije su oni koji se slažu sa Spinozinim stavom da svi „istorijski identiteti“ predstavljaju pogrešku i iluziju, dok su na strani jevrejskog identiteta oni koji tvrde, otvoreno ili implicitno, da biti Jevrejini znači duboku i misterioznu privrženost, jedno jedinstveno putovanje kroz ljudsku istoriju čije značenje samo vrlo malo razumemo, ako uopšte razumemo. O ovoj veri, u suštini, ne može se raspravljati, jer su njom zadojeni uglavnom samo oni koji su se udubili u jevrejske tekstove i koji su nosioci jevrejske tradicije. To je u stvari stanje duha koje se ne može uskladiti ni sa onim što je najbolje u tekovinama modernih vremena, niti pak sa univerzalnim idealizmom i univerzalnim hedonizmom. Zbog toga je veoma teško da se moderna jevrejska inteligencija pridobije za takvu privrženost, ali to nije i nemoguće.

Nemam iluzija da će i najveći napor pridobiti mnoge, ali ipak mislim da je došlo vreme da se ponovo pokuša učiniti ono što su pre Prvog svetskog rata pokušali u Centralnoj Evropi da učine intelektualci kao što su Buber i Rozencvajg. Sada se nameće potreba da se tekstovi jevrejskog nasleđa tumače u svim zajednicama bez predubedenja, uz samo jedan uslov, a taj podrazumeva da će oni koji slušaju ta tumačenja, bez obzira na to iz kog ugla prilaze tim tekstovima, verovatno biti pridobijeni. Ima danas kod jevrejske omladine dosta interesovanja za duhovne vrednosti i radi toga takvi naponi u svim većim jevrejskim centrima, a naročito u jačim univerzitetskim centrima, mogu dati rezultate. Kada iznosimo ovaj predlog imamo na umu strujanja u Nemačkoj tokom prvih dekada ovog stoleća kada je Franc Roze-

ncvajg osnovao kulturni centar u Frankfurtu. Sada bi trebalo da se dogodi nešto slično, povratak izvorima koje treba izučavati sa jevrejskom strašću. Jevrejska zajednica bi trebalo da uloži znatna sredstva u ove napore.

Trebalo bi, pre svega, da jevrejski profesori na univerzitetima i na koledžima posvete više pažnje izučavanju jevrejskih tekstova, jer su oni primer za mlađe studente, naročito u vreme njihovog sazrevanja kada porodične veze postaju labavije.

Trebalo bi učiniti čitav niz drugih stvari. Iskustvo pokazuje da se mladi ljudi koji više vremena provedu u Izraelu lakše odlučuju na aliju, ili pak, ako to ne učine, ostaće u dijaspori više povezani sa jevrejstvom. U čitavoj dijaspori neophodno je izmeniti način obrazovanja koje mora biti pristupačno svakom, bez obzira na mogućnost plaćanja.

Dozvolite mi da ovde pomenem i jednu moju omiljenu ideju, naime da svake godine svaka jevrejska zajednica provede akciju razgovora sa svim svojim članovima, sa ciljem da svako dete pohađa neki jevrejski kurs, a svaki odrasli da učestvuje u nekoj formi jevrejske aktivnosti. Kad tražimo novčane priloge vrlo uspešno „pokrivamo sve slučajeve“. Zašto to ne bismo činili kada se borimo da pridobijemo srce i um?

Mogli bismo navesti još mnogo toga u odgovoru na pitanje šta sve treba učiniti. Jasno je, međutim, da će uspeh biti samo delimičan što god učinili da se odbranimo od sve veće opasnosti asimilacije. Danas se ne postavlja pitanje da li neki predlog ima izgleda da dovede do uspeha. Pitanje mnogo više zadire u suštinu problema. Danas se radi o tome da pitanje asimilacije stavimo u prvi plan, da ne bude potisnuto u pozadinu, da ne živimo i dalje u iluziji da su danas najvažnija pitanja jevrejskog života: politika i novac. Svedoci smo činjenice da se broj Jevreja u dijaspori smanjuje i kvantitativno i kvalitativno. Da je do toga došlo zato što se snage odlivaju u Izrael mi bismo se tome radovali, ali to nije slučaj. Previše jevrejske energije prosto isparava.

Neverovatno je i žalosno to što svetska jevrejska zajednica još nije organizovala jednu konferenciju o asimilaciji. Ova dobro organizovana zajednica do sada je u suštini zanemari-la pitanje sopstvene strategije: kako održavati broj članova i sačuvati svoje sopstveno biće? Memorijalna fondacija je tokom više godina učinila mnogo, pomogla u rešavanju mnogih specifičnih problema i podržala mnoge specifične napore, ali još stvarno nije postavila ono pitanje zbog kojega je zapravo osnovana. Ova organizacija postoji radi toga jer smo, posle uništenja jevrejstva centralne i istočne Evrope, snažno osetili ne samo gubitak broja, već i kreativnosti jevrejske energije. Uprkos svemu što smo mi i drugi učinili, činjenica je da nam danas, kad je već prošao vek jedne generacije od kada su svi naponi započeti, preti opasnost da izgubimo toliki broj Jevreja zbog asimilacije koliko smo pre jedne generacije izgubili zbog genocida.

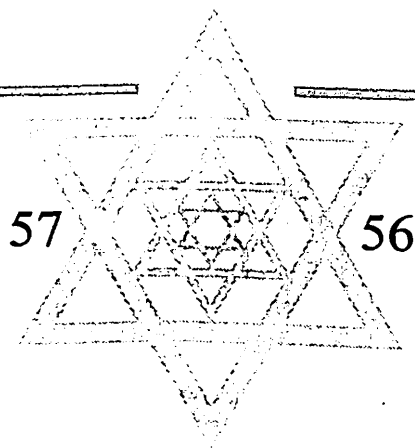
Neka ovo bude poziv svima da se, u skoroj budućnosti, sazove konferencija o asimilaciji. Memorijalna fondacija bi trebalo da primi na sebe odgovornost za pripremanje konferencije i za pridobijanje glavnih jevrejskih organizacija i Izraela da učestvuju u njenom radu i da pomognu u utvrđivanju smernica daljeg rada. Ti naponi će, očekuje se, pomoći da mudrije koristimo naše snage i da, što je još važnije, pronađemo nove metode kojima se možemo uspešnije boriti protiv erozije judaizma.

Pre skoro sto godina Ahad Haam je razmišljao o tadašnjim problemima jevrejstva i uzviknuo: „Ako se zemlja opustoši, narod će je ponovo izgraditi, ali ako se narod uništi, ko će ga ponovo izgraditi?“

U ovom trenutku jevrejskog života jedan manji deo našeg naroda ponovo gradi svoju zemlju, a rat i političke zategnutosti, unutrašnje i spoljne, angažuju sve snage toga dela naroda. Većina svetskog jevrejstva vrlo često živi lagodno, ili bar u lažnoj iluziji lagodnosti, a istovremeno se pod pritiskom erozije napola uništava.

Manjina zacemento ne može da iznese na svojim leđima ni teret a ni slavu jevrejske egzistencije. Svi mi kojima to leži na srcu, bez obzira na to gde se nalazimo, ne možemo imati toliko snage da nadoknadimo gubitak time što nosimo teret za dvoje ili troje. U jevrejskom životu danas se centralna tema izražava u tri reči: „Tražim svoju braću“.

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 3

Tema: Istorija jugoslovenskih
Jevreja

**POLOŽAJ JEVREJSKE ZAJEDNICE
U JUGOSLAVIJI**

ACA SINGER

**THE POSITION OF THE JEWISH
COMMUNITY IN YUGOSLAVIA**

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

januar 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl..

Urednici

PINKAS 3

NAZIV: **Položaj jevrejske zajednice u Jugoslaviji**
AUTOR: **Aca Singer**
IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**
UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**
LEKTOR: **Danica Branković**
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**
ŠTAMPA: **Štamparija Đorđević**

TIRAŽ: 300 primeraka

Januar 1996. godine, Beograd

Aca Singer

Predsednik Saveza jevrejskih
opština Jugoslavije

Referat podnet na međunarodnom savetovanju
o položaju manjina u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti
u Beogradu 10. 01. 1995. godine

POLOŽAJ JEVREJSKE ZAJEDNICE U JUGOSLAVIJI

Jevrejska zajednica je sigurno jedna od brojno najmanjih u Jugoslaviji, ali po svojoj specifičnosti i organizovanosti predstavlja, baš zbog toga, fenomen ili posebnost svoje vrste.

Pre nego što opišem sadašnji položaj i mesto jevrejske zajednice u Jugoslaviji nužno je, makar najkraće, ukazati na neke istorijske činjenice koje su po mome mišljenju od značaja za ocenu sadašnjeg položaja i problema jevrejske zajednice u SR Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora).

I

Kratak pregled istorije Jevreja od XIII veka do 1918. godine

Pismene dokaze da je Jevreja na ovim prostorima bilo još u XIII veku nalazimo u spisima Cara Dušana (1337. i 1345.), kao i u spisima Stefana Uroša, u kojima se pominju Jevreji u Srbiji.

Međutim, ja bih ukazao samo na neka dokumenta koja u izvesnom smislu svedoče o organizovanim grupacijama Jevreja.

Tako se u pisanim dokumentima o velikom požaru u Beogradu (1560. god.) govori o šteti nastaloj u jevrejskoj četvrti.

Nemački putopisac Otendorf navodi da su 1663. godine u Beogradu postojale dve jevrejske četvrti sa oko 800 "nemačkih" i "turskih" Jevreja. Verovatno se tu radilo o aškenaskim i sefardskim Jevrejima.

Iz dokumenata se saznaje da je, 1617. godine, u Beogradu osnovana jevrejska škola "Ješiva".

Postojanje jevrejske opštine u Beogradu legalizovano je 1866. godine - to jest pre Berlinskog kongresa (1878.), kada je priznata državna samostalnost Srbiji, s tim da ona prizna građansku ravnopravnost svim veroispovestima, pa tako i Jevrejima.

Puna ravnopravnost Jevrejima u Srbiji obezbeđena je Ustavom iz 1888. godine.

Položaj Jevreja bio je i do tog vremena različit i često, sa stanovišta odnosa vlasti, kontradiktoran. Ovo najbolje ilustruju sledeći primeri:

Zakonom iz 1846. godine Jevrejima je bilo zabranjeno da poseduju nekretnine i da se bave trgovinom u unutrašnjosti Srbije. Štaviše, 1861. godine, Mihailo Obrenović proteruje Jevreje iz unutrašnjosti Srbije (taj zakon za Beograd nije važio, pa se u Beogradu 1847. go-

dine osniva jevrejska škola). Već 1865. godine ukidaju se sva ograničenja za Jevreje u unutrašnjosti Srbije, a 1869. osniva se i aškenaška jevrejska opština u Beogradu. Za sinagogu Jevreji dobijaju staru zgradu pozorišta.

Interesantno je da je još pre Ustava iz 1888. godine u srpskoj Skupštini, kao narodni poslanik delovao prvi Jevrejin Avram Ozer - Ozerović, i to 1877. godine.

Može se reći da se život jevrejske zajednice odvijao normalno i da se ona sve više uklapala u svoju okolinu, s tim što je čuvala svoj identitet.

Po tada vršenom popisu iz 1890. godine u Srbiji je živelo oko 3.600 Jevreja. Od toga u Beogradu 2.600. Kuriozitet svoje vrste je činjenica da je 1884. godine u Beogradu osnovano "Srpsko-jevrejsko pevačko društvo".

Paralelno sa uklapanjem Jevreja u sredinu u kojoj žive dolazi i do procesa asimilacije. Religija, koja je do tada predstavljala glavni kohezioni faktor Jevreja, u izvesnoj meri gubi značaj koji je do tada imala.

Povratkom Kralja Petra I Karađorđevića, koji je pokazao vidne simpatije prema Jevrejima, dolazi do još intenzivnijeg uklapanja Jevreja u srpsko društvo. Tako Jevreji sve aktivnije učestvuju u svim oblastima kulturnog i privrednog života; učestvuju kao oficiri i vojnici srpske vojske u balkanskim ratovima i u Prvom svetskom ratu.

II

Položaj Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji (1918 - 1941.) Znaci antisemitizma i zakonski propisi protiv Jevreja

Nakon završetka I svetskog rata na području novostvorene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca egzistiralo je više stotina jevrejskih opština. (Propisi za rad jevrejskih opština bili su različiti, zavisno od toga na kojim područjima su bili). Međutim, to nije bila smetnja da se formira Savez jevrejskih veroispovednih opština. Iako se na prvi pogled dobija utisak da se radi o verskoj organizaciji, po sadržaju rada jevrejskih opština i njihovog saveza, bilo je jasno da je: **"jevrejstvo verska i etnička celina"**. U pravilima tada osnovanog Saveza navedeno je da se on stara o pojedinim opštinama i da "posreduje u službenom saobraćaju između državnih vlasti i njih...". Ovo smatram vrlo značajnim da bi se razumela uloga jevrejskih opština i Saveza, s obzirom da tako funkcionišu i danas, a o čemu će kasnije biti više govora.

Na žalost, nakon formiranja nove države, jevrejska zajednica bila je u pojedinim delovima države izložena antisemitskim pojavama, pa i izgonu pojedinih Jevreja koji su smatrani za strance.

Pojavi antisemitizma posebnu pažnju posvetila je kako jevrejska tako i nejevrejska štampa, a zvanični organi vlasti su se pravovremeno angažovali na suzbijanju antisemitizma.

Do novog talasa antisemitizma dolazi paralelno sa dolaskom nacista na vlast u Nemačkoj. Do tog perioda položaj Jevreja bio je dobar i nije bilo nikakvih smetnji za razvoj jevrejske zajednice.

U vezi sa pojavom antisemitizma interesantna je rezolucija VI Kongresa Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, održanog 29. i 30. marta 1936. godine, koja glasi:

"Kongres je svestan značaja učestalih protivjevrejskih napada koji se u Jugoslaviji bez zapreke vrše, iako iz osnova vređaju načelo ravnopravnosti verskih zajednica. Kongres naglašava da antisemitizam, kao izraz najmračnijeg nazadnjaštva, ne može da pokoleba osećanja građanske ispravnosti i otadžbinskih dužnosti u Jevreja ove zemlje. Kongres smatra da antisemitizam, pored toga što Jevrejima nanosi uvrede i ponižavanja, nanosi i tešku moralnu štetu ugledu države. Jevreji mogu antisemitskim napadima da suprostave samo svoje osećanje časti i ljudskog dostojanstva.

Kongres konstatuje da su ovakve pojave - doskora nepoznate u nas, a koje po njegovu duboku uverenju nemaju korena u širokim slojevima naroda zadojenog tradicionalnom širokogrudnošću - stvorile opravdano i veliko neraspoloženje u našoj jevrejskoj zajednici, te traži i očekuje od svih pozvanih faktora respektovanje pune i svestrane ravnopravnosti."

Antisemitska kampanja od 1936. godine je sve intenzivnija. Glavni nosioci te kampanje su nemački Kulturbund i Ljotićev "Zbor". List nemačkog Kulturbunda "Erwache" objavljuje, odnosno prenosi članke najantisemitskijeg sadržaja iz nemačke štampe. Savez jevrejskih opština podnosi tužbu protiv urednika lista, ali sud oslobađa urednika i list svake krivice. Glavne parole u listu organizacije "Zbor" (D. Ljotić) su: "Jevreji su naša nesreća", "Bezobzirna i beskompromisna borba protiv Jevreja i svih međunarodnih organizacija čiji su tvorci i propovednici naši i internacionalni Jevreji - borba na život i smrt". Posebno se Jevreji kleveću u listu "Balkan", kojem je antisemitizam osnovna tema.

Politička situacija u svetu i, posebno, atmosfera stvorena kod nas doprinela je relativno masovnom "prekrštavanju" Jevreja; veliki broj Jevreja prelazi u hrišćansku veru i menja svoja prezimena. Smatrali su da će ih to spasiti od antisemitizma i progona.

Međutim, paralelno dolazi i do jačanja "jevrejske svesti", što se ogleda u organizovanju sve većeg broja cionističkih organizacija i naraslih želja, pre svega omladine, za stvaranjem jevrejske države u Palestini i iseljavanja.

Pored svih uveravanja zvaničnih organa vlade, uključujući i Kneza Pavla, da protiv Jevreja neće biti preduzete nikakve zakonske mere, vlada Cvetković - Maček, uz potpis svih ministara, donosi dve uredbe (objavljene u "Službenim novinama" 5. oktobra 1940. god.), i to:

- Uredbu o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnji sa predmetima ljudske ishrane;
- Uredbu o upisu lica jevrejskog porekla za učenike Univerziteta, visokih škola u rangu univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola.

Ovo su bili prvi i jedini zakonski propisi protiv Jevreja doneti od 1918. do 1941. godine - to jest dok je egzistirala Kraljevina Jugoslavija. Nema sumnje da su oni doneti pod sve jačim uticajem Nemačke. Objektivnosti radi, treba istaći da je, pored intenzivnog nemačkog uticaja, razvijanju antisemitizma doprinelo i delovanje organizacije "Zbor" sa pronacistički orientisanim Dimitrijem Ljotićem. Antisemitsko raspoloženje se na žalost osećalo i u nekim vrhovima vojske, što se manifestovalo tako da Jevreji nisu mogli da služe u avijaciji, što su Jevrejima, rezervnim oficirima, menjani ratni raspoređi, ili pak nisu unapređivani kada su za to ispunjavali uslove.

Prema zvaničnim statističkim podacima, Jevreji su evidentirani kao religiozna pripadnost. Tako je, po popisu iz 1939. godine, bilo 71.042 Jevrejina što je u odnosu na celokupno stanovništvo Jugoslavije predstavljalo svega 0,46%. Međutim, ovde nisu prikazani Jevreji koji su prešli u neku drugu konfesiju.

Pred rat, na području Kraljevine Jugoslavije zatekla se veća grupa Jevreja - izbeglica iz Nemačke, Austrije i drugih zemalja, gde su nacisti već bili na vlasti. Prema podacima Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, kroz Jugoslaviju, angažovanjem Saveza, u periodu od 1933. do 1941. godine prošlo je oko 55.000 jevrejskih emigranata. Deo njih, koji su se ovde zatekli 1941. godine, stradali su kao i domaće jevrejsko stanovništvo.

III

Stradanje Jevreja od 1941. do 1945. godine

Zadržaću se samo ukratko na stradanju Jevreja na području Jugoslavije, jer je to manje-više poznato. Ono je detaljno obrađeno u knjizi koju je Savez jevrejskih opština izdao 1952. godine pod naslovom "Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji".

Žalostan bilans stradanja Jevreja vidi se iz sledećih podataka: Na području Kraljevine Jugoslavije 1941. godine bilo je 82.242 Jevrejina, ubijeno je 67.248, a preživelo 14.994 njih. Od ukupnog jevrejskog stanovništva stradalo je 81,76 %.

Ako izdvojeno posmatramo područje današnje Jugoslavije, pre rata je bilo 33.580 Jevreja, stradalo 28.798, preživelo svega 4.782. Procenat stradalih je 85,74%.

Likvidaciju Jevreja na teritoriji sadašnje Jugoslavije obavili su Nemci i to ne samo Gestapo i SS jedinice već i jedinice regularne nemačke vojske. Ubijanja u dušegupkama i deportaciju u nemačke logore smrti vršili su Nemci i, delimično, Mađari u Bačkoj.

Međutim, određenu pomoć u hapšenjima, privođenjima i potkazivanjima vršili su organi Nedićeve kvislinške vlade, "Srpska straža" i Ljotićevci.

Bilans uništenja Jevreja u Jugoslaviji (81,76%) bio bi još tragičniji i broj preživelih daleko manji da se nisu našla neka srećna rešenja za pojedince.

Pre svega, jedan broj Jevreja je emigrirao još pre početka rata u zemlje koje nisu došle pod nemačku okupaciju. Spasili su se delimično i oni koji su imali "sreću" da su izbegli u Italiju ili su bili u italijanskoj okupacionoj zoni.

U životu su ostali i oni jevrejski oficiri i vojnici vojske Kraljevine Jugoslavije u nemačkom zarobljeništvu, gde su Nemci donekle poštovali međunarodne konvencije o ratnim zarobljenicima.

Prema podacima iz knjige "Učešće Jevreja u NOB u Jugoslaviji" srazmerno veliki broj Jevreja je učestvovao u odnosu na ukupno stanovništvo. Sigurno bi taj broj bio još veći da nisu "zatečeni" merama okupatorskih vlasti. U NOB učestvovalo je 4.752 Jevreja, od kojih je poginulo 1.318 lica. Neposredno u samoj Narodnooslobodilačkoj vojsci bilo je 2.993 Jevreja, od kojih je poginulo 722.

Manji broj Jevreja spašen je na taj način što su ih krili nejevrevi, često rizikujući i svoje živote.

Pored ogromnih žrtava, Hitlerov plan "konačnog rešenja jevrejskog pitanja", to jest likvidacija celokupnog evropskog jevrejstva, nije uspeo, o čemu govori i broj od oko 15.000 preživelih jugoslovenskih Jevreja. Međutim, veliki broj preživelih Jevreja nosi trajne trageve stradanja.

IV

Obnova i razvoj jevrejske zajednice od 1945. godine do raspada SFR Jugoslavije

Nakon završetka rata mogla se sagledati sva tragedija koju je doživela jevrejska zajednica Jugoslavije.

Većina od 15.000 preživelih nije pronašla nijednog člana svojih porodica. Žrtve holokaušta bile su od odojčadi do staraca. U mnogim mestima, gde su ranije egzistirale jevrejske opštine, nije bilo više ni jednog jedinog Jevrejina. Kao ilustracija može da posluži sledeći podatak: od 121 jevrejske opštine 85 nisu se mogle obnoviti, jer su ta mesta ostala bez Jevreja.

Na području Srbije, pre rata, bilo je 59 opština, dok je nakon rata obnovljeno svega 15, a pojedine opštine imale su samo neznatan broj članova.

Nakon povratka preživelih Jevreja na svoja vekovna ognjišta, nove vlasti su donele zakone protiv rasne, verske i nacionalne mržnje i razne propise o vraćanju imovine oduzete za vreme okupacije.

Pored radosti što su spasili živu glavu, među Jevrejima je vladala velika potištenost zbog gubitka svojih porodica. Mnogi povratnici ostali su bez izvora egzistencije, koju su stvarali godinama pre rata. Pod uticajem svega doživljenog došlo je do izvesnog raslojavanja u

jevrejskoj zajednici. Tako se veliki broj Jevreja nije više deklarirao kao "Jevreji", s obzirom na to da religija nije više bila faktor za ocenu nacionalne pripadnosti. Jedan broj se deklarirao kao "Srbi" ili kao "Jugoslaveni", s tim što ih je statistika vodila kao "neopredeljene".

Istovremeno, oni nisu želeli da budu u članstvu jevrejskih opština, jer nisu hteli da budu evidentirani kao Jevreji.

Nastojali su da se što više asimiliraju, jer je sećanje na holokaust i na sve ono što su preživeli ulilo kod njih strah za budućnost i bojazan da se ne ponovi tragična prošlost. Mnogi su ostali bez bračnih drugova, tako da je došlo do sklapanja velikog broja mešovitih brakova, što je u mnogim slučajevima doprinelo asimilaciji. Jedan broj Jevreja gubio je veru u Boga, te su postali ateisti. Ovo su pravdali time da "ako je Bog dozvolio da dođe do uništenja 6 miliona Jevreja, onda ne verujem u njega".

Jevreji koji su bili u vojsci sa oficirskim činovima nisu se demobilisali, tako da se samo mali broj i nadalje deklarirao kao "Jevreji", a sasvim neznan broj se učlanio u jevrejske opštine. Istovremeno, stvaranjem države Izrael i omogućavanjem iseljenja Jevreja, otvaraju se i mnogobrojne dileme pred malobrojnu preživelu jevrejsku zajednicu: da li ostati ovde gde su vekovima živeli i gde su grobovi njihovih predaka, gde su školovani, gde govore jezik istog naroda i gde su rodbinskim i prijateljskim vezama povezani sa nejevrejskom okolinom, ili pak poći u nepoznato?

Pored ovih dilema, mnoga egzistencijalna pitanja bila su od uticaja na donošenje odluke. Bilo je dosta Jevreja koji su verovali da je rešenje jevrejskog pitanja i pitanje vekovnog antisemitizma moguće rešiti samo u okviru socijalističkog društva. Oni su kategorično odbacili i pomisao na iseljenje u Izrael, pošto je ta država formirana u kapitalističkom svetu. S druge strane, bivši pripadnici cionističkog pokreta, koji su i pre rata govorili da je njihov cilj stvaranje jevrejske države, sada su jedino rešenje za budućnost jevrejskog naroda videli u iseljenju u državu Izrael, tako da su uticali na druge da donesu ovakvu odluku.

Možda je masovnijem odzivu za iseljenje doprinela odluka Vlade po kojoj svi Jevreji koji žele da se isele mogu to da učine. Posebna pogodnost je bila da mogu sa sobom da donesu pokretnu imovinu.

Što se tiče nepokretne imovine (kuće i stanovi), od nje su morali da se odreknu u korist države. Vlasnici ostale nepokretne imovine (industrijskih preduzeća ili zemlje) delili su sudbinu svih ostalih vlasnika takve imovine (nacionalizacija, agrarna reforma).

Sve do tada preživljene patnje doprinele su da su se Jevreji bez velikih teškoća odrekli svoje nepokretne imovine, a to su ovako obrazlagali: "Izgubili smo naše najdraže, što je bila naša najveća imovina." Odricanje od nepokretnosti nije u to vreme predstavljalo neki poseban problem koji bi uticao na donošenje odluke o iseljenju.

U periodu od 1948. do 1951. godine iz Jugoslavije se iselilo 6.954 Jevreja, što je praktično polovina preživelih.

Jevrejska tradicija i jevrejski identitet se uglavnom čuvao i negovao kroz život porodice. Pored porodice, od prvorazrednog značaja bilo je i članstvo u opštini. Dok su u ranijem periodu veće opštine imale svoje sinagoge, gde je pored rabina i drugih verskih službenika obavezno postojao i učitelj (tamo gde su postojale verske škole), odnosno veroučitelj koji je u redovnim državnim školama predavao veronauku, nakon rata, zbog smanjenog broja Jevreja, veliki deo ovih funkcija preuzele su na sebe opštine, tako da su one, pored svoje sadašnje delatnosti, kroz kulturni rad, zamenjivale mnoge funkcije učitelja.

Savez jevrejskih opština Jugoslavije ne samo da je koordinirao rad jevrejskih opština, već je usmeravao i organizovao, pre svega, kulturnu i obrazovnu delatnost.

Treba podvući da se rad jevrejskih opština i Saveza obavljao bez ikakvih teškoća. Potpuna autonomnost je očuvana. Organi vlasti nikad se nisu mešali u rad opština i Saveza, a nisu ni uticali na izbor rukovodstva.

Pored pune tolerancije vlasti pružena je i izvesna pomoć u raznim akcijama. Ovde se, pre svega, misli na podizanje spomenika jevrejskim žrtvama i pomoć u prolazu kroz Jugoslaviju Jevreja koji, nakon oslobođenja iz koncentracionih logora, nisu želeli da se vrate u zemlje odakle su upućeni u logore. Put za Izrael vodio je kroz Jugoslaviju.

U tom periodu vlasti su vrlo brzo reagovala na pojedine verbalne antisemitske ispade i strogo su primenjivale Zakon o zabrani nacionalne, rasne i verske mržnje.

V

Raspad SFR Jugoslavije i sadašnji položaj jevrejske zajednice sa posebnim osvrtom na pojave antisemitizma

Secesija Slovenije i Hrvatske i raspad Jugoslavije teško je pogodio već ionako malu jevrejsku zajednicu. Pripadnici jevrejske zajednice živeli su u svim republikama, govorili istim jezikom, bili povezani mnogobrojnim rođačkim vezama, te su teško doživeli okolnost da ih sada razdvajaju mnogobrojne granice. Savez jevrejskih opština Jugoslavije bio je vlasnik mnogobrojnih jevrejskih institucija koje su bile namenjene svim Jevrejima Jugoslavije.

To su, pre svega: dom staraca, letovalište, muzej sa istorijskim arhivom, zajednička izdavačka delatnost, zajedničko glasilo i tako dalje. Preko Saveza se realizovala veza sa međunarodnim jevrejskim organizacijama (Svetski jevrejski kongres, Evropski jevrejski kongres), kao i sa brojnim jevrejskim humanitarnim organizacijama u svetu, a pored toga i sa Udruženjem jugoslovenskih Jevreja u Izraelu i Udruženjem jugoslovenskih Jevreja u SAD koji su, napominjem, jedinstvene organizacije svih Jevreja iz bivše Jugoslavije i danas tako funkcionišu. Nakon raspada SFR Jugoslavije, Savez jevrejskih opština Jugoslavije nastavio je rad, s tim što nijedna jevrejska organizacija u svetu nije dovela u pitanje kontinuitet njegovog rada i punopravno članstvo u tim organizacijama.

Kao što je već ukazano, Savez kao predstavnik jevrejske zajednice Jugoslavije, u odnosu na državne vlasti i u odnosu na druge organizacije, i nadalje razvija aktivnost na socijalnom, kulturnom i vaspitnom planu. Savez objavljuje svoj mesečni informativni bilten, "Jevrejski pregled", obavlja izdavačku delatnost (neprofitabilno), ima Jevrejski istorijski muzej i Arhiv. Sve ove delatnosti se samostalno finansiraju i to uglavnom zahvaljujući sponzorima iz inostranstva.

Pri Savezu je Rabinski ured sa Nadrabinom za Jugoslaviju, tako da on nesmetano obavlja versku delatnost (bogosluzenja u sinagogi, venčanja, sahrane), a sve u skladu sa verskim propisima i verskom tradicijom.

Sticaj okolnosti postavio je pred Savez i zadatke o kojima nikad nije ni razmišljao da će morati da ih obavlja. Naime, početkom ratnih operacija u Bosni i Hercegovini, Savez je vrlo aktivno učestvovao u evakuaciji Jevreja iz ratom zahvaćenih delova Bosne, pre svega iz Sarajeva. Tako je evakuisano i zbrinuto skoro hiljadu jevrejskih izbeglica. Ova akcija je uspešno izvršena u saradnji sa organima vlasti i uz nesebičnu finansijsku pomoć jevrejskih organizacija u svetu.

Jedan broj izbeglica se, nakon izvesnog zadržavanja u Beogradu, odnosno Jugoslaviji, iselio u Izrael ili u druge zemlje, dok je jedan broj izrazio želju da ostane u Srbiji. Svi troškovi evakuacije i zbrinjavanja izbeglica pali su na teret Saveza. Sredstva su, kao što je već rečeno, uglavnom obezbedile međunarodne jevrejske humanitarne organizacije. Znatan deo humanitarne pomoći, dobijen od ovih organizacija, Savez je ustupio ili još uvek ustupa Crvenom krstu, bolnicama, dečijim ustanovama, školama i svima kojima je pomoć potrebna. Mnogobrojne zahvalnice svedoče o tome.

Pojavom višepartijskog sistema u Jugoslaviji nastala je potreba da se definišu neki principi rukovođenja Savezom jevrejskih opština Jugoslavije, pored onog vekovnog principa da je jevrejska zajednica uvek lojalna državi u kojoj živi, a nikako režimima koji se obično menjaju.

Razmatrajući ovaj problem u svetlu višepartijskog sistema, konstatovano je da je građansko pravo svakog Jevrejina kao pojedinca i kao svakog građanina da pripada stranci za koju se opredelio. Međutim, po odluci Saveza, onaj Jevrejin koji je funkcioner bilo koje

stranke (pozicione ili opozicione) ne može da bude funkcioner Saveza jevrejskih opština. Tako savez jevrejskih opština Jugoslavije nastavlja svoju dugogodišnju tradiciju nepolitičke organizacije. Ovakav stav su zauzele i opštine u odnosu na svoje organe."

Jevrejska zajednica održava dobre i korektne odnose sa svim organima vlasti, od republičkih do saveznih. Dobri odnosi postoje i sa drugim verskim zajednicama, a naročito sa vrhom Srpske pravoslavne crkve.

Iz izloženog u ovom poglavlju proizilazi da jevrejska zajednica nema nekih većih problema što se tiče zakonskih propisa kojima se reguliše njen položaj i koji bi ugrozili njen opstanak i očuvanje etničkog identiteta.

Slobodno delovanje u svim oblastima - verskoj, kulturno-prosvetnoj, izdavačkoj, kao i održavanju redovnih veza sa jevrejskim zajednicama u svetu, nikada nisu bili dovedeni u pitanje od strane države.

S druge strane, od najviših državnih faktora (saveznih i republičkih) delatnost jevrejske zajednice nikad nije podvrgnuta kritici. Štaviše, u ličnim kontaktima držanje jevrejske zajednice i njenog rukovodstva ocenjeno je vrlo pozitivno.

Jevreji, i kao pojedinci i kao pripadnici naroda koji vekovima žive zajedno sa nejevrejima, a pre svega sa Srbima, ne mogu da se žale da je antisemitizam uzeo dublje korene, odnosno da je stekao "pravo građanstva" u ovoj sredini. Ovo su nepobitne činjenice.

Međutim, izvesni, možda na prvi pogled marginalni događaji, ukazuju da je nužno i u okviru ove teme posvetiti pažnju nekim pojavama antisemitizma.

Istina, ove pojave od strane nejevrejskog stanovništva ocenjuju se kao "beznačajne", ali iskustvo ukazuje da od na prvi pogled beznačajnih događaja mogu nastati tragične posledice.

Nisam slučajno u poglavlju II doslovno citirao deo rezolucije VI Kongresa Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, održanog pre 59 godina, a u vezi sa antisemitskim pojavama u Jugoslaviji. Na žalost, u to vreme šira javnost nije obraćala posebnu pažnju na ove pojave već ih je marginalizovala, kao što je i sada slučaj. Čast izuzecima, koji danas sagledavaju taj problem i jasno se suprotstavljaju ovim pojavama.

Ne želeći da nabrajam sve primere antisemitskih manifestacija, ukazaću samo na neke koji neverovatno podsećaju na događaje iz daleke 1936. godine.

Za "Protokole sionskih mudraca" je nepobitno dokazano da se radi o lažnom dokumentu i pamfletu koji je služilo kao osnova za širenje antisemitizma. Tako su svi antisemiti sveta, a posebno Hitler, koristili "Protokole" u svojoj antijevrejskoj kampanji. Knjiga izvesnog Popovskog, gde su 1984. objavljeni "Protokoli", iz ovih razloga je u bivšoj Jugoslaviji zabranjena.

Međutim, 1993. dolazi do reprint izdanja "Protokola...", koje je svojevremeno, za vreme nemačke okupacije, štampano u Beogradu i bilo namenjeno izložbi uperenoj protiv Jevreja.

Savez je podneo prijavu protiv izdavača ovog reprint izdanja. Ovde treba ukazati da Jevreji nisu nikada bili za zabrane knjiga i pisane reči, ali ovde se ne radi o autorskoj knjizi već o dokazanom falsifikatu, čiji je jedini cilj širenje nacionalne i verske mržnje, što je posebno potencirano predgovorom.

Istini za volju, ova publikacija se i nadalje, čak i na ulici prodaje, i koliko je meni poznato, do intervencije vlasti došlo je jedino kada je tekst "Protokola" objavljen u zvaničnom glasilu Srpske radikalne stranke "Velika Srbija".

Predsednik Srpskog rojalističkog pokreta, izvesni "vojvoda" Siniša Vučinić, daje preko radija 24. marta 1994. godine izjavu da treba "otimati imovinu Jevreja" i "da je Hitler dobro

mislio svom narodu, osim nekih ispada", a ovu i slične izjave ponovio je i kroz razne intervjuje u štampi. Savez je podneo više prijava Javnom tužilaštvu. Međutim, nije poznato šta je i da li je Javno tužilaštvo nešto preduzelo.

"Informativni bilten Srpske narodne obnove" iz Bijelog Polja objavljuje 1994. godine pod naslovom "Jevrejski bal vampira" skandalozan članak u kojem se Jevreji optužuju za sva zla ovoga sveta.

Navodim samo neke najkarakterističnije citate iz spomenutog članka: "Tim ubicama, lopovima, prevarantima, lutalicama, jevrejskoj žgadiji danas su u Evropi najveći saveznici muhamedanske smradne svinje i protestantski bolesni psi". Ili, dalje "... danas po udaljenim pravoslavnim i katoličkim provincijama otimaju, muče i kolju malu decu, prinoseći ih na ritualni žrtvenik - đavola. Isto tako po selima truju bunare i time zatiru mjesno stanovništvo.... Jevreji su inspiratori i tvorci Jasenovačkog logora... U svojim čudovišnim laboratorijama proizveli su i pustili u opticaj virus AIDS-a..." itd.

Iako Savez ne reaguje na svaki antijevrejski tekst, ovog puta smatrao je da je nužno ukazati ne samo vladi Crne Gore i saveznoj vladi već i Patrijarhu srpskom gospodinu Pavlu, jer se u ovom tekstu navodi da su Jevreji i "protiv Svete Crkve Hristove".

Njegova svetost Patrijarh reagovao je na ovaj članak i uputio pismo Savezu jevrejskih opština Jugoslavije, čiji je sadržaj objavljen u listu "Pravoslavlje", gde između ostalog piše:

"Mada smo u ovo nesretno vreme erupcije ovolike mržnje, nečoveštva, zločina i zločinaca, već navikli da očekujemo zlo sa svake strane, ali ovakve zlobe nije moglo da zamisli ono što je u nama još ima ljudskog. Zaista kao što je rečeno: Čovek je biće kome može i Bog da se obraduje, a od koga može i đavo da se zastidi. Pa još kada se jedna takva zloba predstavlja kao odbrana "svete Crkve Hristove, tj. pravoslavne i njenih vernika".

Dugačak i studiozan tekst pisma Njegova Svetost Patrijarh srpski završava ovim rečima:

"Smatramo da ovaj napad može samo da posluži i neprijateljima koji žele da se jevrejskom narodu i celom svetu srpski narod predstavi kao narod mržnje, zločinaca i neljudi.

Gospodine Predsedniče, Vama i Savezu i jevrejskim opštinama upućujem i sada izraze mog poštovanja."

Vlada Crne Gore izrazila je žaljenje zbog ovog teksta i podnela prijavu Javnom tužilaštvu. Ishod prijave nije poznat, osim što je pomenuti broj lista zabranjen. Međutim, isti je rasprodat još pre naše intervencije. Kako list nastavlja sa izlaženjem, to je, na promociji novog izdanja, crnogorski pesnik Ranko Jovović istakao da je "90% onoga što je onaj čovek napisao o Jevrejima istina" (radi se o tekstu "Jevrejski bal vampira").

Na žalost, još više zabrinjava članak objavljen u časopisu studenata Bogoslovskog fakulteta "Logos" (broj 1-4/94.), gde dva urednika lista, ne samo što opravdavaju izdavanje "Protokola", već iznose niz lažnih i apsurdnih optužbi u članku "Jevrejske igre iza kulisa svetske jevrejske pozornice".

Što je, na žalost, još tragičnije i žalosnije, u pomenutom članku se na još do sada nezabeležen način napadaju Njegova svetost patrijarh Pavle i episkop bački Irinej. Njima se u greh pripisuju i kontakti sa jevrejskom zajednicom i njihova osuda antisemitskih manifestacija.

Pored jednog broja reprint izdanja knjiga izdatih za vreme okupacije, kao što je, na primer, knjiga Milorada Mojića (generalnog sekretara predratnog "Zbora") pod naslovom "Srpski narod u kandžama Jevreja" ili Vase Pelagića "Vjerozakonsko učenje o Talmudu ili ogleđ o čivutskom poštenju", pojavio se i list "Nova iskra", koji Dimitrija Ljotića bezmalo proglašava za sveca. Istovremeno, sve je jača i izrazitija težnja ka rehabilitaciji Milana Nedića, predsednika kvislinške vlade Srbije i Dimitrija Ljotića, predsednika "Zbora", najekstremnijeg nemačkog kolaboratora, a pre rata nosioca najekstremnijeg antisemitizma u Jugoslaviji.

Istorija će dati ocene o njihovoj ulozi i delovanju pre i za vreme rata. Ulogu Nedića i njegovu vladavinu potrebno je objektivno razmotriti, imajući na umu da su policija i drugi organi ovog kolaboracioniste učestvovali u akciji protiv Jevreja 1941. i nadalje. Ne vidi se nikakav razlog, bar sa jevrejskog aspekta, za njegovu rehabilitaciju. Istine radi, ne može se ni tvrditi da su njegovi upravni organi ili policija bili neposredni izvršioc i masovnih ubistava Jevreja u Srbiji. Taj zadatak, kako sam već ukazao, izvršili su neposredno Nemci, ali je neosporno da je saradnja sa Nemcima bila vrlo intenzivna.

Što se tiče Dimitrija Ljotića, nema sumnje da su on i njegova stranka bili povezani sa nacistima i pre rata, da dolazak Nemaca nisu smatrali kao okupaciju i da progon Jevreja nisu tretirali kao "obavezu", jer su nacističkom ideologijom i mržnjom protiv Jevreja bili zadojeni još od dolaska Hitlera na vlast.

Tako, po mom mišljenju, postoji razlika kod ocenjivanja "nedićevaca" i "ljotićevaca". Međutim, za "amnestiranje" nema osnova.

Pored ovih izrazito antisemitskih manifestacija i istupanja, postoji jedna posebna oblast a to su pojedina javna glasila u kojima objavljeni tekstovi mogu doprineti stvaranju protujevrejskog raspoloženja u našoj sredini. Verujem da koreni za to jesu nedovoljna informisanost ili pak jednostrana informisanost.

Kroz jedan broj glasila, putem raznih napisa, provejava pogrešno uverenje da postoji jedinstveno svetsko mišljenje Jevreja, te da su jevrejske institucije i poznati jevrejski intelektualci "antisrpski" orijentisani, kao i da je uticaj Jevreja na formiranje politike vlade SAD značajan.

Mislim da se čini veoma malo napora u razjašnjenju ovog pitanja i na razbijanju ovih predubedenja, koja i te kako mogu uticati na zauzimanje stavova prema Jevrejima, a u krajnjoj liniji i na oživljavanje antisemitizma.

Da pođemo redom:

1. Zabluda je da postoji neki "jedinstveni jevrejski stav" o problemima ovog sveta, pa tako i o pitanju bivše Jugoslavije, pa prema tome i o pitanju Srba. Jedinstveni stav ne postoji ni o pitanju Izraela. Neki čak osporavaju opravdanost stvaranja jevrejske države. Možda jedinstveni stav postoji samo o pitanju odbrane jevrejstva u odnosu na antisemitizam.
2. Zvanična organizacija Jevreja u svetu (koji žive van Izraela) je Svetski jevrejski kongres (član ove organizacije od samog njenog osnivanja je i Savez jevrejskih opština Jugoslavije). Ukazujem da je stav Svetskog jevrejskog kongresa o pitanju događaja u Jugoslaviji, odnosno o pitanju Bosne jasan u oceni da se radi o međuetničkom ratu (a ne o agresiji Srbije), te da svi snose krivicu, a da Svetski jevrejski kongres ne može da stane na stranu ni jedne od zaraćenih strana.

Jedna od mnogobrojnih američkih jevrejskih organizacija je i takozvani "Američki jevrejski kongres", koji nije u članstvu Svetskog jevrejskog kongresa. Ova organizacija u principu uvek zauzima suprotne stavove od stavova Svetskog jevrejskog kongresa. Tako je slučaj i ovog puta o pitanju rata u Bosni, kao i o pitanju stava Svetskog jevrejskog kongresa u odnosu na Izrael.

3. Nije tačna ni konstatacija da svi jevrejski intelektualci zauzimaju stavove protiv Srba. Na žalost, o drugim, isto tako značajnim jevrejskim intelektualcima koji brane Srbe, manje se piše.

Istine radi ukazujem da u Izraelu (u štampi i na radiju) ima daleko više "prosrpskih" nego "antisrpskih" stavova. Prema jednoj izraelskoj analizi, u njihovoj štampi, na radiju i televiziji ima više napisa naklonjenih Srbima nego u ruskoj štampi.

4. Preterano se ističe uticaj Jevreja na politiku SAD. Pre svega, ni ovde nema jedinstvenog stava Jevreja, jer ne može ni biti jedinstvenog stava pošto je reč o narodu izrazi-

to individualističke prirode. Istina, među članovima američkog predstavničkog doma i Senata ima i Jevreja (ali oni ne zastupaju jevrejsku zajednicu već birače koji su ih birali ili stranke čiji su senatori ili predstavnici).

Međutim, i ovde ima preterivanja u našoj štampi. Od mnogih primera ukazujem samo na jedan, na prvi pogled bezazlen, ali vrlo karakterističan za stvaranje protivjevrejske atmosfere. Jedan dnevni list, (koji inače nije antisemitski orijentisan) objavljuje da su jevrejski senatori "svih njih 45" glasali za ukidanje embarga za izvoz oružja vladi u Sarajevu. Međutim, svakom laiku je jasno da od 100 senatora, ne mogu njih polovina da budu Jevreji. Na žalost, neki novinari ne mogu da napišu članak a da obavezno ne "prozovu" Jevreje, sa jednim ciljem da se stvara protujevrejska atmosfera u javnosti.

Opisujući u prethodnim poglavljima istorijat, razvoj i položaj jevrejske zajednice u Jugoslaviji, možda se mogao steći pogrešan utisak da su Jevreji u izvesnoj meri živeli izolovano od svoje nejevrejske sredine. Činjenice su drugačije.

Jevreji, kada su im uslovi dozvoljavali, ne samo što su delili sudbinu naroda već su vrlo aktivno učestvovali u svim oblastima javnog života, ne gubeći svoj jevrejski identitet.

Doprinos Jevreja srpskoj nauci i kulturi, naročito u oblasti književnosti, ne bih posebno isticao, jer je to opštepoznata činjenica. Isto tako je poznata značajna uloga koju su Jevreji odigrali u razvoju privrede.

Sadašnji položaj Jevreja u SR Jugoslaviji, u najkraćim crtama (što se uostalom vidi iz do sada iznetog) ogleda se u sledećem:

- 1) U 9 jevrejskih opština u Jugoslaviji učlanjeno je oko 3.000 Jevreja. Ovaj broj se smatra realnim, jer statistički podaci nisu slika stvarnog stanja.
- 2) Ne postoji ni jedan zakonski propis koji u bilo čemu diskriminiše Jevreje.
- 3) Verska delatnost slobodno se odvija.
- 4) Jevreji mogu slobodno da razvijaju sve one delatnosti koje imaju za cilj očuvanje njihovog identiteta.
- 5) U javnom životu (kulturi, nauci, politici itd.) mogu da učestvuju kao i većinski narod.
- 6) Potpuno su ravnopravni u privređivanju.
- 7) Slobodno i bez ikakvog ograničenja mogu održavati veze sa jevrejskim organizacijama u svetu i posebno sa Udruženjem Jevreja poreklom iz Jugoslavije u Izraelu, gde živi najveći broj Jevreja naših krajeva.
- 8) Jedino što zabrinjava Jevreje u Jugoslaviji su pojave izvešnih manifestacija antisemitizma u štampi, izdavačkoj delatnosti i u istupanju pojedinih ličnosti. Na žalost, reakcije na ove pojave su vrlo retke od strane organa vlasti, pojedinih organizacija ili srpskih intelektualaca.

Mišljenja sam da stav prema ovim negativnim pojavama u odnosu na Jevreje može da predstavlja neku vrstu "lakmus hartije" za odnos šire zajednice i vlasti prema nacionalnim manjinama i etničkim grupama.

Sa druge strane, sve što je pozitivno izneto u ovom izlaganju, a posebno nabrojano od 1. do 7. stava može da posluži kao pozitivno iskustvo u odnosu na manjine i etničke grupe, iako iskustva jedne tako relativno male i specifične zajednice možda i ne mogu da budu model za izučavanje i rešavanje problematike većih nacionalnih manjina ili etničkih grupa.

BIBLIOGRAFIJA

Za referat "Položaj jevrejske zajednice u Jugoslaviji", kao izvorni materijali korišćene su publikacije uglavnom u izdanju Saveza jevrejskih opština Jugoslavije ili drugih izdavača.

- 1) **Spomenica posvećena 50-ogodišnjici Saveza 1919 - 1969.**
Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1969.
(Summary in English)
- 2) **Židovi na tlu Jugoslavije**
Izdavač: MTM - Zagreb, 1988.
- 3) Dr. Jaša Romano: **Jevreji Jugoslavije 1941 - 1945, žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata**
Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1980.
- 4) **The crimes of the Fascist occupants and their collaborators against Jews in Yugoslavia**
Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1957.
(tekst na engleskom i srpskohrvatskom jeziku)
- 5) Walter Manoschek: **Serbien ist Judenfrei**
Militarische Besatzungs-politik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42, (R. Oldenborug Verlag, München 1993.)
- 6). Novinski članci o aktuelnim antisemitskim pojavama u Jugoslaviji iz dokumentacije Saveza jevrejskih opština Jugoslavije

Aca Singer

President of the Association
of the Jewish Communities
of Yugoslavia

Report submitted at the **International
Conference on the Situation of
Minorities at the Serbian Academy
of Science and Art in Belgrade
on January 10, 1995**

Aca Singer

President of the Association
of the Jewish Communities
of Yugoslavia

Report submitted at the **International
Conference on the Situation of
Minorities at the Serbian Academy
of Science and Art in Belgrade
on January 10, 1995**

THE SITUATION OF THE JEWISH COMMUNITY IN YUGOSLAVIA

SUMMARY

Although small in numbers, the Jewish diaspora in Yugoslavia is very interesting. Based on written documents its roots can be traced all the way to the Medieval Serbia.

In recent history the legal legitimacy was given to the Jews of Belgrade in 1866. Their inclusion in all areas of social and political life developed slowly and reached its peak during the reign of Petar I Karadorđević when Jews took active part in all areas of commerce and culture.

Immediately after World War I the Association of Jewish Religious Communities was founded in the Kingdom of Yugoslavia. This organization presented the attitude that Jewishness was a religious and an ethnic whole. The appearance of anti-semitism coincided with the growth of nazism in Germany. The bearers of this campaign were the German Kulturbund, the Ljotić's „Zbor“, and later during the War, the puppet government headed by Milan Nedić. The reaction to this trend resulted in the growth of the Jewish national consciousness expressed in the Zionist movement.

World War II (1941-1945) represented the period of terrible Jewish suffering. In the Kingdom of Yugoslavia there were 82.242 Jews. In 1941, 67.248 were killed, and 14.994 survived. 81.76% out of the total of Jewish population was exterminated, and 85.74% in Serbia per se.

After World War II the renewal of Jewish communities came to effect, but due to Holocaust it was not possible to revive 85 out of 121 communities that existed before the War. Also, as a consequence of terrible experiences, the Jewish community divided: half of the survivals emigrated to Israel, and among the rest some did not wish to declare themselves as Jews.

In the period after the War the Jewish Communities and the Jewish Association performed freely in all activities, and they had full tolerance of the government.

The disintegration of SFR Yugoslavia hit hard the small Jewish community because of difficulties in communicating with relatives, and because of the impossibility to contact various institutions of the Association of Jewish Communities since they remained in different newly created states, which were easily accessible before the disintegration. The Association of Jewish Communities continued with its work after the disintegration of the country. Its membership in the Jewish world organizations and its continuity stayed unquestionable.

In the conditions of the multi-party system, the Association of the Jewish Communities continued to work as a non-political organization and to keep good relations with all institutions of the government as well as the other religious communities, especially with the high ranks of the Serbian Orthodox Church. The Jewish Communities' free activity and work has never been questioned. Anti-semitism has never taken deeper roots in this society and for centuries Jews have had friendly relations with non-Jews, i.e. Serbs. However, there have been some rare cases that lead to antisemitism today, which, as experience has taught us, should not be neglected. The public should be informed better about the attitude of Jewish organizations, publications and outstanding personalities in the world, especially regarding the question of former Yugoslavia, which, in turn, would negate certain malicious articles and statements. Also, the acts of anti-semitism should be reacted to more promptly.

In short, the present situation of Jews in SR Yugoslavia is reflected in the following:

1. Approximately 3.000 Jews are members of 9 Jewish Communities. This number is considered realistic since the statistic data does not give the real picture.
2. No legal regulation that discriminates Jews in any way is in existence.
3. Religious activities are freely performed.
4. Jews can develop freely all those activities that are aimed at the preservation of their identity.
5. In public life (cultural, scientific, political) they can participate just as the majority people.
6. They are completely equal in terms of income.
7. Freely and with no restrictions they can maintain connections with other Jewish organizations in the world, especially with the Association of the Jews whose origins are from Yugoslavia but who live in Israel, where most of the Jews from this part of the world have moved.
8. The only worry that the Jews of Yugoslavia have are certain manifestations of anti-semitism noticeable through press, some titles and statements of certain individuals. Unfortunately, reactions to such acts by the government institutions as well as by certain organizations and Serbian intellectual circles are very infrequent.

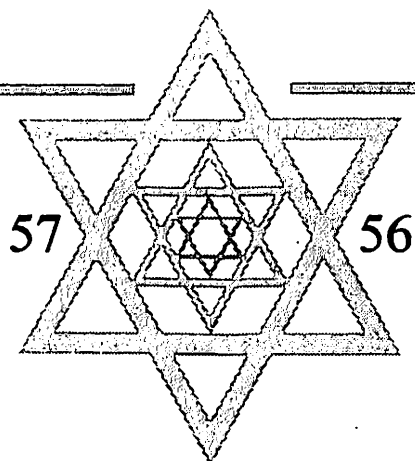
In my opinion, the general attitude towards these negative situations aimed at Jews might represent some kind of test for the larger community and the government towards national minorities and ethnic groups.

On the other hand, all that is presented in this report as being positive, - especially noted in points 1 to 7, - can serve as positive experience towards minorities and ethnic groups, although experiences of such as relatively small and specific community might hardly be a model for research and problem solving of larger national groups.

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 4

Tema: **Religija i jevrejski
identitet**

VERA SEKULARNOG JEVREJINA

SAUL L. GOODMAN

THE RELIGION OF A SECULAR JEW

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

mart 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 4

NAZIV: **Vera sekularnog Jevrejina**
AUTOR: **Sol L. Gudman**
IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**
UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**
LEKTOR: **Simha Kabiljo**
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**
ŠTAMPA: **Štamparija C.O.L.E.**

TIRAŽ: 300 primeraka

Mart 1996. godine, Beograd

Ovaj članak objavljen je u biltenu
Američkog jevrejskog kongresa
(Congress Monthly), decembar 1977.

VERA SEKULARNOG JEVREJINA

U američkom jevrejskim krugovima široko je rasprostranjeno mišljenje da su filozofije i ideologije jevrejske egzistencije koje su se razvile u Istočnoj Evropi krajem prošlog i početkom ovog stoleća postale bespredmetne i zastarele. Prema tom mišljenju, ove ideologije su nastale, cvetale i nestale zajedno sa jevrejskim zajednicama koje su ih stvorile. Pri tome se potpuno ignoriše činjenica da je evropsko jevrejstvo stvorilo različito obojene struje jevrejskog sekularizma. Ostaje, međutim, činjenica da danas imamo brojnu grupu sekularnih Jevreja koji jednostavno ne žele da nestanu, a isto tako se može utvrditi da jevrejski sekularizam, koji je cvetao u Americi pre holokausta, uz današnju tendenciju oživljavanja osećanja etničke pripadnosti, pokazuje znake renesanse. U isto vreme, mnogi američki Jevreji - intelektualci, akademici i studenti, koji ne mogu da prihvate normativni judaizam, jedva da su svesni da postoji jevrejski sekularizam.

Moja knjiga, *Vera sekularnog Jevrejina*, pokušava da dokaže da jevrejski sekularizam direktno izvire iz Haskale - jevrejskog pokreta prosvetljenosti - i da danas predstavlja izvor inspiracije za svakog angažovanog jevrejskog humanistu. U svom uvodnom eseju ukazao sam na izvore, na razvoj i razne struje jevrejskog sekularizma, posmatrajući ga iz istorijske perspektive. Po mom mišljenju, razvoj jevrejskog sekularizma ne predstavlja skretanje sa matične struje jevrejske misli već njegov integralni deo.

Ali da, pre svega, definišemo pojmove. Jevrejski sekularizam, kao i judaizam, nacionalizam ili socijalizam, ne predstavlja nešto što je unapred oblikovano samo po jednom određenom šablonu: on ima mnoge nijanse čak i kad je iste obojenosti. Postoji, na primer, reakcionarni nacionalizam, a postoji i progresivni, postoji demokratski ali i totalitarni socijalizam. Ukratko, postoji ekstremistički i umeren sekularizam. I drugo, jevrejski sekularizam je tokom svog razvoja više puta bio podvrgnut promenama kako zbog promena do kojih je došlo u nejevrejskim sredinama u kojima se razvijao, tako i zbog promena u unutrašnjem životu samih jevrejskih zajednica.

Prvo se mora postaviti pitanje: šta je jevrejstvo? Za mene je to sinonim totaliteta jevrejske kulture. Sve što potiče iz stvaralačke sposobnosti jevrejskog naroda - judaizam /religija/, *Biblija*, *Talmud*, jevrejska književnost na hebrejskom, aramejskom, jidišu, jevrejska istorija, jevrejski običaji, itd. - sve što čini jevrejstvo. Sekularno jevrejstvo podrazumava sve što su Jevreji stvorili a odnosi se na ovaj svet, osim religije - što se odnosi na nešto što je na drugom svetu. Konceptija sekularizma ima više komponenata: 1/ pretpostavlja razdvajanje crkve od države, podrazumevajući pri tom da biti vernik ili biti protiv vere predstavlja privatnu stvar svakog pojedinca; 2/ sekularizam isto tako sadrži u sebi jednu koncepciju kulture koja uključuje sve što se odnosi na verske institucije, a koja nije po svom karakteru religiozna; 3/ sekularizam nema nužno negativan stav prema religiji, kao što ni religija ne mora nužno da se suprotstavlja sekularizmu. Sekularizam se suprotstavlja klerikalizmu.

---

*Sol L. Gudman je profesor jevrejske filozofske misli i jidiš književnosti u Izraelu i SAD.

Dok i u sekularizmu, kao i u judaizmu, ima raznih varijacija i te varijacije imaju zajednički imenitelj. Jer što se judaizma tiče, bez obzira na to kolika je razdaljina između reformističkog i ortodoksnog Jevrejina, i jedan i drugi zastupa stav da je religija onaj kriterijum koji određuje Jevrejina. Sekularni Jevrejin, međutim, veruje da je Jevrejin i Jevrejin - ateista, a ne drugorazredni član jevrejskog naroda. Sve dotle dok Jevrejin ne prihvata neku drugu religiju, on pripada kolektivu Jevreja. Jevrejinu mora biti dozvoljeno da bude vernik ili, ako želi, da to ne bude. Inače bi Jevreji morali da isključe iz svoje sredine neke intelektualno najnaprednije Jevreje našeg vremena - jednog Ajnštajna, Frojda, Horasa Kalena, jednog Brandajsa.

Ranije smo propustili da razdvojimo pojam narodnosti od religije i to je možda uzrok da smo izgubili Spinozu, Alkostu, Solomona Majmonsa i druge. Moramo radi toga da razdvojimo veru od nacionalne kulture.

Kao veliki pobornik idealizma, sekularni Zitlovski je visoko cenio kulturno nasleđe jevrejske vere. On je bio za to da se iz judaizma izdvoji sve što je prihvatljivo za modernog Jevrejina. Po njegovom mišljenju, sekularni Jevrejin može i treba da poštuje skoro sve jevrejske praznike i subotu. On je podvrgao analizi istoriju, simbole i značaj svakog praznika i došao je do zaključka da svi predstavljaju izraz plemenitih ideala i da ih to čini vrednim da ih sekularni Jevreji poštuju:

Mi /sekularni Jevreji/ nemamo verskih zapovesti, šta „moramo“ ili „ne moramo“ činiti: nama je dozvoljeno da budemo žalosni devetog dana meseca Ava, da postimo na Jom Kipur, da palimo sveće u čast subote, pa da činimo i „gore“ stvari, ukoliko u njima otkrijemo nacionalnu pesničku sadržinu, ljudsku misao čija nam logika i pravednost nije neprihvatljiva.

O jevrejskom sekularizmu je veoma slično razmišljao i istoričar Simon Dubnov. On smatra da se faktor kohezije koji je imao odlučan značaj za sudbinu jevrejskog naroda ne nalazi u njegovoj političkoj moći, već u njegovoj duhovnoj snazi. Kad govori o duhovnoj snazi, on ne misli samo na religiju; njegovo poimanje duhovnog uključuje ponašanje, kulturno nasleđe i način izražavanja kroz narodne običaje. Sledstveno tome, on nije prihvatio stav da su se Jevreji održali u dijaspori zahvaljujući religiji. On veruje da ih je održala kolektivna volja da žive - volja koja je crpila snagu iz zajedničke istorijske sudbine.

Prema Dubnovu, judaizam je stvoren društvenim uslovima samoga naroda. Jevrejstvo sadrži u sebi celokupnost jevrejske kulture, a religija je samo deo te kulture, istina veoma važan deo. Po njemu Jevrejin ne može da napusti judaizam, zamenjujući ga drugom verom, pa da ipak ostane Jevrejin. On je pisao:

U našim stremljenjima ka sekularizmu, ka odvajanju nacionalne ideje od religije, naše nastojanje se ograničava na negiranje supremacije religije, ali mi je ne želimo potpuno odstraniti iz kulturne riznice naroda. Napustiti judaizam prihvatanjem hrišćanske vere znači napustiti jevrejski narod.

Prema Dubnovu, verske i etničke primese judaizma su kroz jevrejsku istoriju toliko sjeđinjene da izgleda kao da su nerazdvojne. U stvari, tako on tvrdi, versku komponentu su opredelili vanredni istorijski uslovi. Dubnov smatra da neko može biti dobar Jevrejin i bez prihvatanja religioznih komponenata jevrejskog kulturnog nasleđa. Jevrejstvo je, po Dubnovu, jedan kulturni sistem i svaki Jevrejin ima privilegiju da za sebe iz ovog nagomilanog kulturnog materijala i stečenog iskustva izabere ono što mu najviše odgovara.

Dubnovljev koncept jevrejskog sekularizma, kao i slični stavovi Zitlovskog, predstavljaju snažne faktore koji su uticali na oblikovanje jevrejskog sekularizma i njegovih institucija kako u Istočnoj Evropi, tako i u Americi.

Sve do Prvog svetskog rata u američkoj jevrejskoj zajednici preovladala je ideologija jevrejskog socijalističkog pokreta. Tada je američko jevrejstvo bilo skoro kopija istočnoevropskog jevrejstva, a glavni govorni jezik američkih Jevreja bio je jidiš. Cvetala je jidiš literatura, pa i jidiš štampa i pozorište, a u američkoj jevrejskoj zajednici sekularizam je imao odluč-

nu prevagu kao glavno intelektualno strujanje. Ali je sredinom tridesetih godina, kada je prestala masovna imigracija iz Istočne Evrope, bilo već očigledno da je jevrejski sekularni pokret u krizi.

Brojnost Jevreja koji su se već rodili u Americi bila je jasan znak da jidiš neće moći dugo da predstavlja kohezionu snagu koja će održavati jevrejsku zajednicu u Americi. U mnogim jevrejskim domovima druge generacije već je nestala prava jevrejska sadržina; jevrejski praznici su poštovani samo retko ili samo površno. Osim toga i opšta kulturna klima u Americi bila je sasvim drugačija nego ona dvadesetih godina. Moderni čovek, razočaran onim što mu je pružilo materijalno blagostanje, bio je žedan nekog kulturnog napitka, žudio je za osećanjem trajnosti i mira. Moderni čovek, pogođen onim što je Volter Limpan nazvao „kiselinom modernosti“, suprotstavlja se veri, ali ne može da živi bez nje. Skepticizam i etički relativizam potkopali su religioznu stabilnost i vera prošlosti nije više mogla biti siguran oslonac.

Ovaj razvoj je doveo i do ponovnog preispitivanja jevrejskog sekularizma. Posledica je bila da su jevrejske sekularne obrazovne i kulturne institucije, naročito jidiš škole, počele da naglasak stavljaju na jevrejsku tradiciju, jevrejsko nasleđe i jevrejske praznike. Ono „nacionalno pesničko“ nasleđe jevrejske religije, koje je Zitlovski naglašavao već godine 1909, sada je uvedeno u nastavni plan jidiš škola. Sada se naglašava da sekularizam ne znači negaciju svega što je tradicionalno, već predstavlja skup svega što je odabrano iz hiljadugodišnjeg nasleđa, a u skladu je sa idejama modernog Jevrejina.

Pošto su mnogi američki Jevreji integrisani u američko društvo, angažovani jevrejski sekularisti su smatrali da se jevrejska kultura neće moći stalno održati u Americi ako se postavi indiferentno ili čak nepomirljivo prema religiji. Postalo je važno da se istakne šta je vredno i šta je bitno u celokupnom jevrejskom verskom, nacionalnom i društvenom pokretu prošlosti.

Ima, dakako, mnogo toga što je za nas danas suštastveno, ima mnogo toga u svim strujanjima jevrejske istorije - kod Proroka, u *Talmudu*, u kabalističkim strujanjima, u hasidizmu, a svakako Haskali, a i u modernoj jidiš i hebrejskoj književnosti - vrhunskim dostignućima sekularnih Jevreja.

U Sjedinjenim Američkim Državama logičnu bazu opravdanosti sekularizma najviše je popularisao Horas M. Kalen /Horace M. Kallen/ sa svojom teorijom kulturnog pluralizma koja je istakla grupu kao mesto gde pojedinac stiče meritorna iskustva. Za Kalena je etnička grupa „efikasna prirodna sredina pojedinca ili plodno tle njegovog temperamenta - centar na kome on stoji, tačka njegovih najintimnijih društvenih reakcija, pa radi toga i središte njegovog emocionalnog života“. Kalen je bio ubeđen da je asimilacija za Jevrejina sakaćenje ličnosti. I više od toga, za Kalena je asimilacija antidemokratska jer demokratija pretpostavlja pluralizam, raznovrsnost i diverzifikaciju:

Ova diverzifikacija i mnogovrsnost udruživanja, pri čemu svaka individua može slobodno da bude član čak i više raznih grupa sa različitim ulogama koje možda ne može sve ni da obavlja, - to čini američko jevrejsku zajednicu kvalitativno različitom od svake druge... Na principu pluralističkog društva zasniva se jedinstvo ne samo „dvojne lojalnosti“ već mnogostruke lojalnosti.

Oživljavanje svesti o pripadnosti etničkoj zajednici, koja se u poslednje vreme manifestuje kod manjinskih grupa u Americi, pokazuje ispravnost Kalenovih osnovnih ideja što se bar savremene Amerike tiče, iako je današnji svet drugačiji od onog koji je postojao pre šezdeset godina, kada je on objavio svoju teoriju. Bez obzira na to čemu treba pripisati što je osećanje etničke pripadnosti ostalo životvoran element, neosporna je činjenica da američka jevrejska zajednica demonstrativno manifestuje i svoju odlučnost i svoju sposobnost da očuva svoj jevrejski kulturni identitet i svoje osobenosti. Sa ili bez posebnog jevrejskog govornog jezika, kod mnogih američkih Jevreja postoji čvrsta volja da nastave i da održe svoju specifičnu jevrejsku kulturnu osobenost.

U Sjedinjenim Državama danas postoje brojni sekularni Jevreji koji žele da svoju identifikaciju sa jevrejskim narodom traže kroz takve sekularne institucije kao što su Američki jevrejski kongres, Američki jevrejski komitet, Cionistička organizacija Amerike, Cionistički

radnički savez, Radnički krug, B'nei B'rit i mnoge druge. Mnogi članovi ovih organizacija nisu religiozni. Oni su, namerno ili nenamerno, sekularni Jevreji koji prihvataju stav da religioznost nije preduslov pripadništva jevrejskoj zajednici. Ako sekularni Jevreji s vremena na vreme, osećaju žeđ za onim kulturnim nasleđem u kome su njihovi preci nalazili sadržinu i snagu da se održe, oni time ne poriču svoj sekularizam već, naprotiv, manifestuju da jevrejski sekularizam nosi pečat kolektivnog jevrejskog istorijskog iskustva i da na svet gleda, kao što je to J.L. Peres rekao, ...“jevrejskim očima”.

Iako je jevrejski sekularizam, u moderno doba, ideološki bio povezan sa radničkim i socijalističkim pokretima, ova veza nije preduslov daljeg postojanja i razvoja bilo jevrejskog sekularizma bilo tih pokreta. Jevrejski sekularizam bio je povezan i sa jidiš jezikom, ali ni ova veza nije neka stalna kategorija, jer su jidiš i sekularizam dve različite struje koje mogu izvesno vreme da teku u istom koritu, a u drugom periodu da svaka ima svoj sopstveni tok. Hebraisti Ahad Haam i Jakob Klackin, Dubnov, koji glavi akcenat stavlja na „narodno“, pragmatista Horas Kalen, svi su oni bili sekularisti.

Ukratko, jevrejski sekularizam ne zavisi od jezika ili neke društvene ideologije. Sekularni Jevrejin je povezan sa jevrejskom tradicijom ali - po rečima jidiš kritičara Šmuela Nigera - nije njome i okovan. Jer, sve dok tradicionalni verski obredi i običaji ne predstavljaju za njega obavezu već su stvar dobrovoljnosti, nisu nespojivi sa sekularnom filozofijom.

Treba jasno reći da se religija ne sastoji samo od metafizičkih i teoloških komponenta, ona sadrži i rituale i simbole koji nisu nespojivi sa sekularnim pogledom na svet. Čak se i filozof Moris R. Koen, eminentni protivnik svih oblika teizma, pozitivno odnosio prema simbolizmu religije. U svojoj dirljivoj autobiografiji, u svojim poznijim godinama, priznao je i cenio ulogu rituala u ljudskom životu:

U danima mog prvog mladalačkog revolta protiv jevrejskih praznovanja, kulta, molitvi pridavao sam i ritualu malo značaja u poređenju sa verovanjem... Međutim, moja sopstvena izučavanja velikih istorijskih religija uverila su me da je ritual prvorazredno važan činilac ljudskog doživljaja verovanja. Što se mene tiče, drevni rituali kojima se označava početak i kraj života: ceremonijal braka, rođenja i sahrane, daleko elokventnije pokazuju trajnost duhovne tradicije nego ma koja rečenica koju bih ja napisao i, mada se nikad nisam vratio na pozicije teološkog supernaturalizma, sada daleko više nego ranije cenim simbolizam koji pokazuje ljudsku potrebu za širim vizijama, koje nam omogućuju da shvatimo da nesreće dolaze i prolaze, ali beskrajnost života i vera u lepšu budućnost uvek ostaju.

Na taj način profesor Koen je utvrdio da se sekularni Jevrejin može identifikovati sa drevnim tradicijama judaizma i da se postavi u njegove okvire.

Ako u jevrejski sekularizam uključimo i američke tradicionaliste ili tzv. „religiozni sekularizam“, onda to na prvi pogled izgleda kao izopačenje pojma. Međutim, ova prividna protivrečnost se lako razrešava ako se setimo kako je Džon Džui /John Dewey/ definisao pojam religije. Džui je /u svom delu *Zajednička vera*/ razlikovao imenicu „vera“ od prideva „verski“. Po njemu imenicom se označavaju dogme, institucije, zapovesti i postupci, dok pridev izražava pojam ponašanja, stava, obaveze.

Ako se ovaj stav prihvati, onda iz toga sledi da Jevrejin kada, tako reći, sve stavlja na kartu održavanja egzistencije svog naroda, kada čini sve da na svoju decu prenese jevrejsko nasleđe ili kada se oseća pogođenim jevrejskim brigama, on se tada može smatrati „religioznim“. U smislu ove definicije koju je dao Džui današnji jevrejski sekularizam u Americi se može smatrati religioznim sekularizmom, ako pri tome imamo na umu i napore da se naglase i unaprede jevrejske koncepcije i ideali - ideali koji nalaze svoj izraz u jevrejskoj književnosti, jevrejskoj istoriji i jevrejskom etosu / karakteru, prirodi, dispoziciji/.

Jevrejski sekularizam je, naravno, rezultat napora da se dovedu u sklad ideje zapadne kulture i jevrejskog istorijskog nasleđa. Taj napor se čini već stolicima i u tome učestvuju mislioci kao što su Filon, Majmonides, Mendelson, Ahad Haam, Zitlovski, Dubnov i mnogi drugi. Kao što je Horas Kalen rekao:

Jevrejsko ili hebrajsko je srž modernizma. Jevrejski način života znači nužno postati sekularni humanista, prihvatiti nauku - bez napuštanja onog što je vitalno u jevrejskom.

Mnogi savremeni zastupnici sekularnog jevrejskog odrasli su u Istočnoj Evropi, gde je sama fizička egzistencija Jevreja bila u stalnoj opasnosti. Tamo su jevrejski mislioci, zbog proganjanja i pogroma, bili primorani da svoju energiju i napore koriste da bi otklonili opasnosti od istrebljenja. To je razlog zašto se moderna sekularna jevrejska misao uglavnom bavi problemom zaštite kolektivne egzistencije, a ne sadržinom i značenjem života Jevrejina-pojedinca.

Danas je u Americi situacija sasvim drugačija. Fizičkoj egzistenciji jevrejske zajednice ne preči opasnost. U demokratskoj pluralističkoj Americi, sasvim ispravno, osnovna preokupacija je koncentrisana na kreativnu jevrejsku egzistenciju i na duhovnu sadržinu i kvalitet jevrejskog života. Jevrejskoj budućnosti ne preče spoljni već unutrašnji pritisci i pitanje je da li će biti dovoljno unutrašnjih snaga da se otklone iskušenja šire sredine. Da li će Jevreji smoci snage da budu privrženi i dovoljno angažovani da obezbede kreativnu jevrejsku egzistenciju?

Religiozni Jevreji imaju za svoje vernike već pripremljene šablonske odgovore za sve probleme pojedinaca i zajednice, pa su u teškim vremenima nereligiozni Jevreji u velikom iskušenju da li da se vrata u mirne vode religije i da se tako oslobode neizvesnosti traženja unutrašnje sigurnosti i korena, jer ti problemi ne muče religiozne Jevreje. Jevrejska vera je tokom istorije oblikovala jedan način života, jedan ritual, simbolizam koji povezuje pojedinca sa ranijim generacijama.

Jevrejski sekularizam nije još uspeo da stvori sadržajni moderni tradicionalni ritual koji bi sekularnog Jevrejina povezivao sa većitim Izraelom */necah Jisrael/*. To je zadatak sadašnje generacije. Jevrejski humanisti svih kategorija suočavaju se sa istim kardinalnim problemima. Koji elementi jevrejske kulture mogu da se sačuvaju od utapanja u američko „more“? Koji su sekularni jevrejski elementi, odnosno sastavni delovi jevrejskog delotvornog i nude sok života mlađoj generaciji Jevreja? Sekularni Jevrejin koji zna da misli svestan je toga da jevrejska narodnost predstavlja jedinstveni fenomen i da opšta rešenja ne mogu uvek da se primene na jevrejske dileme. Rusi, Nemci ili Francuzi nemaju nikakvog problema kad se postavlja pitanje ko je Rus, Nemač ili Francuz. Za Jevreje, međutim, teško je naći odgovor koji će svakoga zadovoljiti.

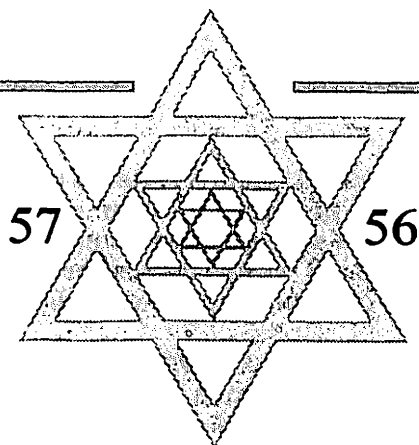
Vredno je zabeležiti da su početkom ovog stoleća sve vođe i mislioci našeg naroda i društvenih pokreta bili sekularni Jevreji. Politički cionista Teodor Herzl, duhovni cionista Ahad Haam, Dubnov, koji je zagovarao jevrejsku egzistenciju u dijaspori, Hajim Zitelovski pobornik jidišizma, radnički cionista Borohov, bundistički vođa Šlomo Mendelson, teritorijalista Ben-Adir, narodnjak Noah Prilucki, kao i *halucim*, pioniri koji su gradili novi Izrael - svi su bili sekularni Jevreji. Bili su univerzalisti, a bili su spremni da pri tome podnose žrtve za jevrejske ideale. Intenzitet njihove angažovanosti za trajno održavanje jevrejske egzistencije ništa nije manji od angažovanosti Jehude Halevija, pobornika pobožnosti ili Baal Šem Tova. To je razlog zašto je ovim sekularistima palo u deo da ponovo oblikuju jevrejsku istoriju i da je dopune značajnim novim poglavljima.

Sada, tri četvrtine stoleća kasnije, mi, njihovi naslednici, ne smemo biti minimalisti ili periferni Jevreji koji će se zadovoljiti time da svojoj deci pruže samo razvodnjeno jevrejsko obrazovanje. To je možda bolje nego ništa, ali nije dovoljno da obezbedi kontinuitet te bogate kulture koju je stvorilo evropsko jevrejsko. A sigurno to ne bi bilo dovoljno da, ovde u Americi, imamo autentične jevrejske pisce, naučnike i prosvetene laike. Kao što su ortodokсни Jevreji stvorili ovde mrežu ješiva i škola da bi dobili učene rabine, učitelje i obrazovane laike, i sekularni Jevreji moraju da stvore škole koje će primiti na sebe zadatak da obrazuju sekularne grupe američkog jevrejskog - ukoliko sekularizam želi da ostane predvodnik jevrejskog života.

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 5

Tema: Osnovni pojmovi
iz judaizma

**MESIJA U JEVREJSTVU
PRAVEDNIK U JEVREJSKOM
PREDANJU**

EUGEN VERBER

**THE MESSIAH IN JUDAISM
THE RIGHTEOUS MAN IN THE
JEWISH TRADITION**

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

mart 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 5

NAZIV:

Mesija u jevrejstvu i Pravednik u jevrejskom predanju

AUTOR:

Eugen Verber

IZDAVAČ:

Savez jevrejskih opština Jugoslavije

UREDNICI:

Simha Kabiljo i Miša David

LEKTOR:

Simha Kabiljo

KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**

ŠTAMPA:

Štamparija C.O.L.E.

TIRAŽ: 300 primeraka

Mart 1996. godine, Beograd

Eugen Verber*

(Ovaj tekst je preuzet
iz časopisa *Kultura Istoka*,
br. 26/1990.)

MESIJA U JEVREJSTVU

U osnovnoj knjizi jevrejskog verskog shvatanja, u *Tanahu* (*Bibliji*, *Starom zavetu*) se pojam *mašijah* pojavljuje na 38 mesta. Imenica doslovno znači *pomazanik*, uljem pomazani, a u strane jezike je stigla preko grčkog izgovora aramejske imenice istog značenja *meših-messias* - te tako u nas *Mesija*. Najčešće se pod tim pojmom misli na pomazanog kralja koji je *mašijah adonaj* (JHVH)-pomazanik Gospodnji, sledeći prastari običaj da se vladar pri ustoličenju, ili izboru, pomaže, odnosno polije uljem, obično mirisnim, po glavi. U biblijskim tekstovima se spominje i *pomazani sveštenik* - *hakoheh hamaštah*, gde se obično podrazumeva da je reč o Velikom svešteniku. Kasniji razvoj ideje o takvom kralju ili svešteniku dovodi i do pojma o *izabraniku Gospodnjem-behtir adonaj* (JHVH), koji je predstavnik božje vlasti na zemlji i dužan je da izvršava sve Njegove zakone i zapovesti, da vlada pravedno i moralno, da obznanjuje slavu Njegovu pred svim narodima (v. *Sam* 27,8-14, *Ps* 89,4,21-29). Nadanja u dolazak nekog budućeg idealnog kralja su samo jedno od obećanja *potonjih* vremena, koja se pojavljuju tek u kasnijim slojevima *Biblije*, ali se taj kralj nikada ne zove izričito *mašiah-pomazanik*. Tek je u postbiblijskom vremenu ta imenica služila kao naziv za kralja u „potonjim danima“ (ili kako ih doslovno prevode - *na kraju dana*), u vremenu spasenja Izraela. Tako se ta eshatološka vremena zovu još - *dani mesije*. Ali, pritom ne treba zaboraviti da starozavetni proroci još ne govore o talmudskom, pa i novozavetnom pojmu „svet koji dolazi“ (*olam haba*), ali kazuju o pomazaniku božijem odnosno o kralju. U *Tanahu* se čak i jedan strani car naziva pomaznikom božijim. Bio je to persijski car Kir, koga, zbog dozvole povratka Jevreja iz Vavilonskog ropstva, prorok naziva tako. U grčkim biblijskim prevodima se izraz *mesija* prevodi sa *hristos*.

Tek će apokaliptička i talmudska književnost, a razume se, i ona kurmanskog zajedništva, govoriti o dolasku Pomazanika, koji će spasiti Izrael, te će se još i nazivati Otkupiteljem (robovi se otkupljuju!), a kasnije Spasiteljem.

Posle razdoblja prevlasti sadukeja, što znači i kraljevske kuće (heleniziranih vladara i sklonih saradnji sa Rimljanima), kada je ideja o dolasku Mesije zatumljavana iz sasvim razumljivih razloga, posle pada kraljeva Hašmonejske dinastije, strahovlade Iroda Velikog i pojačanih rimskih progona - položaj Jevreja se pogoršao, te se ponovo rađa vera u Mesiju izbavitelja i spasitelja, koji, po sebi se razume, treba da bude poreklom iz Davidovog doma, kako je u starim predanjima zapisano ili usmeno preneseno. Sve što su više nade prerastale u mesijanska viđenja, to se jasnije i postojanije izražavao lik Mesije u apokaliptičnoj književnosti i postepeno dobijao sve manje stvarni lik a bivao obojen maštom, prelazio u svet fantastike, jarko obojen opisima koji su toliko karakterisali tu književnost.

U toj i daljoj razradi i obradi mesijanskog, pa i pseudo-mesijanskog materijala, u jedinstvenu sliku, svi su starozavetni proročki poetski i metaforički izrazi prihvatani u svom doslovnom smislu i štedro smeštani u oblasti dogme. U te predstave su obilno ulazili i tuđi elementi, čije je poreklo veoma teško odrediti.

---

* Eugen Verber (1923-1995), pisac i književni prevodilac, najugledniji jugoslovenski judaist i hebraist. Među njegovim brojnim knjigama i studijama posebno se ističu naučno priređena izdanja *Talmuda* i *Kumranskih rukopisa*.

Veoma je važno istaknuti da se razvoj shvatanja o dolasku Mesije granao u dva različita pravca. Jedan je bio, kako neki naučnici pišu, upravljen u svet stvarnosti i proizilazio iz njega, dakle, bio je usko jevrejski nacionalan, dok je drugi bio izrazito okrenut vanzemaljskom i transcendentnom - svetu celog čovečanstva.

Tako se, pored predstave o ovozemaljskom vladaru iz Davidove loze, rađa lik nebeskog Spasitelja. Po jevrejsko-nacionalnom shvatanju i prednju Mesija će sakupiti sa svih strana sveta raspršene Jevreje iz dijaspore (hebr. *galut*), srušiti bogate i podići siromašne, poraziti okrutne vladare, osloboditi Jerusalim i započeti carstvo mira i božanstvo pravde. Drugi pravac će biti manje stvaran: kazivaće o nebeskom Jerusalimu, a ugnjetenima i obespravljenima će obećavati nebesko božje carstvo.

Ideju Mesije, „sina čovečijeg“, koja će biti veoma značajna u daljem razvoju mesijanskih razmišljanja, nalazimo prvi put u apokrifnoj knjizi o Hanohu (u našim biblijskim prevodima Enoh), koji - u jarkim opisima njegovom poslanstva - ima opštečovečanski zadatak uspostavljanja mira i pravde na zemlji i na nebu - premda je *ben adam* - sin čovečiji, odnosno čovek od krvi i mesa, dakle ovozemaljski stvor, poznat u biblijskoj književnosti, a posebno je mnogo upotrebljavan u tom smislu u proročkoj knjizi Jehezkijela (Jezekilj).

U talmudskoj književnosti prevladava predstava o ovozemaljskom Mesiji, koga će, doduše poslati sam Bog, i kao takav je priznat i prihvaćen u jevrejskoj religijskoj misli od 2.veka. Iz istog razdoblja imamo pisana svedočenja rimskih autora, koji kazuju kako Jevreji, za razliku od hrišćana, veruju u ljudsko poreklo Mesije, za koga očekuju da će biti obavezno iz Davidove loze.

Treba znati da neki pisci apokaliptičke i eshatološke književnosti smatraju da je Bog Pomazanika zamislio, čak i stvorio, pre stvaranja sveta! Ovo, ipak, nije ideja o predodređenju, koja će u jevrejstvu postojati u svom zanimljivom, i ne tako jednostavnom obliku, samo u ideologiji kumranskog Zajedništva. U kumranskim rukopisima čitamo i ne sasvim jasno razrađene ideje o dolasku, čak, *dvojice Pomazanika* „na kraju dana“ (v. E. Verber, *Kumranski rukopisi*, „Pravilnik zajednice Izraela na kraju dana“, 1QSa, 2, 12-22, str. 83).

Koliko i današnja jevrejska bogoslovska misao živi u očekivanju dolaska Mesije, kao lika božanskog otkrovenja ljudima na zemlji, pokazuje i činjenica vekovnog postojanja svakodnevnih molitava u kojima se moli Gospod da pošalje *mašjaha ben Davida* - Pomazanika sina Davidovog. A u svojim trinaest osnovnih načela jevrejske vere, rabi Moše ben Majmon - Majmonid, uneo je i sledeće, dvanaesto načelo, koje pobožni Jevrejini, sa ostalim, svakoga dana čita u svojim molitvama:

„Verujem punom verom u dolazak Mesije, i uprkos tome što okleva, i uza sve to, čekaću ga, da bilo kojeg dana dođe!“

PRAVEDNIK U JEVREJSKOM PREDANJU

*dužniku vraća polog njegov,
ne pljačka niti otima,
hleb svoj daje gladnome
a nagoga odeva odećom.
Na lthvu ne daje
nit kamatu uzima,
usteže ruku od zla,
po pravu i istini
među ljudima sudi.
Po mojim zakonima hodi
i moje pravo čuva
da bi činio istinu
- pravednik je on,
i taj će odista živeti,
govori Gospod JHVH.
(Jehezkel - Jezekilj, 18,5)*

U izrekama Solomonovim (*Priče Solomonove*) ima blizu trideset mesta u kojima se govori o svojstvima *pravednika*, u kojima se ističe naročito njegovo ustezanje da čini zlo svojim bližnjima, i time postupa prema Božjim zakonima. Ali i pored onoga što je u Psalmima zapisano: *Svetlo će ozariti pravednika* (Ps 97,11), čoveka je odavno mučila i misao o zlu koje se nanosi pravedniku, dok grešnik uživa ovozemaljska dobra, pa o tome razmišlja i biblijski junak, naročito u knjigama o Ijovu (Jov) i Koheletu (Propovednik). a iz mnogih biblijskih tekstova se oseća da čovek i ne zna tačno šta je u stvari pravda i pravednost, pa ipak se iz *Tanaha* (SZ) stiče zaključak da će *pravednik* doživeti *spasenje* dok opakoga očekuje zaslužena kazna.

Cadik u jevrejskoj mistici

U jevrejskoj mistici dolazi do novog tumačenja i shvatanja pojma *cadika*. Rečenica: *ve-cadik jesod olam* (Izr 10,25) se u skoro svim *Biblijama* različito prevodi:

Đ. Daničić:

... a pravednik je na vječitom temelju.

A. Sović:

...a pravednik ima temelj vječni

Revised Standard Version (of the King James Version):

... but the righteous is established for ever.

M. Luther:

...Der Gerechte aber bestehet ewiglich.

Sinodalni (ruski):

... a pravednik - na večnom osnovani

A. Guillaumont:

... mais le juste a un fondement éternel.

Ako se uzme u obzir da imenica *olam* može da znači i *svet*, ali kao prilog i *večito*, *večno*, onda ovi, uglavnom slični prevodi nisu bili slučajni. Ali, već veoma davno, u aramejskom Targumu (prevodu) iz prvih vekova n.e. piše: *a pravednik je temelj sveta!* Tako i Raši (rabi Šimon ben Jichak (1040-1105) u svom komentaru tog mesta i, objašnjava: *pravednik (cadik) je snažan pred nevoljama kao temelj sveta koji se neće poremetiti.*

Slično tome pišu i drugi komentatori, ali je možda najjasniji onaj u komentatorskom delu *Mecudat David: pravednik liči na temelj sveta koji se ne pomera sa svoga mesta.* Od tih tumačenja ove misli nije bilo daleko do shvatanja izraženog u kabalističkom delu *Zohar*, koje izričito smatra da je *pravednik (cadik) temelj sveta!*

Najdalje je pojam *cadika* razvio u hasidskom mističkom pokretu u Poljskoj od početka 18.veka, posle propasti lažnomesijanskih pokreta, među razočaranim, osiromašenim i obespravljenim jevrejskim masama. Dobročudni narodni tešitelji i iscelitelji napaćenih duša, koji su nosili naziv *znalaca dobrog (Božijeg) Imena - baal šem tov*, širili su učenja, zasnovana na svojevrsnom panteizmu, kabalističkim verovanjima i pozivali vernike da se pesmom i igrom, u blagorodnosti, približavaju Bogu i ljudima. Osnovno verovanje začetnika hasidskog učenja rabi Jisroela ben Eliziera (oko 1700-1735), zvanog Bešt (skraćenica od početnih slova Baal Šem Tova) bilo je da cela priroda predstavlja tek jednu spoljnu ljušturu (hebr. *klipa*) - pregradni zid, koji odvaja Boga od čoveka, a *hasid - pobožni*, ili *cadik - pravednik*, ima tu snagu da probije tu pregradu, da bi se ponovo *sjedinio* sa Tvorcem. Polazeći od tumačenja 1.stiha u 149. Psalmu: *Zapevajte Gospodu (JHVH) novu pesmu, hvala njegova je u saboru pobožnih* (u našim prevodima: *u saboru svetljeh*), hasidi, a naročito sledbenici Beštovog učenja, su upravo taj *sabor pobožnih - kehal hasidim*, kako u Psalmu stoji zapisano. Među njima se razvilo učenje da u božjoj službi, na putu unutrašnjeg sjedinjenja svesti sa *najdubljim praizvodom* treba podrazumevati više stupnjeva. Ko se pokaže dostojan da postigne najviši od tih stupnjeva, zaslužiće da ga smatraju i nazivaju *cadikom - pravednikom*. Pošto ne može i nije svako dostojan i zaslužan da stupi u duhovni dodir sa *Praizvorom stvaranja*, *cadik* je taj koji je određen da bude povezujući beočug između gornjeg i donjeg sveta, da spaja Nebo i Zemlju, da ih sjedinjuje. On je bogomdani posrednik između boga i sveta, odnosno između muškog i ženskog pranačela praktičnog postojanja.

Kabalističko shvatanje, prema kojem je empirijski svet samo jedna od emanacija Božanstva, i predstavlja mešavinu materije i duha (*svetih varnica*), u Beštovom učenju je dobilo krajnje apsolutizirani izraz: *Tvorac je stalno usred stvaranja* (odnosno: među svojim stvorenjima), prema tom priroda je samo odeća Božja, koja odvraća ljudske oči od sagledavanja Boga, te je zadatak vernika da progleda duhovnost sveta. Tako su biblijski proročki stih: *Ceo svet je pun Njegove slave (Is 6,3)* i kabalistički: *Ni jedno mesto bez Njega - postali ugaonim kamenom hasidskog učenja.* Postizanje *priarjanja* (hebr. *devekut*.) odnosno prisajedinjenja čovekove duše Bogu je bilo jedno od osnovnih težnji *hasida*, a *cadik* će biti taj koji će u tome, uz razne mističke radnje i postupke, ili čak i samo jedom svojom rečju, blagoslovom ili molitvom, pomoći običnom čoveku, verniku, *hasidu*.

Naslednik i izabrani učenik Beštov, rabi Dov Ber iz Mezeriča (1710-1772), zvani „veliki magid“ (propovednik), bio je prvi, talmudski i kabalistički odlično obrazovani, učitelj hasidizma. Došao je kod Bešta kao isposnik i mistik, ali ga je ovaj odvratio od odricanja, i preneo mu svoje učenje o radosti i duhovnom uzdizanju u služenju Bogu. Naglašavajući stalno prisustvo božanski dobrog u svim stvarima, pričinu zla kao posledicu slomljenih sudova, tražeći smisao posvećenog života, odnosno radosne molitve, u podizanju svake stvari iz korena svoga bitka do jedinstva, Dov Ber iz Mezeriča je razvio i učenje o *cadiku* koje će bitno uticati na stvaranje posebnog kulta o duhovnom, izabranom vođi *hasidâ*. Radi boljeg upoznavanja, iznećemo samo neka njegova učenja:

- ... Sve što se od padavina sa gornjeg sveta ovde dole nalazi povukao je *cadik*...

- ... Suštini pravednikâ (*cadikim*) pripada da učestvuju u vođenju sveta, a Sveti, blagoslovljen neka je, sve je stvorio da bi u tom vođstvu uživali.

- ... Povest neba i zemlje, dakle povest o stvaranju sveta, sadrži stvaranje svega postojećeg iz ničega, dok *cadikim*, vraćaju postojeće u ništa, jer iz svega što oni čine, neka je to toliko stvarno kao što je uzimanje hrane, izbijaju *svete varnice* koje streme uvis.

- ... Isto tako kao što u zemlju bačen usev uvlači u sebe sve podzemne sile (sokove) a zatim čini da plod izbije iz tla, tako *cadik* privlači sve u stvarima ovog zemaljskog sveta skrivene, s korenom njegove duše srodne varnice, da bi ih izneo do Tvorca, neka je blagoslovljen.

- ... Time što ispunjava ono što je zapovedeno, i čini dobra dela, *cadik* uzdiže svet varnice koje postoje u mineralima, biljkama, životinjama i ljudima ... i time povezuje spoljnu stranu sveta sa njegovim blagoslovljenim Imenom, ali to spajanje će biti konačno uspostavljeno tek dolaskom Pomazanika (*mašijaha* - Spasitelja).

Pravednik kao temelj sveta

Sledbenici raznih *cadikim*-a su svoje duhovne vođe poštovali do granica njihovog proglašavanja *svetim*, što je u misaonom i duhovnom poimanju ortodoksnog jevrejstva i njihovih rabina, ljutih protivnika (doslovno su se tako i zvali: *mitnagdim* - protivnici) hasidizma, bilo prosto nezamislivo, jer je samo Bog svet - neka je blagoslovljen. Razvijajući oko *cadikim* čitave dvorove, sa velikim brojem najužih sledbenika, dvorjana, titula *cadika* počela je da se nasleđuje sa oca na sina, a naslednici su, već prema duhovnim sposobnostima prenosili ili dalje razvijali nekada posebna učenja svojih roditelja ili predaka. Narod je tim vladarima duša pridavao čudotvorne moći: nevoljnici, bolesnici, hiljade ugroženih su hrlili u dvorove tih „čudotvornih rabina“ - na svom narodnom govornom, jidiš jeziku nazivajući ih „vunder-rebe“. Ta vladavina čudotvorca je ponegde i ponekad iskorišćavana. Samo se tzv. Habadhasidizam odricao tog mističkog i često nazadnog sujeverja i obožavanja svojih vođa.

Još jedno predanje je vezano za *cadika*. Gore spomenuto tumačenje biblijskog stiha da je *pravednik temelj sveta* razvilo je vremenom verovanje da svaki naraštaj ima izvestan broj *cadikim*, čijom zaslugom sve postoji. Ali, na osnovu zapisane talmudske rasprave o tačnom vremenu dolaska pomazanika - Mesije, u traktatu Sanhedrin (97/b), razvilo se predanje o tačnom broju pravednika:

... Abaji reče: Svet u svakom naraštaju ima ne manje od trideset i šest pravednika koje Sveprisutnost (š'hiná), prima licem u lice, jer je rečeno: *Blago onima koji Ga očekuju* (Is 30,18) - a lo (Ga) po gematriji ima brojčanu vrednost trideset i šest...

Ova zamenica lo-njega, njemu, se piše hebrejskim slovima *lamed* i *vav* (u jidiš izgovoru *vov*) te se stoga u narodu nazivaju *lamed-vovniki*. Po tom predanju, oni su skriveni, ne zna niko da su to baš oni, obično pripadaju najsiromašnijim slojevima, zanatlijama, vodošaama ili drvosečama. Pošto je njihov pravi identitet tajna, onda im je narodna mašta podarila naziv na jidiš-hebrejskom *der nister* (hebr. nistar) - što znači skriveni, tajni. On u svojim tajnim delima pomaže nevoljnicima, i ne odlikuje se nekim posebnim znanjem talmudskih ili biblijskih nauka. Istočnoevropski i sefardski jevrejski folklor ima veoma mnogo priča o njima, a A.Švarc-Bart je napisao i poznati roman *Poslednji pravednik* na tu temu.

Izabrani je uvek i obeležen. U svim vremenima do kojih dostiže ljudsko istorijsko sećanje, a nemamo razloga da sumnjamo da je i pre toga bilo drugačije, *izabranost* je podrazumevala različitost. Ta različitost je označavala da je izabranik, „nešto drugo“, da, iako je među ljudima i iako im je sličan, on je, ispod formalnih velova, duboko različit od njih. A ta različitost, za kojom čovečanstvo traga kako bi otkrilo izabranike, jeste božanski znak. I što je različitost teže uočljiva, to je izabranost značajnija. Zato su se duhovne i psihološke različitosti uvek smatrale vrhunskim znacima izabranosti, te oni kod kojih su primećivane bili su visoko društveno rangirani.

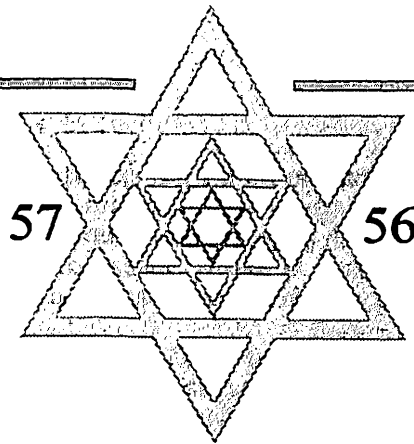
Izabrani je mogao da bude otkriven u različitim vremenskim periodima. Mogao je biti najavljen pre rođenja. Antička mitologija poznaje heroje i vladare čiji su značaj i uloga bili najavljivani pre rođenja, jer su dusi ili bogovi, njihovim roditeljima, sveštenicima ili običnim

ljudima na razne načine, a obično kroz san, govorili o njihovom značaju. I naša narodna vjervovanja, kao i narodne priče, znaju za ovaj mehanizam. Potom, označavanje izabranog moglo je da se desi prilikom rođenja. Buduće rađanje, može biti, između ostalog, najavljeno i raznim kosmičkim promjenama: pojava zvezde-komete, zvezde padalice, zemljotresa, poplava, vatre, gromova, gladi, bolesti i sl. U ovakvim slučajevima, dolazak izabranog je najavljen ne samo pojedincima, koji su značenja znakova bili svesni, već čitavom narodu. Ali, po pravilu, ovaj ga ne prepoznaje, iako imamo slučajeve da su vreme, mesto, pa čak i fizički izgled izabranog najavljeni.

Postoji otkrivanje *izabranog* koje se vrši u toku njegovog života. Ono se dešava ili u križnoj (katarzičnoj) situaciji po njega samog, ili po one koji ga okružuju ili po čitavu zajednicu ili, što je takođe često, postepeno kroz čitavu hijerarhiju otkrivanja. Pored ovih izabranika postoje i oni koji se otkrivaju tek posle smrti. To mogu biti oni čija smrt je znak izabranosti; oni koji rezultatom smrti pokazuju svoju izabranost i oni koji tek delovanjem posle smrti svedoče da su bili izabrani. U sva tri nabrojana slučaja, tragovi njihove izabranosti biće otkrivani u prošlosti, u vremenu kada su bili živi, ili u vremenu kada su bili najavljeni. Zajednica će tragati za znacima njegove izabranosti u vremenu kada je bio „sakriven“ kako zbog njega samog, tako i zbog utvrđivanja *znakova*, pomoću kojih se izabrani može identifikovati. Traganje za znacima izabranosti pretvara se u sistem, tako da se može napraviti čitava skala znakova, lokacija i situacija, u kojima se i kroz koje se može prepoznati očitovanje izabranosti. Zato i postoje slučajevi u kojima su pojedinci, koje možemo nazvati, takođe, izabranicima, pojavljuju kao otkrivači izabranika, ali i čuvarima *tajne izabranosti*. Osnovno pravilo koje se primenjuje u slučajevima izabranika čije očitovanje tek treba da usledi, jeste da onaj ko vidi znake izabranosti nikome ih ne otkriva, često zato što mu je to zabranjeno, ali takođe i zbog toga što je svestan (racionalno ili intuitivno) da vreme za otkrivanje nije stiglo.

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 6

Tema: **Književnost i
jevrejska tradicija**

**KAFKA, JEVREJSKO NASLEĐE I
HEBREJSKA KNJIŽEVNOST**

GERSHON SHAKED

**KAFKA, JEWISH HERITAGE AND
HEBREW LITERATURE**

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

mart 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 6

NAZIV: Kafka, jevrejsko nasleđe i hebrejska književnost
AUTOR: Geršon Šaked
IZDAVAČ: Savez jevrejskih opština Jugoslavije
UREDNICI: Simha Kabiljo i Miša David
LEKTOR: Simha Kabiljo
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: Damir Plovanić
ŠTAMPA: Štamparija C.O.L.E.

TIRAŽ: 300 primeraka

Mart 1996. godine, Beograd

KAFKA, JEVREJSKO NASLEĐE I HEBREJSKA KNJIŽEVNOST

Ja se na hebrejskom zovem Amšel, kao deda moje majke po ženskoj liniji, koga se moja majka seća kao veoma pobožnog i učenog čoveka sa dugom sedom bradom: mojoj majci bilo je šest godina kada je on umro. Seća se kako je morala da uhvati leš za prste na nozi i pri tom da moli za oprostaj svih grešaka koje je možda načinila prema dedi. Seća se i mnogih dedinih knjiga koje su prekrivale zidove. Svakog dana se kupao u reci, i zimi, kad je radi kupanja probijao rupu u ledu.¹⁾

Kao dete sam, saglašavajući se sa tobom, prebacivao sebi što ne idem dovoljno u hram, što ne postim i tako dalje. Verovao sam da time nanosim nepravdu, ne sebi nego tebi, i prožimala me je svest o krivici, koja je uvek bila u pripravnosti.

Kasnije, kao mlad čovek, nisam shvatio kako si ti, s onim beznačajnim tragom jevrejstva kojim si raspolagao, mogao mene prekorevati zbog toga što se (već i iz pijeteta, kako si se izražavao) ne naprežem da izvodim sličnu beznačajnost. To je zaista, koliko sam mogao videti, bila beznačajnost, šala, čak ni šala.²⁾

Čega ja imam zajedničkog sa Jevrejima? Jedva imam ičeg zajedničkog sa sobom, i trebalo bi da sasvim tiho stanem u neki kutak, zadovoljan što mogu da dišem.³⁾

Ova tri citata iz ličnih zapisa Franca Kafke osvetljavaju nekoliko značajnih vidova njegovog odnosa prema judaizmu, kome je čas težio a čas ga izbegavao. Dok ga je veoma privlačilo religijsko verovanje istočnog jevrejstva, farisejstvo zapadnih Jevreja ga je odbijalo. Uprkos dubokoj mržnji prema svom buržoaskom, zapadnjačkom, jevrejskom vaspitanju, Kafka se uvek osećao Jevrejinom i često se u dokumentarnoj prepisci, pismima i dnevnicima bavio svojim jevrejskim identitetom. Ovi tekstovi takođe pokazuju da su neki njegovi prijatelji, kao na primer Hugo Bergman, Maks Brod i Feliks Velč, bili aktivni cionisti. Pored toga, oni otkrivaju i dubok utisak koji su na njega ostavili pojedini Jevreji, naročito Levi i njegova jidiš pozorišna trupa. Kafka je uvek rado dopunjavao svoje fragmentarno poznavanje judaizma.

U tom cilju proučavao je *Istoriju Jevreja* Hajnriha Greca (Dnevnik, 1. novembar 1911) kao i *Istoriju jevrejske* (tj. jidiš) *književnosti* Mejera Paina (Dnevnik, 1. januar 1912); u svoje dnevnik je prepisao čitave odlomke iz Starog zaveta (Isak, Abimeleh, Abraham, Dnevnik, 14. juli 1916; Mojsije, Dnevnik, 19. oktobar 1921). Ponekad su ovi odlomci prerađeni na način koji pokazuje Kafkinu nameru da ih upotrebi kao osnovu za reinterpetaciju Biblije. Kafka je u svojim pripovetkama često koristio drevne priče, kao na primer u „Posejdonu“ i pripovetci „Gradski grb“ u kojoj se opisuje izgradnja Vavilonske kule.

* Geršon Šaked (1929 –), profesor hebrejske i komparativne književnosti na Hebrejskom univerzitetu u Jerusalmu, autor dvadesetak knjiga kritičkih tekstova i urednik časopisa *Modern Hebrew Literature*.

1) Franc Kafka, Dnevnik, 25 septembar 1911. (Svi citati iz Kafkinih Dnevnika i Pisama navedeni su u prevodu B. Živojinovića i Vere Stojić, Dnevnik, 1910-1923, i Zdenke Brkić, Pisma (Franc Kafka, Izabrana dela, Nolit, 1984), izuzimajući odlomak iz Pisama Felicitji od 27/28. februara 1913, koga u pomenutom izdanju nema, i odlomak iz Dnevnika, 28. septembar 1917, koji je iz opravdanih razloga nešto izmenjen. Prim. prev.)

2) Franc Kafka, *Najdraži oče*, 336.

3) Kafka, Dnevnik, 8. januar 1914.

Brojni odlomci iz Kafkinih pisama i dnevnika govore o njegovom zanimanju za pobožne Jevreje iz Istočne Evrope. U nekima on opisuje svoje susrete i iskustva sa hasidima iz različitih zajednica, i sa rabinskim sudovima (*Dnevnici*, 18. septembar 1912, 6. oktobar 1915, 16. januar 1913). Za Kafku su izvesni vidovi istočnoevropskog ortodoksnog jevrejskog načina života bili neobični, i budili su njegovu radoznalost, otkrivajući novi svet: obrezivanje (*Dnevnici*, 3. mart 1912), voda za ritualno kupanje (*Dnevnici*, 21. oktobar 1911), talmudska učilišta koja on zove „ješive“ i hasidski rabini, kao što je rabin iz Belca (pismo Maksu Brodu, juli 1916).⁴⁾ Sledeći odlomak iz *Dnevnika* jedan je od mnogih primera takvog njegovog ironičnog i pomalo šaljivog interesovanja:

...Običaj da se odmah nakon buđenja prsti triput umoče u vodu, jer se tokom noći zli duhovi spuštaju na drugi i treći članak na prstima. Racionalističko objašnjenje: treba sprečiti da prsti odmah dodirnu lice, jer su za vreme spavanja i sna mogli bez ustručavanja dotaći sve moguće delove, miške, zadnjicu, polne delove (27.X 1911).

Kafka nastoji da potanko zabeleži sujeverne hasidske običaje i ponašanje, iako je i njegovo „racionalno“ objašnjenje prilično iracionalno. Na momente se u ovim opisima zapaža ironičan ton. Međutim, u celini uzev, stiče se utisak da bi ovaj materijal mogao da bude građa za neki naturalistički ili možda folklorni jevrejski roman. Sagledane u tom svetlu, ove preliminarne beleške ističu izrazitu protivrečnost između Kafke čoveka i Kafke umetnika. U svojim dnevnicima i pismima on otkriva skoro pervertiranu radoznalost za zbunjujuću misteriju ortodoksnog jevrejstva, dok se u njegovim književnim delima skoro uopšte ne bavi tim svetom.

Odsustvo pravih jevrejskih tema u Kafkinim delima još više iznenađuje kad se ima u vidu činjenica da njegova interesovanja prevazilaze stariju tradiciju i kulturu ortodoksnog judaizma. On je bio dobar poznavalac jidiša i hebrejske književnosti i bila su mu poznata dela Šolema Alejhema, I.L. Pereca i Šolema Aša (*Dnevnici*, 20. oktobar 1911. i *Pisma Feliciji*, 26. septembar 1916, 29. septembar 1916). Tokom poslednjih godina života on je, uz pomoć svog učitelja hebrejskog Puaha Mencela, pročitao dela J.H. Brenera, najznačajnijeg hebrejskog pisca tog vremena. Robertu Klopštoku je pisao (*Pisma*, 25. oktobar 1923) da je pročitao trideset dve strane romana *Šehol ve-hišalon* (*Slom i očajanje*) bez naročitog oduševljenja. Očigledno je na sve načine nastojao da upozna jevrejski svet; i, upoznat sa književnim delima svojih jevrejskih savremenika, mada je uvek ostajao po strani, bio je tome svetu odan.

Kafkin odnos prema društvenom i političkom životu Jevreja takođe je bio ambivalentan. Njegovi najbliži prijatelji i njegova poslednja prijateljica i pratilja Dora Diamant bili su cionisti. I njega samog je, s vremena na vreme, dovoljno privlačio cionizam da je čak razmišljao i o putovanju u Palestinu (*Pisma*, Robertu Klopštoku, decembar 1921, Elzi Bergman, juli 1923; *Dnevnici*, 12 septembar 1912). Mnogo češće je, međutim, odbijao da pristane uz neku određenu ideologiju, smatrajući da je, po temperamentu, neprikladna ličnost za takvu predanost. U stvari, neki vidovi cionizma su ga odbijali i zauvek su mu ostali strani.

Sledeći odlomak iz pisma Feliciji jasno pokazuje ovu ambivalentnost:

*Onda sam sreo jednog poznanika, studenta cionistu, koji je vrlo osećajan, revnosan, aktivan, srdačan, ali istovremeno poseduje stepen staloznenosti koji nalazim potpuno onespokojavajućim. On me zaustavlja i poziva na izuzetno važan večernji sastanak (koliko je samo sličnih poziva uzalud potrošio na mene tokom godina!); u tom trenutku moja ravnodušnost prema njemu kao čoveku, ili bilo kom obliku cionizma, bila je ogromna i neopisiva (*Pisma Feliciji*, 27-28. februar 1913).*

Kafkin stav prema istočnom jevrejstvu bio je, u celini, pozitivniji. On je njima zavideo na naivnosti (iako se ponekad podsmevao), a cenio ih je zbog autentičnosti njihove verske zajednice. Oni su zadržali pravu veru u Boga i ostali su privrženi zajednici - i jedno i drugo bilo je nedostupno asimilovanim zapadnim Jevrejima, kojima je pripadao Kafka. Sledeći odlomak iz pisma Maksu Brodu pokazuje koliko je Kafka mrzeo društvenu grupu kojoj je pripadao.

---

4) Kafka, *Pisma*, jun 1921.

Većina onih koji su počeli pisati na nemačkom jeziku želela je udaljavanje od jevrejstva, najčešće uz neodređeno odobravanje očeva (ta neodređenost je bila ono što je izazivalo pobunu), oni su to hteli, ali su stražnjim nožicama još prijanjali za jevrejstvo, a prednjim nožicama nisu nalazili novo tlo. Očaj zbog toga je bila njihova inspiracija (*Pisma*, juni 1921).

Nemoguće je u okviru kratkog pregleda obuhvatiti, pa ni pomenuti, sve nijanse Kafkinog odnosa prema judaizmu. Bez obzira na to, iz Kafkinih pisama i dnevnika, vođenih tokom mnogo godina, jasno se vidi da je bio obuzet jevrejskim svetom i jevrejskim problemima. Oni, u stvari, čine središte njegovog ličnog i intelektualnog života.

II

Kao što smo videli, postoji upadljiv nesklad između Kafkinih pisama i dnevnika, koje otkrivaju živo interesovanje za judaizam, i njegovih romana i pripovedaka, kojima nedostaje pravi jevrejski sadržaj. Likovi kao što su Gregor Samsa, Karl Rosman, Jozef K., i K. ne mogu biti Jevreji ni po imenu. U romanu *Amerika*, koji je bliži realizmu od bilo kog drugog Kafkinog dela, likovi i njihova imena sačinjavaju jednu internacionalnu skupinu koja uključuje: Nemce (Rosman, Brunelda, Tereza Berthold, Greta Micelbah i Polunder); Amerikance (Mak, Grin); Mađare (glavni konobar Ajzberi); Ruse (glavni portir Feodor); Irce (Robinson); Francuze (Delamarš, Renel); Slovake (Buterbaum) i Italijane (Đakomo). Samo student Mendel, koji se pojavljuje u sedmom poglavlju, ima jevrejsko ime - i to je, čini se, jedina njegova jevrejska crta. U ovom romanu cela Evropa je, da tako kažemo, „izvezena“ u Ameriku; on se, tako, može smatrati evro-američkim, ali nikako ne jevrejskim.

Moglo bi se stoga reći da je Kafka vodio dvostruki život. Po sopstvenom svedočenju, u svakodnevnom životu sebe je snažno doživljavao kao Jevrejina, u duhu amšelovske slike njegovih dnevnika. U književnom opusu, međutim, on je u potpunosti potisnuo svet svojih predaka, a nikada nije iskoristio folklornu i ritualnu građu koju je tako marljivo beležio u svojim dnevnicima. Kafkino delo je skoro „judenrein“ u vreme kada pisci kao što su Jakob Vaserman, Artur Šnicler, Stefan Cvajg i drugi, koji su bili daleko manje svesno Jevreji, pišu takozvane jevrejske romane i drame (*Waserman, Die Juden von Zirndorf; Schnitzler, Der Weg ins Freie; Zweig, Jeremias*).

III

Uprkos tome, mnogi kritičari - među njima Maks Brod, Hana Arent, Maks First, Volter H. Zokel, Herman Pongz i Valter Jens - pokušali su da analiziraju Kafkino delo u kontekstu judaizma. Većina tih tumačenja moguća je jednostavno zato što su Kafkini tekstovi veoma dvosmisleni, otvoreni za tumačenja, i često alegorični. Maks Brod, na primer, svodi svoje razmišljanje o Kafkinom jevrejstvu na sledeći način: „Kafka se mora shvatiti kao obnavljač stare jevrejske religioznosti koja je celog čoveka, etički čin i odluku pojedinca tražila u najskrivenijem delu njegove duše.“⁵⁾ Zokel zauzima drugačije gledište: „Ono što je, čini se, iznad svega opčinjavalo Kafku kada je reč o judaizmu, bilo je jedinstvo inače protivrečnih ideala - ideala radikalnog asketizma, čednosti i čistote, s jedne strane, i ideala porodičnog života i generacijskog kontinuiteta, s druge strane. Kafka je težio pomirenju ova dva ideala, i u tom se sukobu lomio.“⁶⁾

Pitanje je da li se „etički čin pojedinca“ ili „asketizam i porodični život“ mogu nazvati osobinama svojstvenim judaizmu. Takođe je teško u tome videti glavna obeležja Kafkinog života i rada. Takvi pokušaji, da se Kafka protumači sa stanovišta jevrejske teologije i etike su, stoga, neubedljivi. Posezanje za tumačenjima koja se zasnivaju na arhetipovima i na sociologiji književnosti pruža, čini se, daleko uverljiviji pristup. Hana Arent, na primer, zastupa tezu da Kafkina dela indirektno ukazuju na neuspeh Jevreja da se asimiluju, a Pongz u Kafki otkriva arhetip Ahasvera, lutajućeg Jevrejina. Oba ova tumačenja mogu se potkrepiti analogijama između autobiografskih radova i dublje podstrukture romana i kratkih priča.

---

5) Max Brod, *Franc Kafkas Glauben und Lehre*, Mondialverlag, Vintertur (1948), 81-82.

6) Walter H. Sokel, „Franc Kafka as a Jew“, *Leo Baeck Institute Year Book* 18 (1973): 238.

Kada uzmemo u obzir značaj judaizma i jevrejskih tema u „realnosti“ Kafkinog svakodnevnog života, i u njegovim tumačenjima života koja nam pružaju dnevnicu i pisma, čini se razumnim pretpostaviti da su ova interesovanja na neki način prisutna i u književnim tekstovima, mada se u njima pojavljuju u izmenjenoj i transponovanoj formi, pošto su prošla kroz proces potiskivanja. Naš zadatak je, stoga, da steknemo uvid u to kako se Kafka umetnik bavi svojim jevrejskim iskustvom.

IV

Metod genetičkog strukturalizma Lisjena Goldmana pruža nam dobru osnovu da započnemo ovakav poduhvat. Goldmanova osnovna teza glasi da „kolektivni karakter književnog stvaralaštva proističe iz činjenice da su strukture sveta delatne homologne mentalnim strukturama izvesnih društvenih grupa. Međutim, reprodukcija neposrednog aspekta društvene stvarnosti i kolektivne svesti u delu je, u celini gledano, utoliko češće ukoliko pisac poseduje manje stvaralačke snage i zadovoljava se opisom ili prikazom svog ličnog iskustva bez transponovanja.“⁷⁾ Kafka, jedan od najvećih pisaca našega veka, „neposredne aspekte društvene stvarnosti“ koristio je manje nego njegovi savremenici. On je društveni svet transponovao tako da strukturu tih tekstova nije moguće lako prevesti u društvenoekonomске termine. Međutim, homologija strukture njegovog dela sa društvenom strukturom, to jest sa kolektivnom svešću grupe, ipak postoji.

Najočiglednija karakteristika Kafkinog sveta fikcije jeste neodređenost vremena i mesta događaja. Van istorije i mesta zbivanja, to je svet bez referenci koje izlaze iz okvira fikcije, svet apstrakcija. Likovi nastanjuju fiktivnu nikad-nikad zemlju čak i kada je opis sačinjen od konkretnih detalja. U romanu *Amerika*, na primer, konture označenog predmeta opisanja su zamagljene, tako da prostor američkog kontinenta postaje nestvaran. Čak ni istorijsko vreme nije određeno. Kafkinom univerzalnom svetu nedostaje nacionalnost i istorija: njegova geografija je nejasna. Mogli bismo reći da njegova dela poseduju osnovni minimum kulturne semiotike Centralne Evrope neophodan za komunikaciju: detalje kao što su odeća, pol, birokratija i konvencija. Međutim, čak su i oni upotrebljeni na vrlo proizvoljan način. Homološka metoda bi, stoga, bila korisna pri pokušaju da se razume Kafkin svet čoveka bez istorije, čoveka van vremena i prostora, koji se svuda oseća kao kod kuće, ali se nigde ne oseća sigurnim. Ova vanistorijska, beskućna dimenzija, čini se, homologna kolektivnoj svesti asimilovanog Jevrejina u dijaspori - onog koji preseca spone s jevrejskom zajednicom ali nikada nije prihvaćen ni primljen u evropsku zajednicu. On je odsečen od sveta jevrejskog zakona, bez vidljivih korena na nekom drugom mestu. Kafka je ovo stanje nazvao odsustvom čvrstog „jevrejskog tla“ (*Pisma*, Brodu, 31. juli 1922). Homologija ukazuje na svest onih iskorenjenih Jevreja usamljenika koji su, uprkos usamljenosti, izgradili svoju sopstvenu zajednicu. Stanje nedefinisiranog prostora i vremena bez istorije odgovara položaju Jevreja u dijaspori: prognanih iz bezbednosti jevrejskog ritualnog vremena i prostora štetla u bezvremenu, besprostornu egzistenciju.

Jens opisuje Kafkinu sliku prostora kao „Šagalov svet (u kojem se prizor jevrejskog folklora izdiže pred očima čitaoca“⁸⁾). Međutim, Kafkin apstraktni svet veoma se razlikuje od Šagalovog sveta konkretnih jevrejskih simbola. Da je Kafka iskoristio materijal koji je prikupio u svojim dnevnicima, možda bi stvorio svet nalik na Šagalov. Međutim, za Šagala je istočnoevropski milje štetla bio autentična reminiscencija na njegovu sopstvenu mladost; za Kafku je on predstavljao njemu strani svet njegovog dede. Privlačen i odbijan istovremeno, on nikada nije uspeo da ga učini svojim.

Nije samo bezvremeni, besprostorni svet Kafkine fikcije homologan kolektivnoj svesti asimilovanih Jevreja u dijaspori, već i osnovne situacije zapleta odgovaraju osnovnim prilikama Jevreja u izgnanstvu. To se naročito vidi u romanima.

Osnovna tema romana *Amerika* je prokletstvo izgnanstva: izgon, migracija, potraga za izgubljenim, rajem, osećanje krivice, optužbe i, ponovo, izgon i migracija. Karl Rosman, glav-

---

7) Lucien Goldmann, *Towards a Sociology of the Novel*, Tavistock Publications, London 1975, 159.

8) Walter Jens, „Ein Jude Namens Kafka“, u *Statt einer Literaturgeschichte*, 7. izd., Neske, Fillingen 1978, 299.

ni lik u romanu - izbačen je iz doma bez svoje krivice - emigrira u Ameriku koja je pre simbol nego stvarna zemlja. Ali ni tamo ne uspeva da nađe mesto pod suncem. On je nevinna žrtva koja neizbežno gravitira ka onima koji ga progone i njime vladaju. Društvena homologija je prilično očigledna: večna, besciljna seoba čini sâmu bit neiskupljene dijaspore.

Ova homologija je još očiglednija u *Procesu*. Pitanja koja glavni junak postavlja samom sebi (i, samim tim čitaocu) i ovde od početka odgovaraju mentalnom stanju i društvenom položaju Jevreja. To naročito važi za glavna pitanja ovog romana: Zašto je ovaj „Evropljanin“ progonjen? Koja je njegova krivica? Zašto ovaj nevinni čovek prihvata težak teret krivice i njene posledice? Zašto mu se u stvari sudi? Zašto se on pokorava ovom arbitrarnom zakonu? Sve to ponovo ukazuje na homologiju s „jevrejskom sudbinom“: bezlični, neosnovani progon koji često nastaje iz slobodno-plutajuće krivice i mržnje prema sebi, koju osećaju zapadno-evropski Jevreji.

I *Zamak* se često analizira s te tačke gledišta. Pongz, na primer, iznosi ovakvo poređenje: zemljomer K., koji prvo mora da stvori „Zemlju, Vazduh, Zakon“ kako bi mogao da meri, ima suviše sličnosti sa „lutajućim Jevrejinom kakvim se oseća Kafka“.⁹⁾ Zemljomera je moguće tumačiti i kao modernog Ahasvera, ali to je samo drugi aspekt mnogo šireg jevrejskog problema. Formulacija pitanja i misterija ovog romana ukazuju, pomoću homologije, na „jevrejsko stanje“. Zašto ovog čoveka nikada ne puštaju u zamak i ne primaju u seosku zajednicu? Zašto je osuđen na život parijske? Zašto mora da se bori za dozvolu boravka u selu? Zašto zvaničnim licima može da se obrati samo indirektno? On je odbačen od društva zato što je „različit“, ali upravo društvo ga je učinilo različitim.

Za Kafku se problem Jevreja kao neukorenjenih izopštenika najefikasnije predstavlja na apstraktan način - koji se ne naziva svojim imenom - te je tako stvoren za metafizičke i duboke psihološke interpretacije. (Nasuprot tome, kada je Maks Friš odredio rasu svog glavnog lika u *Andorl*, on je počinio „umetničku izdaju“, u značenju stvaralačkog prilagođavanja izvora uticaja, suprotno ovom stanovištu.)

U osnovi, međutim, situacija, opisana u Kafkinim romanima odgovara egzistencijalnoj realnosti Jevrejina dvadesetog veka. Iako Kafka transformiše, transponuje i potiskuje psihosocijalnu situaciju, ne možemo prenebreći činjenicu da su teme emigracije, borbe za dobijanje dozvole boravka, večnog lutanja, progona i osećanja krivice - tipične za sudbinu Jevreja. Stoga se odnos homologan jevrejskom iskustvu ne može poreći, iako je „transformacija“ ove gole društvene stvarnosti produbila značenje „fiktivnog sveta“ i omogućila dodatna tumačenja.

V

Na ovom mestu bih želeo da se osvrnem na Kafkin odnos prema judaizmu sa jednog potpuno drugačijeg stanovišta - s obzirom na odnos Kafkin prema hebrejskoj književnosti. Kako su hebrejski pisci primili Kafku i kako su ga razumeli? Da li je bilo ikakvog uzajamnog uticaja i koje razlike i sličnosti postoje među njima? Ova analiza ima na umu tri generacije hebrejskih pisaca, počevši od Kafkinih savremenika koji su ga čitali (ako su ga uopšte čitali) u originalu, na nemačkom.

J.H. Brener, koga je Kafka čitao u originalu, na hebrejskom, rođen je 1881. u Novim Mlinima u Ukrajini, a emigrirao je u Palestinu 1909, nakon što je neko vreme živio u poljskoj Galiciji i Engleskoj. Ubili su ga arapski pljačkaši 1921. Koliko nam je poznato, nikada nije čitao Kafku. Za razliku od Kafke, koji je imao asimilovano, buržoasko zapadnoevropsko poreklo, Brener je poticao iz ortodoksnog, istočnoevropskog jevrejskog „proletarijata“. Dok se Brener bunio protiv takvog sveta, Kafku je on veoma privlačio, ma koliko bio stran njegovom vlastitom iskustvu. Brenerovi likovi, obično nemoćni i slabi, sele iz malih gradova istočne Evrope u mali grad, s Istoka na Zapad, iz Evrope u Palestinu ili Ameriku. Iako se mesto zbiljanja menja, njihova osnovna priroda ostaje nepromenjena - ne menja ih čak ni Palestina (kao, na primer, u romanu *Slom i očajanje*, koji je Kafka čitao 1923). Ti likovi ne

---

9) Herman Pongs, Franc Kafka: *Dichter des Labyrinths*, Rothe, Hajdelberg, 1960, 83. Videti takođe Max Brod, *Franz Kafka: A Biography*, Schocken Books, Njujork, 1960, naročito 187-191.

uspevaju, ni na ideološkom ni na egzistencijalnom planu, da ostvare svoje cionističke i lične ideale. Oni ostaju iskorenjeni, otuđeni i uplašeni. Ovo prilično često društveno stanje porušenih nada i neuspele emigracije dobilo je tačan izraz u Brenerovim delima.

Ne postoji tehnička sličnost između Brenerovih i Kafkinih dela: Kafka je bio veliki nadrealista, Brener - donekle dobar realista. Osnovne strukture njihovih dela se takođe razlikuju. Iako hebrejski u to vreme još uvek nije bio govorni jezik, već samo jezik literature, Brenerov jezik i njime opisani svet bili su čvrsto utemeljeni u realnosti. Prerastajući postepeno u jezik novog društva, hebrejski je već tada bio u mogućnosti da opiše društvenu realnost. Nasuprot tome, Kafkin svet je statičan i predstavlja neku vrstu ovekovečenja stanja dijaspore. Uprkos svom očajanju, Brener je verovao u mogućnost promene jevrejske sudbine. Kafkina pisma otkrivaju da je i on ponekad bio prijemčiv za cionističke ideje, ali njegova dela nikada ne odražavaju verovanje da bi cionistička budućnost mogla da promeni položaj Jevreja.

Iako su, kao i Kafka, hebrejski pisci bili puni sumnji, oni su još uvek verovali u dublje značenje istorije, u održivost svetovnog mesijanstva; bili su ubeđeni u to da jevrejska nacija ima pravo da za sebe zahteva mesto u istoriji i prostoru. Iako su Brenerovi likovi, kao i Kafkini, mučeni strahom i osećanjem krivice i progonjenosti, njihovi problemi se još uvek mogu odrediti i rešiti u okvirima određenog prostora i vremena. Razlike između Kafke i većine hebrejskih pisaca - njegovih savremenika, kao što su Brener, Agnon, Šofman i Štajnberg, stoga su veće od sličnosti među njima.

Š. J. Agnon, izraelski pisac koji je 1966. dobio Nobelovu nagradu za književnost, rođen je u Bučaču, u Galiciji, 1888, pet godina nakon Kafke. (Umro je u Jerusalimu, 1970.) I Agnon je, kao i Kafka, proizvod Habsburške monarhije, ali on je više Jevrej, a manje asimilovan. Za razliku od Kafke, Agnonovi maternji jezici bili su hebrejski i jidiš, dok je nemački bio njegov glavni evropski jezik, i osnovni izvor njegove „opšte“ kulture. Doba dečastva i rane mladosti proveo je kao mladi imigrant u Palestini (1908-1913) i Nemačkoj (1914-1924). Možda jedan od najznačajnijih savremenih hebrejskih pisaca, Agnon je izradio sopstveni stil i veoma originalnu pripovedačku tehniku, čime je dat jedinstven doprinos formi modernog romana. On je verovatno čitao Kafku na nemačkom, iako je prevod na hebrejski bio dostupan već 1924. Od tridesetih godina na ovamo, Agnonova dela postaju sve više nadrealistička. Mnogobrojni kritičari, uključujući Baruha Kurcvejla, Gabrijela Mokeda i Hilela Barcela, upoređivali su ga sa Kafkom, iako je on sam uvek odbijao ovo poređenje tvrdeći da je Kafku čitao samo povremeno i da se njihovi „koreni“ veoma razlikuju. Moja analiza se zasniva na fenomenološkom pristupu; da li je Agnon čitao Kafku ili ne, nije važno.

Većina Agnonovih likova su Jevreji koji, izgubivši veru, očajnički traže Boga i pravu veru. Agnon je primenio stil talmudskih mudraca stvarajući tako ironijski kontrast između forme i sadržaja. Osnovna situacija je, i ovde, vrlo slična nekim aspektima Kafkinog dela, što će se videti iz prikaza romana *Noćni posetilac* (1913) i novele *Ka ovamo* (1952).

Ovaj roman, napisan pre 1939, proriče propast evropskog jevrejstva. Smešten u kasne dvadesete, on opisuje postepeni raspad jevrejske zajednice Šibušća (poljska Galicija), malog grada čija se kolektivna sudbina otkriva kroz priče o životima njegovih brojnih stanovnika. A jedna za drugom, sudbina svakog od njih biva određena sudbinom cele zajednice. Prvi svetski rat, koji se nedavno završio, spušta se kao teret na svakodnevni život ovih ljudi; budućnost se nazire u daljini kao izvor ogromnog nespokojsva i neizvesnosti. Pošto je strukturiran oko pojedinih života, ovaj roman je, u izvesnom smislu, fragmentaran. Koherentnost je, međutim, ostvarena, pomoću zajedničke sudbine grada i ujedinjujuće perspektive pripovedača, „pripovedajućeg svedoka“, koji se iz Palestine vraća u dom u kom je proveo detinjstvo. Forma romana čini nemogućim „klasičan zaplet“ koji je, prema Aristotelu, koherentan i ujedinjen, u svetu u kome je čovek bespomoćna žrtva svemogućih sila. Slike užasa i morâ, opisane u ovom romanu, slutnja su nastupajuće katastrofe, vinjeta tužne sudbine generacije suočene s istrebljenjem. Agnon je, neosporno, majstor opisivanja rastapanja, truljenja i raspadanja života u štetlu. Njegova polazna tačka je postojeći položaj Jevreja. Ako uzmemo u obzir sličnosti atmosfere, teme i strukture Agnonovih i Kafkinih dela, mogli bi smo pretpostaviti da je Agnon bio pod Kafkinim uticajem. O očiglednim razlikama između ova dva vrhunska pisca govorićemo kasnije.

Novela *Ka ovamo* takođe ima sličnosti s Kafkinim delom. To je priča, ispričana u prvom licu, o životu usamljenog pesnika neženje, smeštena u vreme Drugog svetskog rata u

Berlinu i Lajpcigu, gde glavni junak pokušava da spase stare knjige. On je svedok aktivnosti ratnih profitera i bola roditelja koji su u ratu izgubili sinove. (On sâm dovodi u kuću gazdaričinog teško ranjenog sina.) Ovaj stranac u samoubilačkoj zemlji biva gonjen iz jedne iznajmljene sobe u drugu; motivi migracije i neizvesnosti su, tako, u osnovi strukture novele. Iako je, na izgled, glavni lik čovek bez doma i rodne zemlje, on je došao iz Palestine i tamo se na kraju i vraća, zemlja ovde funkcioniše kao deus ex machina. Ova priča o beskućništvu je, na taj način, postavljena naspram pozadine, u kojoj postoji mogućnost sigurnog utočišta. Sledeći odlomak dobro ilustruje Agnonov ton i tehniku:

Pa ipak sam utonuo u san i usnuo. Po čemu, međutim, znam da sam spavao. Po snu koji sam usnio. Ali, šta sam sanjao? Sanjao sam da se u svetu vodi veliki rat i da moram da idem u rat. Zakleo sam se pred Bogom da ću, kada se iz rata vratim živ i zdrav, prvom koji mi priđe pred kućom, kad dođem iz rata dati dar. Vratilo sam se živ i zdrav, i gle! Sâm sam sebi prišao.¹⁰⁾

Ovaj odlomak je tužna parodija biblijske priče o Jiftahovoj kćeri (Sudije 11). Grotesknost ove reinterpretacije izvlači iz stvarnosti zaključak da u ovom ratu nema preživelih: živi su baš kao i mrtvi, žrtve jedne stihijne situacije. Ovaj odlomak, stoga, izražava glavni motiv ne samo ove novele već i gore pomenutog romana. Struktura sna u ovom odlomku je tipična odlika Agnonovog dela, koja pripovedaču omogućava da se odmakne od opisa geografskog prostora i istorijskog vremena da bi dao tumačenje poimanja spoljnog sveta. Komentarišući stvarnost san ispunjava metaforičnu funkciju s tačke gledišta jedne unutarnje vizije. Tako i osećaj fundamentalne strepnje i zaplet koji obrađuje lutanje jednog iskorenjenog lika - kao i „tehnika dislociranosti“ (tehnika snova) - ukazuju na sličnost između Agnona i Kafke.

Razlike među njima su, međutim, veće od sličnosti. Dok Kafka opisuje svoj apstraktni, univerzalni svet na detaljan i konkretan način, Agnon u svojim nadrealističkim delima „transformiše“ jedan konkretan, istorijski svet. Jensovo poređenje sa Šagalom važi, stoga, pre za strukturu Agnonovih dela nego za Kafku. Agnon nije morao da pravi beleške o folkloru i mitovima iz svakodnevnog života i kulture Jevreja; oni su bili deo njegovog kulturnog nasleđa. Mitološke i legendarne aluzije, kao u slučaju Jiftahove kćeri, bile su kolektivni simboli njegovog naroda. Iako je jadikovao nad raspadom štetla i opisivao novi svet na groteskan način, Agnon nikada nije napustio čvrsto tlo istorije i jevrejske kulture. Njegovi likovi su ugrađeni - putem aluzija i citata - u kulturni jezik svetih tekstova judaizma.

Iako se čini da su njegov svet i vreme bez Boga, Bog postoji, da tako kažemo, u njegovom jeziku; i, mada u prvom planu dominira očaj, u pozadini ipak, lebdi senka bez nade. U dva dela koja smo ovde razmotrili pripovedač ostavlja prvi plan istorije - štetli ili Nemačku, oba mesta u izvesnom smislu prokleta - da bi pobećao u obećanu zemlju gde je istorijsko rešenje egzistencijalne bede nemoguće. Na sličan način Agnonovi „izraelski romani“ nisu ni naivni ni preterano optimistički. I u ovim delima snovi i ideologije propadaju, ali i ovde, u pozadini, postoji drugačija istorijska opcija. Agnonov stav prema istoriji je, u suštini, pozitivan (bez obzira na to što je često smatran ambivalentnim).

Kafka je jevrejsku sudbinu transformisao u novu umetničku formu. Čineći od potrebe da stoji van istorije apsolutnu vrlinu, on ju je otvorio za najrazličitije interpretacije. Ako je Agnon, da tako kažemo, ostao vezan za judaizam, tu situaciju takođe možemo smatrati vrlinom jer je stvorila mogućnost za bogat intertekstualni odnos između njegovih dela i bogatstva jevrejske kulture. Tako je Kafka stupio u carstvo svetske književnosti, dok je Agnon od uvek smatran integralnim delom jevrejske književnosti, tradicije koja se proteže od *Biblije* i *Talmuda* do danas.

VI

Od 1924, s pojavom Kafkinih dela u prevodu na hebrejski, mlađa generacija pisaca, rođena u Izraelu, čitala ih je (ako je uopšte čitala) na hebrejskom (ili možda na engleskom) jeziku. Za pisce rođene dvadesetih godina ovoga veka, Kafka je bio zagonetka. Neki su ga ne samo čitali, već i pokušali da ga imitiraju, ali bezuspešno, jer su za njih mesto i istorija bili

---

10) S. Y. Agnon, *Ad hena*, Schocken, Tel Aviv 1952, 76.

od suštinskog značaja. Štaviše, oni su bili svesniji svog života u Izraelu nego svoje jevrejske prošlosti u dijaspori, prema kojoj su bili, u najboljem slučaju, vrlo ambivalentni. Odbijalo ih je ono što su smatrali tipičnim osobinama Jevreja u dijaspori: strepnja, paranoja, strah od vlasti, večno lutanje – strah koji je negovao novi izraelski sistem obrazovanja a koji je sebi dao u zadatak da promeni jevrejski mentalitet i revolucioniše jevrejski život, sa geslom: „Novi narod na staroj zemlji“. U takvom društvenom miljeu mogućnost za razumevanje Kafke bila je minimalna.

Ova distanca se može uočiti i iz tema reprezentativnih dela ovog perioda. Najznačajniji pisci ove generacije, C. Jichar (1916) i Moše Šamir (1921) pisali su herojske romane. Šamirovo delo *Meleh basar va-dam (Kralj mesa i krvi)* jeste istorijski roman smešten u vreme Hašmonejaca. Junak romana (ovaj termin koristim svesno), surovi kralj i osvajač Aleksandar Janaj, kritički je opisan, ali on i njegovi protivnici ipak ostaju romantične figure. Kafkini ironični antiheroji su, naravno, doslovna antiteza ovih likova. Dok je Kafka izražavao postnacionalističko očajanje dvadesetog veka, Šamirova dela prožeta su kasnoromantičarskim nacionalizmom, koji se u drugim književnostima sreće na početku devetnaestog veka. Tako su sociološki i psihološki stavovi prve generacije pisaca rođenih u Izraelu otežali razumevanje i prihvatanje Kafke. Potpuno odsustvo Kafkinog uticaja na njihova dela ističe značaj njegovog uticaja na kasnije generacije izraelskih pisaca.

Krajem pedesetih godina Izrael je doživeo duhovnu revoluciju koja je utrla put i za vrednovanje Kafke. Važni društveni faktori izmenili su raspoloženje i stavove ne samo elite već i znatnog broja mladih ljudi. Sa opadanjem romantičarskog idealizma na izraelskoj književnoj sceni pojavila se nova generacija, koja je uključivala preživjele iz holokausta, pristigle u Izrael posle Drugog svetskog rata. Ovi pisci, sa ožljcima iz svoje strašne prošlosti, imali su samosvest, kao i stav prema judaizmu i životu u Izraelu, koji se u potpunosti razlikovao od stava njihovih prethodnika, a njihovo iskustvo uticalo je na njihove kolege rođene u Izraelu. Za razliku od ranije generacije, njihov život nije više p...ivao na zadatoj egzistencijalnoj ili ideološkoj osnovi. Oni su srušili naivno kolektivno verovanje u državu. Istorija i teorija - kao ni judaizam - nisu više bili jasno definisani pojmovi. Ovaj skepticizam i neizvesnost doveli su i do preispitivanja Kafke.

Uticaj holokausta na novo razumevanje Kafke nije, naravno, ograničen na izraelsku književnost. Slike progona i optužbe, i neobjašnjivo osećanje strepnje, nisu više pripadali carstvu noćnih mora, postali su stvarnost. Sama istorija dala je Kafkinim delima konkretno značenje, preobrazivši njihov „nadrealizam“ u „realizam“, kao da su pukotine u njegovim tekstovima ispunjene ovim čudovišnim kolektivnim iskustvom. Za današnje čitaoce ova dela imaju proročansku vrednost: paradoksalno, Kafka se vratio u istoriju zato što se stvarnost pokazala grotesknijom i nadrealnijom čak i od njegovih fiktivnih noćnih mora.

Na ovom mestu bih želeo da pomenem dva mlađa izraelska pisca na koje je Kafka naročito uticao; jedan od njih je preživjeo holokaust, drugi je rođen u Izraelu - Aharon Apelfeld i A.B. Jehošua; obojica priznaju svoj dug prema Kafki.

Apelfeld je rođen 1932. u Černovicu, u Bukovini. Drugi svetski rat je doživeo kao dete, preživjevši strahote u istočnoj Evropi i došavši u Izrael 1947. Njegova prva zbirka kratkih priča - koja, treba napomenuti, nosi naslov *Dim* - objavljena je 1962, a za njom su usledile brojne kratke priče, novele i romani, od kojih su neki prevedeni na različite evropske jezike. Apelfeld piše o dubokom uticaju Kafke;¹¹⁾ pa ipak, uprkos potrebi alegorije (*Badenhajm* 1939), njegova dela su, nasuprot Kafkinim, uvek neraskidivo vezana za mesto i vreme. Njegovi likovi, većinu čine preživeli iz holokausta, ne mogu da se oslobode svoje traumatske prošlosti. Ni Evropa ni Izrael ne mogu im obezbediti osećaj sigurnosti jer njih ne progoni vlast već njihova prošlost koja im, nikada, ma gde se nastanili, ne dopušta da nađu unutrašnji mir. Svet posle holokausta ne pruža ovim izbeglicama ni zaklon ni spasenje.

Kratka pripovetka „*Ka ostrvu Sv. Đorđe*“ priča o čoveku koji je preživjeo logore smrti i od tada se nalazi u bekstvu, može da posluži kao dobar primer. One iste karakterne crte ko-

---

11) Aharon Appelfeld, *Masot beguf rtšon (Eseji u prvom licu jedtne)*, The Jewish Agency, Jerusalem 1979, 15-18.

je su čoveku pomogle da preživi logore, onemogućuju mu da se snađe u normalnom svetu. Neprestano umešan u poslove na crnoj berzi, bežeći iz zemlje u zemlju kako bi spasao živu glavu, on se seli u Nemačku, Italiju i Palestinu, ali isti ciklični zaplet uporno se iznova ponavlja, određujući njegovu sudbinu. Ovaj ciklični sindrom je vrlo blizak Kafkinom shvatanju sudbine koja se ponavlja, izražene zapletom njegovih dela. Najzad, Apelfeldov junak putuje u malenom čamcu ka mediteranskom ostrvu Sv. Đorđe, čiji se jedini stanovnik, hrišćanski kaluđer, sprema na hodočašće u Svetu zemlju. Ovaj nespokojni čovek se nada da će na tom ostrvu izmaći svojoj sudbini.

Ciklični zaplet, paranoja antiheroja i alegorični nagoveštaji podsećaju na Kafku (i Agnona). Međutim, Apelfeld svoje likove vraća u istoriju jer je živo svestan života u okviru istorije i veruje da se suština života pre može prikazati pomoću konkretnih komponenata nego pomoću apstrakcija, koje je Kafka koristio s tim ciljem. U Apelfeldovim delima hebrejska književnost opet postaje jevrejska, opisujući Jevreje kao progonjene žrtve; romantični heroizam Izraela služi samo kao antitetička pozadina. S tačke gledišta istorije književnosti, Apelfeldov značaj leži u činjenici da su njegova dela doslovna antiteza delâ njegovih prethodnika Šamira i Jichara. Svestan izbor Kafke i Agnona¹²⁾ za književne uzore pomogao je Apelfeldu da formuliše svoj novi antiherojski pristup, prema kojem su Jevreji žrtve istorije.

Na A.B. Jehošuu, rođenog u Jerusalimu 1936, takođe su uticali Kafka i Agnon. Svoju prvu knjigu, zbirku pripovedaka pod naslovom *Smrt starca*, objavio je 1963. Od tada je objavio nekoliko zbirki kratkih priča, novela i drama, od kojih je većina prevedena na različite evropske jezike. Njegov odnos prema Kafki je, možda, još svesniji od Apelfeldovog,¹³⁾ a svakako je „književniji“ i više tehnički. Jehošua takođe koristi Kafkin model kako bi prevazišao herojsko pripovedanje svojih prethodnika, koje smatra običnim i beznačajnim. Nadrealistička tehnika mu služi kako bi se uhvatio u koštac sa složenostima svoje sredine, ali i svojim sopstvenim. Jehošua je jedan od prvih mladih pisaca koji je skrenuo pažnju na tamnu stranu izraelskog heroizma i cionističkog idealizma; to jest, „starac na novoj zemlji“ tamna je strana „novog čoveka na novoj zemlji“, saopštava nam on u svojim ranim pripovetkama. Jehošua je osećao da je jevrejska prošlost predugo boravila u pozadini izraelskih umetničkih i društvenih interesovanja dok bi zapravo, trebalo da bude u centru pažnje. Njegovi likovi su preplašeni, lenji, pasivni i u isto vreme agresivni, što ih čini veoma različitim od likova njegovih prethodnika. Njegovi zapleti naginju apsurdnom i bizarnom, a njegov stil je čudna mešavina lirskih i grotesknih elemenata.

Jedna od Jehošuinih prvih kratkih priča je „Poplava mora“. „Poplava mora“ je toliko kafkijanska da čak ne može biti ni ono što se u teoriji književnosti naziva „umetničkom izdajom“. Ona nam priča priču o čuvaru zatvora na ostrvu koje su poplavile obilne kiše. Čuvar u jedan mah oslobađa sve zatvorenike, a u zatvoru ostaju on i njegov pas. Dok voda nadolazi, čuvar čita Knjigu zakona. Ova priča, u kojoj vreme ni mesto nisu određeni, podseća na Kafkinu „U kažnjeničkoj koloniji“. Neki kritičari su je čak tumačili kao političku alegoriju života u Izraelu. Ono što, međutim, naročito upada u oči jeste snažna želja za smrću, izražena u ovoj priči, što predstavlja kontrast u odnosu na silnu želju za životom prve generacije. Ovaj kontrast je stalna tema Jehošuinih kratkih priča i njegovih romana *Ljubavnik* (1977) i *Kasni razvod* (1982). Međutim, u onoj meri u kojoj se Jehošua bavi izraelskim društvenim životom, on čini „umetničku izdaju“ u adaptaciji Kafkine tradicije na savremnu scenu. U svojoj drugoj zbirci novela *Licem u lice sa šumom* (1968) on neposredno okruženje slika mnogo konkretnije nego u svojim prethodnim delima, iako je struktura još uvek pod uticajem Kafke i Agnona, sa tendencijom ka apsurdnom i grotesknom. Jedan od likova, na primer, stariji neženja i večiti student, postaje šumar kako bi pobeo iz grada, da bi, zatim, bio svedok velikog šumskog požara koji je podmetnuo jedan Arapin. Drugi likovi su jedan onemoćali inženjer koji boluje od raka, pesnik u godinama i njegov zaostali sin, i još jedan

---

12) *Ibid.*, 101-107.

13) Gershon Shaked, „Jair veecim; Š.J. Agnon ke-‘maaviv’ mercazi betoldot hasiporet haivrit“ („Šuma i drvo: Š.J. Agnon kao glavni književni preinačilac u modernoj hebrejskoj književnosti“), *Ha-universita* 25 (Proleće 1981); 12-18. A.B. Jehošua objavio je kritičko tumačenje jedne od Kafkinih pripovedaka; „Pokušaj opisa insekta; psihoanalitičko tumačenje „Preobražaja“ F. Kafke“ (na hebrejskom), *Moznajim* 58 (1984-1985): 9-13.

neženja koji se stara o sinu svoje bivše prijateljice. Zapleti ovih priča se uvek završavaju katastrofom. Strah od smrti povezan sa željom za umiranjem je, kao što smo već napomenuli, njihova glavna tema, mada ove priče nose i društvenu poruku.

Jehošua dela, koja koriste Kafkine osnovne teme, teme strepnje i progona, prema tome, često čine umetničku izdaju Kafkinih metoda koristeći društvenu stvarnost Izraela kao materijal i pozadinu svojih priča. Jehošua se otvoreno suprotstavlja svojim prethodnicima slikajući tamnije aspekte „starog Jevrejina na novoj zemlji“.

Kafka, kosmopolita čija dela spadaju u klasično nasleđe svetske književnosti, po majčinom ocu nosio je ime Amšel. Otuda dve strane ovog čoveka. Njegov duboki uticaj na hebrejsku književnost iznova ga je vratio njegovoj tradiciji, koja ga je uznemiravala i privlačila, i sa kojom je do poslednjeg dana vodio neprekidan i intenzivan dijalog. Čak je u jednoj od poslednjih beleški u dnevniku, juna 1922, pisao o Blierovom antisemitizmu.¹⁴⁾ Nešto ranije, septembra 1917, sveo je svoju želju za verom i povratkom religiji: „Predao bih sebe smrti u ruke, i ipak, ostatak neke vere. Veliki Dan pomirenja.“¹⁵⁾

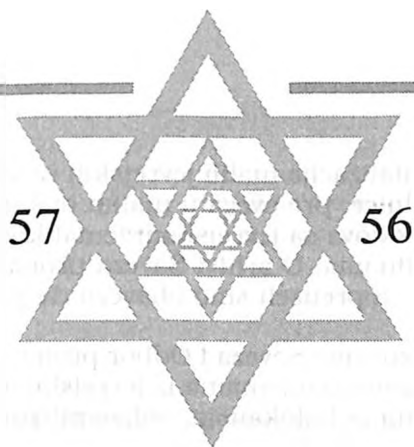
*S engleskog prevela
Vesna Todorović*

---

14) Kafka, *Dnevnici*, 16. juni 1922.

15) Kafka, *Dnevnici*, 28. septembar 1917.

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 7.

Tema: **Holokaust**

KAKO PREŽIVETI AUŠVIC?

JEAN AMERY

HOW TO SURVIVE AUSCHWITZ?

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

maj 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 7

NAZIV: **Kako preživeti Aušvic?**
AUTOR: **Žan Ameri**
IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**
UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**
LEKTOR / KOREKTOR: **Simha Kabiljo**
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**
ŠTAMPA: **Štamparija C.O.L.E.**

TIRAŽ: 300 primeraka

Maj 1996. godine, Beograd

Ovaj tekst, pod naslovom "Na granicama duha", preuzet je iz časopisa za jevrejsku Književnost Mezuza, br. 1/1993.

KAKO PREŽIVETI AUŠVIC?

Budite oprezni, posavetovao me je jedan dobronamerni prijatelj kad je čuo da nameravam da govorim o intelektualcima u Aušvicu. Izričito mi je preporučio da se Aušvicom bavim što je moguće manje, a pitanjima duha što više. Mislio je takođe da bi, ako je ikako moguće, trebalo izbeći da se reč Aušvic pojavi u naslovu: publika je, reče, alergična na taj geografski, istorijski, politički pojam. Postoji, najzad, već dovoljno knjiga i najrazličitijih dokumenata o Aušvicu, i onaj ko izveštava o užasima, ne kazuje ništa novo. Nisam siguran da je moj prijatelj u pravu i zato neću moći da sledim njegov savet. Meni se ne čini da je o Aušvicu pisano recimo onoliko koliko o elektronskoj muzici, ili o Budestagu u Bonu. Isto tako, još uvek razmišljam nije li možda neophodno uvesti neke knjige o Aušvicu u obaveznu lektiru za više razrede i ne moraju li, ukupno uzev, mnogi obziri da padnu ako hoćemo da se bavimo političkom duhovnom istorijom. Istina, ovde neću govoriti o samom Aušvicu, neću podneti nikakav dokumentarni izveštaj: namera mi je da govorim o sučeljenju Aušvica i duha. Pri tom, međutim, neću moći sasvim da zaobiđem ono što se naziva užasima, one događaje spram kojih su, kako jednom reče Breht, srca jaka ali nervi slabi. Moja tema glasi: na granicama duha; nije moja krivica što se granice duha pružaju linijom tih nepopularnih užasa.

Ako hoću da govorim o intelektualcu ili, kako bi se to nekad kazalo o "čovjeku duha", u Aušvicu, moram najpre da definišem svoj predmet. Ko, u smislu koji imam na umu, predstavlja intelektualca ili čoveka od duha? Sigurno ne svako ko upražnjava neki od takozvanih intelektualnih poziva; više formalno obrazovanje tu je možda nužan, ali nije dovoljan uslov. Svako poznaje advokate, inženjere, lekare, pa verovatno čak i filologe koji su, doduše, inteligentni i u svojoj struci možda izuzetni, ali se ipak ne mogu označiti kao intelektualci. Intelektualac kakvog bi ovde trebalo imati u vidu jeste čovek koji živi u okviru jednog, u najširem smislu duhovnog referencijalnog sistema. Njegov asocijativni prostor suštinski je prostor humanistike ili duhovnih nauka. On poseduje razućenu estetičku svest. Naklonost i sposobnost gone ga na puteve apstraktne misli. Njegove su asocijacije u svakoj prilici vezane za duhovno-istorijsko područje. Kad ga, recimo, upitate koje čuveno ime počinje slogovima "Lilien", ne pada mu na pamet konstruktor jedrilice, Oto fon Lilijental, nego pesnik Detlev fon Lilijenkron. Kad mu pomenete pojam "društvo", ne shvata ga u mondenom, nego u sociološkom smislu. Ne zanima ga fizikalni proces koji dovodi do kratkog spoja ali sve zna o pesniku dvorske seoske poezije, Najdhartu fon Rojentalu.

Jednog takvog intelektualca, dakle čoveka koji napamet zna stihove velike lirike, poznaje čuvene slike renesanse i nadrealizma, kao i istoriju filozofije i muzike, stavićemo onamo gde je morao ili da očvrstne realnu moć i dejstvenu snagu svog duha, ili da je proglasi ništavnom, stavićemo ga u graničnu situaciju: u Aušvic.

---

* Žan Ameri (1912 - 1978), jevrejsko-nemački pisac. Uhapšen 1943. godine, do kraja Drugog svetskog rata Ameri je zatočenik koncentracionih logora Aušvic, Buhenvald i Bergen-Belzen. Godine 1978. odlučuje da okonča svoj život, birajući "slobodnu smrt". Romansijer i autor brojnih zbirki filozofsko-književnih eseja.

Time, dabome, stavljam u nju i sebe samog. Boravio sam, u dvostrukom svojstvu, kao Jevrejin i kao pripadnik belgijskog pokreta otpora, ne samo u Buhenvald, Bergen-Belzenu i drugim koncentracijskim logorima nego, godinu dana, i u Aušvicu, tačnije: u sporednom logoru Aušvic-Monovic. Zato će ovde češće no što mi je drago morati da se pojavi reč "ja", svugde, naime, gde lični doživljaj ne mogu jednostavno da dodelim nekom drugom.

U našem kontekstu najpre treba razmotriti spoljašnju situaciju u kojoj se intelektualac našao i koju je, dakako, delio sa svima drugima, pa i s onim nosiocima takozvanih intelektualnih poziva koji, u našem smislu, ne pripadaju kategoriji ljudi od duha. Taj je položaj bio rđav a njegov najdramatičniji vid bio je zapošljavanje radne snage, od čega su zavisili život i smrt. Zanatlije su u Aušvic - Monovicu, ukoliko iz bilo kojih razloga, o kojima ovde nećemo opširnije govoriti, ne bi smesta bili poslani u gasnu komoru, najčešće zapošljavani u okviru svoje struke. Jedan bravar je, recimo, bio privilegovan čovek zato što je mogao zatrebati u izgradnji IG - fabrike boja, što znači da je imao šansu da radi u zatvorenoj radionici, gde je bio zaštićen od nevremena. Isto važi za električara, instalatera, stolara ili tesara. Krojač ili obučar imali su možda sreću da dođu u radionicu u kojoj su radili za SS. Za zidara, kuvara, radiotehničara, automehaničara postojala je minimalna šansa da dobiju podnošljivo radno mesto, a time i da prežive.

Drugačije su stajale stvari sa zatvorenikom čija je profesija bila intelektualna. Njega je čekala sudbina trgovca, koji je u logoru takođe spadao u lumpenproletere: dodeljivan je nekom radnom odredu koji kopa zemlju, postavlja kablove, prenosi džakove cementa ili gvozdene traverze. On je u logoru postao nekvalifikovani radnik, koji svoj posao obavlja pod otvorenim nebom i time mu je, u najvećem broju slučajeva, već izrečena presuda. Svakako, i tu je bilo razlika. U logoru koji je ovde izabran za primer hemičari su, recimo, zapošljavani u okviru svog poziva, kao moj drug iz barake, Primo Levi iz Torina, autor knjige o Aušvicu, *Je li to čovek?* Za lekare je postojala mogućnost da nađu zaklon u takozvanim bolničkim barakama, iako to, naravno, nije bilo moguće za sve. Bečki lekar dr Viktor Frankl, na primer, koji je danas svetski poznat psiholog, bio je u Aušvic-Monovicu godinama kubikaš. Kad se stvar uopšti, može se reći da su nosioci intelektualnih poziva, što se radnog mesta tiče, rđavo prolazili. Mnogi su se, takođe trudili i da sakriju svoj poziv. Ko je bio makar i malo manuelno spretna i možda sposoban da nešto skrpari, smelo se izdavao za zanatliju, pri čemu je, razume se, u određenim okolnostima rizikovao život - onda, naime, kad bi izašlo na videlo da je rekao neistinu. Većina je, u svakom slučaju, okušala sreću u prevari čiji cilj nije bio uzdići nego umanjiti sebe sama. Gimnazijski ili univerzitetski profesor, je kada kad bi ga pitali za profesiju, postideno odgovarao "učitelj", da ne bi izazvao ostrvljeni bes esesovaca ili kapoa. Advokat se pretvarao u prostog knjigovođu, novinar se možda izdavao za slovoslagaća, ne izlažući se pri tom prevelikoj opasnosti da će morati da pruži dokaz o svom zantskom umeću. I tako su oni, univerzitetski nastavnici, advokati, bibliotekari, istoričari umetnosti, nacionalni ekonomisti, matematičari, teglili šine, cevi i drvo za gradnju. Najčešće su pokazivali nedovoljnu spretnost i neznatnu telesnu snagu - i samo bi u retkim slučajevima potrajalo dok bi bili isključeni iz radnog procesa i prebačeni u susedni glavni logor, u kome su se nalazile gasne komore i krematorijumi.

Ako je njihova situacija na radnom mestu bila rđava, ni unutar logor nije bila ništa bolja. Logoraški život iziskivao je pre svega telesnu okretnost i fizičku smelost, koja se nužno graničila sa brutalnošću. Duhovnim radnicima ona je samo retko bila data, a moralna hrabrost, koju su često hteli da založe umesto telesne, nije tu vredela ni groša. Bilo je potrebno, pretpostavimo, sprečiti jednog profesionalnog varšavskog džeparoša da vam ukrade pertle. Tu je, dabome, u određenim okolnostima, pomagala pesnica u bradu a nikako ona duhovna hrabrost kojom, recimo, jedan politički novinar objavljivanjem neprijatnog članka ugrožava sopstvenu egzistenciju. Suvišno je reći da je samo u veoma retkim slučajevima advokat ili gimnazijski nastavnik umeo da se kako valja zaleti pesnicom i da je udarac mnogo češće primao, a da pri tom ni u primanju nije bio veštiji nego u davanju. Stvari su rđavo stajale i u pitanjima logorske discipline. Onaj ko je napolju obavljao takozvani intelektualni poziv, imao je, u načelu, malo dara za takozvano "pravljenje kreveta". Sećam se obrazovanih i kulturnih drugova koji su se svakog jutra u znoju borili sa slamnjačama i ćebadima i nisu uspevali da naprave ništa pristojno, pa su se na radnom mestu, gonjeni strahom mučili zamišljajući kako će ih, kad se vrate, čekati kazna - udarci ili oduzimanje obroka. Nisu bili dorasli ni "pravljenju kreveta" ni nazubljenom "Kape dole!", a pogotovu nisu, kad bi zatrebalo, nalazili za starešinu bloka ili za esesovca one, u isti mah sažeto predane, a ipak samosvesne reči, ko-

jim se u određenim okolnostima mogla otkloniti preteća opasnost. Zato su ih i u samom logoru njihove starešine i njihovi drugovi cenili isto onako malo koliko i civilni radnici i kapo na radnom mestu.

Što je još gore: nisu čak nalazili ni *prijatelje*. U većini slučajeva su, naime, osećali prosto fizički otpor da naprasno počnu da se služe logorskim slengom, koji je bio jedina prihvaćena forma međusobnog sporazumevanja. U modernim duhovnim raspravama veoma se mnogo govori o komunikacionim teškoćama današnjeg čoveka i pri tom se čuje poneka oveštala glupost, za koju bi bilo bolje da je ostala neizrečena. E, u logoru je između čoveka od duha i većine njegovih drugova postojao problem komunikacije; i postavljao se iz časa u čas na realan, štaviše mučan način. Zatvoreniku, naviknutom na unekoliko diferenciran način izražavanja, bilo je moguće da samo po cenu samosavladvavanja izgovori "Briši!" ili da drugog zatvorenika oslovi sa "Bratko". Suviše se dobro sećam fizičkog otpora koji me je po pravilu obuzimao kad bi mi neki inače sasvim pristojan i druželjubiv drug rekao "bratko moj dragi". Intelektualac je patio zbog izraza kakvi su "kuhinjski drot", "organizovati" (što je podrazumevalo protivpravno prisvajanje predmeta), čak je i formule kakve su "ići na transport" samo teško i oklevajući prevaljivao preko usana.

Time, međutim, dolazim do fundamentalnih psiholoških i egzistencijalnih problema logorskog života i do intelektualaca u užem smislu, što smo skicirali u početku. Pitanje koje se nameće, svedeno na svoju najsažetiju formulu, glasi: Jesu li duhovno obrazovanje i osnovna intelektualna dispozicija u presudnim trenucima bili od pomoći jednom logorašu? Jesu li mu olakšali da istraje? Kad sam sebi postavio to pitanje, u prvi mah mi nije pala na um moja sopstvena svakodnevnica u Aušvicu, nego lepa knjiga mog holandskog prijatelja i sapatnika, pisca Nika Rosta. Knjiga nosi naslov *Gete u Dahauu*. Posle mnogo godina ponovo sam je uzeo u ruke i pročitao rečenice koje su mi zvučale kao da sanjam. U knjizi je, recimo, pisalo: "Jutros rano sam zapravo hteo da se prihvatim svojih beležaka o Hiperionu." Ili: "Ponovo čitao o Majmonidu, o njegovom uticaju na Albertusa Magnusa, Tomu Akvinskog, Dunsa Skotusa." Ili: "Danas sam se za vreme vazdušne uzbune opet trudio da mislim na Herdera..." A onda, za mene krajnje iznenađujuće: "Čitati još više, još više i intenzivnije studirati. U svakom slobodnom trenutku! Klasična književnost kao zamena za pakete Crvenog krsta." Sledeći ovu misao i konfrontirajući je sa sopstvenim logoraškim uspomenu, bio sam duboko postićen, jer nisam imao šta da suprotstavim ovom zadivljujućem, radikalno duhovnom stavu Nika Rosta. Ne, ja sasvim sigurno ne bih čitao Majmonidu čak i da mi je - što je u Aušvicu, dakako, bilo teško zamislivo - odgovarajuća knjiga dopala ruku. Isto tako, sigurno ne bih za vreme vazdušne uzbune ni pokušavao da razmišljam o Herderu. A ideju da pod određenim okolnostima uzmem klasičnu književnost kao zamenu za paket sa životnim namirnicama, odbacio bih pre s očajanjem nego s cinizmom. Stideo sam se, kao što rekoh, veoma, dok sam čitao knjigu druga iz Dahaua, dok mi konačno nije pošlo za rukom da se oslobodim greha. Pri tom možda nisam imao na umu prvenstveno to da je Niko Rost bi u srazmerno povlašćenom položaju, kao negovatelj u bolničkoj baraci, dok sam ja pripadao bezimenoj masi zatvorenika, nego pre presudnu činjenicu da se Holanđanin nalazi u Dahauu, a ne u Aušvicu. Ta dva logora nije, naime, moguće tako jednostavno svesti na zajednički imenitelj.

Dahau je bio jedan od prvih nacionalsocijalističkih koncentracionih logora i zato je, da tako kažemo, imao izvesnu tradiciju; Aušvic je stvoren tek 1940. i do kraja je podlegao improvizacijama od danas do sutra. U Dahauu je među zatvorenicima preovladavao politički element, dok su u Aušvicu većinu zatvorenika činili sasvim neopolitični Jevreji i politički odstabilni Poljaci. U Dahauu je unutrašnja uprava najvećim delom ležala u rukama političkih zatvorenika, u Aušvicu je su ton davali nemački profesionalni zločinci. U Dahauu je postojala logorska biblioteka, u Aušvicu je za običnog zatvorenika knjiga bila nešto što se jedva može i zamisliti. U načelu, za zatvorenike je u Dahauu, kao i u Buhensvaldu, postojala mogućnost da SS-državi, SS-strukturi suprotstave jednu duhovnu strukturu: tako je duh tamo imao izvesnu *socijalnu funkciju*, čak i kad se ona suštinski ispoljavala u političkom, religioznom, ideološkom vidu, a samo u retkim slučajevima, kao recimo kod Nika Rosta, u isti mah i u filozofskom i estetskom. U Aušvicu je, međutim, čovek od duha bio izolovan, upućen u celosti na sebe samog. Tako se tu problem susretanja duha i užasa javljao u radikalnijem i, ako se ovde sme tako reći, čistijem obliku. U Aušvicu duh nije bio ništa drugo do on sâm, i nije postojala nikakva mogućnost da se namontira na neku, makar i nedovoljnu, masku i skrivenu socijalnu strukturu. Intelektualac je, dakle, stajao sâm sa svojim duhom, ko-

ji nije bio ništa drugo do goli sadržaj svesti, i nije mogao da se uspravi niti da se očeliči u nekoj društvenoj stvarnosti. Primeri koji se za to mogu navesti delom su trivijalni, a delom se moraju uzeti iz onih područja bića, koja se samo teškom mukom mogu pretočiti u reči.

Intelektualac je, bar na početku, neprestano tražio mogućnost da se duh socijalno oglaši. U razgovoru sa susedom po postelji, recimo, koji je opširno pripovedao o kuvarskim receptima svoje žene, želeo je da proturi kako je kod kuće i sam mnogo čitao. No kad bi po trideseti put dobio odgovor: "Sranje, bratko!", konačno bi odustajao. Tako je u Aušvicu sve što je bilo duhovne prirode polako primalo dvostruko novi oblik: postajalo je, s jedne strane, u psihološkom smislu, nešto u celosti irealno, a, s druge, ako ga definišemo u socijalnim pojmovima - neka vrsta nedozvoljenog luksuza. Ponekad su te nove činjenice doživljavane u slojevima dubljim od onih u koje se moglo dospeti prilikom razgovora na slamarici: tada je duh naglo, da naglije ne može biti, gubio svoje osnovno svojstvo, transcendenciju.

Sećam se kako mi je jedne zimske večeri - kad smo, vraćajući se neujednačenim strojevima korakom s posla iz farbare u logor, pod kapoovim izludujućim "Leva-dva-tri-četiri", prolazili pored neke poludovršene građevine - pala u oči zastava koja je iz bog zna kog razloga lepršala ispred nje. "Zidovi stoje nemi i hladni, vetrokaz-zastavice zveče na vetru", mrmljao sam asociirajući mehanički. Onda sam ponovio strofu nešto glasnije, oslušnuo zvuk reči, pokušao da osetim ritam i čekao da se pojavi onaj emocionalni i duhovni odjek koji je, u meni, godinama izazivala ova Helderlinova pesma. Ništa. Pesma više nije transcendirala stvarnost. Bila je tu i predstavljala samo još činjenički iskaz: tako i tako, i kapo je urlao "le-va", i supa je bila tanka, i vetrokaz-zastavice su zvečale na vetru. Možda bi se helderlinovsko osećanje, učaureno u humusu psihe, razvilo da je pored mene bio neki približno slično raspoložen drugar, kome bih mogao da citiram tu strofu. Najgore je bilo što čovek nije imao dobrog drugara, nije ga imao u odredu - a gde ga je mogao naći u čitavom logoru. No, ako bi ipak uspeo da ga odnekud iščeprka, ovaj je, usled sopstvene izolovanosti, bio toliko odsutnog duha da više nije reagovao. Pada mi na pamet susret s jednim znamenitim filozofom iz Pariza, koji se nalazio u logoru. Saznao sam da je tu i, ne bez muke i opasnosti, potražio sam ga u njegovom bloku. Kaskali smo, sa svojim limenim porcijama pod miškom, kroz logorske ulice i ja sam uzalud pokušavao da započnem intelektualni razgovor. Filozof sa Sorbone davao je jednosložne mehaničke odgovore i najzad je sasvim zanemio. Da li to neko kaže: "Otupelost"? Ali ne! Čovek nije bio otupeo, kao što ni ja sâm to nisam bio. On, sasvim jednostavno, više nije verovao u stvarnost duhovnog sveta i odbijao je da se upusti u intelektualnu igru koja ovde više nije imala nikakvu socijalnu referencu.

U vezi sa socijalnom funkcijom ili negacijom socijalne funkcije duha, poseban problem postavljao se pred jevrejskog intelektualca nemačkog obrazovanja. Na šta god se on pozivao, to nije pripadalo njemu nego neprijatelju. Betoven. Ali, Betovena je dirigovao Furtvengler, a Furtvengler je bio uvažena oficijelna ličnost Trećeg Rajha. O Novalisu su članci stajali u *Narodnom posmatraču*, i ponekad čak uopšte nisu bili tako glupi. Niče nije pripadao samo Hitleru, sa čime bi se još i moglo izaći na kraj, nego i simpatizeru nacista, liričaru Ernstu Bertramu; on ga je razumeo. Od merzeburških bajalica do Gotfrida Bena, od Bukstehudea do Riharda Štrausa, duhovno i estetsko dobro prešlo je u neosporan i neosporiv posed neprijatelja. Jedan drug koga su nekoj prilici zapitali šta mu je poziv, nerazumno je, a rukovođen istinom, odgovorio da je germanist, i to je izazvalo provalu gneva jednog esesovca. Nekog od tih dana je, čini mi se, u Sjedinjenim Američkim Državama Tomas Man izjavio: "Nemačka kultura je tamo gde sam ja." Nemačko-jevrejski zatočenik Aušvica ne bi mogao da izgovori takvu smelu tvrdnju čak i da je sâm nekim slučajem bio Tomas Man. On nije mogao da reklamira nemačku kulturu kao svoj posed, jer takva njegova pretenzija nije nalazila nikakvo socijalno opravdanje. U emigraciji je i mala manjina mogla da se konstituiše kao nemačka kultura, čak i ako joj ne bi pripadao sâm Tomas Man. U Aušvicu je, međutim, izolovani pojedinac morao i poslednjem esesovcu da prepusti celokupnu nemačku kulturu, zajedno s Direrom i Regerom, Grifijusom i Traklom.

No, čak je i tamo gde je polazilo za rukom stvoriti naivnu i problematičnu iluziju o "dobroj" i "rdavoj" Nemačkoj, o bednom Toraku koji je želeo da pripada Hitleru i o velikom Tilmanu Rimensnajderu, kome je solidarnost nametnuta - čak je i tamo duh na kraju neizbežno morao da uzmakne pred stvarnošću. Razlozi za to su mnogobrojni i teško ih je najpre razlučiti, a potom ih dovesti u sintezu, kao što bi bio red. Ovde ću ostaviti po strani one čisto fizičke, iako u stvari ne znam da li je to dopustivo, jer je, najzad, svaki za-

tvorenik bio u vlasti svoje manje ili veće telesne otpornosti. Jasno je, u svakom slučaju, da tamo gde je subjekt, stojeći neposredno pred smrću od gladi ili iscrpljenosti, ne samo obezduhovljen, nego u pravom smislu reči obeščovečen, čitavo pitanje dejstva duha više ne može da se postavlja. Takozvani "musliman", kako je u logorskom jeziku nazivan zatvorenik koji se predao i od koga su drugovi digli ruke, nije posedovao više nikakav prostor svesti u kome bi se mogli sučeljavati dobro i zlo, plemenitost i prostota, duhovnost i neduhovnost. On je bio leš koji se klati, snop fizičkih funkcija u poslednjim trzajima. Ma koliko nam to teško padalo, njega moramo isključiti iz naših razmatranja. Mogu da pođem samo od svog sopstvenog položaja, položaja zatvorenika koji je gladovao ali nije skapao od gladi, koji je tučen ali nije pretučen na smrt, koji je imao rane ali ne smrtno, koji je, dakle, objektivno još posedovao onaj supstrat na kojem duh u načelu stoji i opstoji. No on je, u svakom slučaju, stajao na slabim nogama, opstajao je rdavo - to je cela tužna istina. Već sam nagovestio kako su se nemoćnim pokazivale i bez ikakvog efekta raspršivale estetske predstave i reminiscencije. U većini slučajeva one nisu bile nikakva uteha, a povremeno su se javljale kao bol ili kao poruga; najčešće su, kap po kap, iščezavale u osećanju potpune indiferentnosti.

Bilo je, dakako, izuzetaka, i to u izvesnim stanjima zanosa. Sećam se kako mi je jednom neki bolničar u bolničkoj baraci poklonio tanjir zaslađenog griza, koji sam žudno progutao, i to me je dovelo u stanje izuzetne duhovne euforije. Duboko potresen, najpre sam počeo da razmišljam o fenomenu ljudske dobrote. Na to se nadovezala predstava o dobrome Joahimu Cimsenu iz *Čarobnog brega* Tomasa Mana. I odjednom je moja svest bila do poslednjeg mesta i haotično ispunjena sadržajima knjiga, delovima muzike koju sam nekad čuo, mojim vlastitim - bio sam uveren - filozofskim idejama. Uхватила me je divlja žudnja za duhovnim, praćena prodornim samosažaljenjem koje mi je nateralo suze na oči. U jednom sloj svesti, koji je zadržao jasnoću, bio sam međutim potpuno svestan pseudokaraktera ovog duhovnog uzdignuća, koje je trajalo samo nekoliko kratkih minuta. Bilo je to pravo stanje pijanstva, izazvano uticajem fizičkih faktora. Naknadni razgovori s drugovima dozvoljavaju mi da zaključim da ni u kom slučaju nisam bio jedini kome je pošlo za rukom da se u tim okolnostima na trenutak duhovno uspravi. Takvi zanosi događali su se i mojim drugovima po sudbini, bilo pri jelu, bilo pri uživanju u cigareti od koje su se bili odvikli. Kao i svi zanosi, i ovi su za sobom ostavljali pusto, marmurno osećanje praznine i stida. Bili su u najdubljem smislu neautentični, vrednost duha se u njima samo rdavo potvrđivala. No, estetska predstava i sve ono što je može pratiti ispunjava samo ograničen i ni u kom slučaju najvažniji prostor u čovekovom duhovnom domaćinstvu. Bitnije je analitičko mišljenje: od njega bismo mogli očekivati da, u sućenju s užasom, bude oslonac i putokaz.

No, i ovde dolazim i dolazio sam do razočaravajućih rezultata. U logoru, a posebno u Aušvicu, racionalno-analitičko mišljenje ne samo što nije pružalo nikakvu pomoć, nego je direktno vodilo u tragičnu dijalektiku samorazaranja. Lako ću objasniti šta pod tim podrazumevam. Čovek od duha, za razliku od onog koji se duhom ne bavi, nije, najpre, tako jednostavno primao neshvatljive uslove kao date. On je dugotrajnim treningom naučio da dovodi u pitanje pojave svakodnevnne stvarnosti i to ga je sprečavalo da se prosto prepusti logorskoj realnosti, jer je ova bila u suviše oštroj suprotnosti sa svim onim što je do tada smatrao mogućnim i za čoveka pretpostavljivim. U slobodi se uvek sretao samo s ljudima koji su bili pristupačni humanoj i razumnoj argumentaciji i uopšte nije hteo da pojmi nešto što odista nije bilo komplikovano, naime: da je u odnosu na njega, zatvorenika, SS koristio logiku uništenja koja je iznutra bila isto onako dosledna kao što je to napolju bila logika održanja života. Zatvorenik je uvek morao biti uredno obrijan ali je bilo najstrože zabranjeno posedovati brijač, a kod berberina se stizalo jednom u četrnaest dana. Na prugastoj uniformi nije smelo nedostajati ni jedno dugme, to je bilo kažnjivo, no kada ga čovek izgubi na radu, što je bilo neizbežno, nije bilo nikakve mogućnosti da se ono nadoknadi. Čovek je morao biti jak, ali je sistematski slabljen. Pri ulasku u logor sve mu je uzimano, a potom su mu se pljačkaši rugali što ništa nema. Logorski zatočenik koji se nije bavio stvarima duha najčešće je primao ove okolnosti s izvesnom ravnodušnošću, istom onom koja se napolju potvrđivala u konstatacijama tipa "Moraju postojati siromašni i bogati" ili "Ratova će uvek biti". Primao ih je, uspostavljao odnos prema njima i u srećnom slučaju nad njima trijumfovao. Intelektualac se, međutim, u nemoći svog mišljenja bunio protiv njih. On se, na početku, rukovodio pobunjeničkom mudrošću ludaka - da ništa ne može biti što biti ne sme. Svakako, samo na početku.

Odbijanje esesovske logike, revolt prema unutra, mrmljanje čarobnih formula kao što je "ali, to ipak nije moguće", nije dugo trajalo. Posle izvesnog vremena neizbežno se uspostavljalo nešto što je bilo više od rezignacije i što smemo da označimo kao prihvatanje ne samo esesovske logike nego i esesovskog vrednosnog sistema. I opet je, i u tom pogledu, zatvoreniku intelektualcu bilo teže nego onome koji se nije bavio stvarima duha. Za toga nikad nije postojala neka generalna humana logika, nego samo dosledan sistem samoodržanja. Da, taj jeste napolju govorio "Moraju postojati siromašni i bogati", ali unutar tog saznanja on je vodio borbu siromaha protiv bogataša, i uopšte je nije osećao kao protivurečnost. Za njega je logorska logika bila samo srazmerno zaoštavanje privredne logike, i to zaoštavanje dočekivao je s korisnom mešavinom rezignacije i spremnosti na odbranu. Intelektualac, međutim, koji je posle sloma prvog unutarnjeg otpora shvatio da itekako može biti ono što biti ne sme, koji je esesovsku logiku doživljavao kao stvarnost koja se potvrđuje iz časa u čas, išao je u razmišljanju nekoliko kobnih koraka dalje. Nisu li možda oni koji su odlučili da ga unište bili u pravu, na temelju neosporne činjenice da su jači? Načelna duhovna tolerancija i metoda sumnja svojstvena intelektualcu, postajale su tako činioci autodestrukcije. Da, SS je mogla da nastavi kao što je počela; ne postoji nakakvo prirodno pravo a moralne kategorije nastaju i iščezavaju kao mode. Postojala je jedna Nemačka koja je terala u smrt Jevreje i političke protivnike, verujući da može da se ostvari samo na taj način. I šta dalje? Grčka civilizacija je bila izgrađena na ropstvu, i atinska vojska boravila je na Melosu kao SS u Ukrajini. Nečuvene ljudske žrtve padale su dokle god seže svetlost istorije, a večni ljudski napredak bio je, bez daljega, samo jedna naivnost XIX veka. "Leva-dva-tri-četiri" bio je ritual kao i svaki drugi. Nije se imalo bog zna šta izneti protiv užasa. Via Appia bila je oivičena raspetim robovima, a onamo preko, u Birkenauu, širio se smrad spaljenih ljudskih tela. Ovde čovek nije bio Kras, nego Spartak, to je sve. "Nek prepuna njihovih tela / Pfalca obide Rajna bela" - tako je Klajst opevao Rajnu, i, ko zna, možda bi on i ostvario svoju lešinarsku fantaziju da mu je moć pala u ruke. Neki general Fon Klajst komandovao je negde na ruskom frontu i gomilao možda leševe Jevreja i politkomesara. Takva je istorija bila, i takva je ostala. Sa svim svojim znanjima i analizama, čovek od duha, kad bi mu splasnu prvi otpor, mogao je da suprotstavi svojim uništiteljima manje nego čovek koji se duhom nije bavio: ovaj se pred njima upadljivije prsio pa im se zato i više dopadao, ali se, inače, sistematski podvaljujući i uspešno krađući, protiv njih borio mnogo spontanije i delotvornije nego njegov misaoni drugar.

Više nego drugara koji se za duh nije zanimao, intelektualca je u logoru slabio njegov dublji, istorijski i sociološki objašnjiv respekt prema moći; odista, čovek od duha je uvek i svuda bio potpuno zavistan od moći. On je bio, i danas, je naviknut da duhovno u nju sumnja; da je podvrgava kritičkoj analizi - a ipak da, u istom intelektualnom procesu, pred njom kapitulira. Kapitulacija je postojala apsolutno nezbežna tamo gde se neprijateljskoj moći nije suprotsavljalo ništa vidljivo. Napolju su ogromne armije mogle da se tuku protiv uništitelja, ali u logoru se o tome čulo samo izdaleka i niko u to nije uistinu verovao. Ogromna i ne-savladiva, uzdizala se pred zatvorenikom moćna prilika SS-države, jedna stvarnost koja se nije mogla zaobići i koja je zbog toga na kraju izgledala *razumno*. Svako je, ma kako da se prema tome napolju odnosio, ovde postajao u tom smislu hegelijanac: SS-država javljala se u metalnom sjaju svoje totalnosti kao država u kojoj je realizovana ideja.

Na ovom mestu svakako treba zastati i u zagradi reći nešto o zatvoreniku koji je imao svoje čvrsto *religiozno* ili *političko-ideološko* uporište, i čiji je položaj, zahvaljujući tome, bio znatno drugačiji nego položaj zatvorenika humanističke intelektualne orijentacije.

Najpre nekoliko reči u znaku lične ispovesti: u zatvore i koncentracioni logor ušao sam kao agnostik i inferno sam, posle engleskog oslobođenja Bergen-Belzena, 15. aprila 1945., napustio kao agnostik. Ni u jednom trenutku nisam u sebi mogao da otkrijem mogućnost verovanja, ni onda kada sam ležao u samici, znajući da no mom dosijeu stoji napomena "razaranja odbrambene snage", zbog čega sam neprestano očekivao da budem odveden na pogubljenje. Nikada, takođe, nisam bio predani i odani pristalica neke političke ideologije. Isto tako, moram da priznam da sam osećao, i osećam, veliko divljenje kako prema religiozno, tkao i prema politički aktivnim drugovima. Oni su, u smislu koji ovde prihvatamo, mogli biti "duhovni", ili pak ne, to nije igralo nikakvu ulogu. Ovako ili onako, njihovo političko ili religiozno verovanje bilo im je u presudnim trenucima od neprocenjive pomoći, dok smo mi, skeptični humanistički intelektualci, uzaludno prizivali naše književne, filozofske, umetničke kućne bogove. Oni su mogli biti militantni marksisti, sektaški proučavaoci Biblije, kato-

lici praktičari, mogli su biti visokoobrazovani ekonomisti i teolozi, ili radnici i seljaci koji retko uzimaju knjigu u ruke: njihovo verovanje ili njihova ideologije davali su im onu čvrstu tačku u svetu iz koje su duhovno izbacivali SS-državu iz zgloba. Pod nezamislivo teškim uslovima čitali su misu, i kao ortodoksni Jevreji postili su na Dan izmirenja, iako su ionako čitave godine živeli u ljutoj gladi. Raspravljali su o budućnosti Evrope ili su samo istrajno govorili: Sovjetski Savez će pobediti i mora pobediti. Izdržali su bolje ili umrli dostojanstvenije nego toliki njihovi, neuporedivo obrazovaniji i egzaktnom mišljenju vičniji nereligiozni ili nepolitični drugovi intelektualci. Još pred sobom vidim mladog poljskog sveštenika koji nije znao nijedan od živih jezika kojima sam ja vladao te mi je zato o svojoj veri govorio na latinskom. "Voluntas hominis it ad malum", rekao mi je i zabrinuto pogledao u jednog kapoa-mučitelja, koga su se svi plašili i koji je upravo prolazio pored nas. "Ali, božja dobrota je neizmerna i zato će trijumfovati." Religiozno i politički vezane drugove nije čudilo ili je malo čudilo što se u logoru događalo ono nezamislivo. Čovek koji se okrenuo od boga morao je doći dotle da čini i podnosi užase Aušvica, govorili su pobožni hrišćani i Jevreji. Kapitalizam koji je ušao u svoj poslednji, fašistički stadijum, morao je postati koljač ljudi, govorili su marksisti. Tu se nije događalo ništa nečuveno, nego samo ono što su ideološki školovani ljudi ili ljudi vernici uvek očekivali ili bar smatrali mogućnim. Prema postojećoj realnosti, s kojom su i jedni i drugi, i hrišćani i marksisti, napolju već uveliko imali iskustava, gajili su i ovde stav distance koja u isti mah imponuje i zbunjuje. Njihovo carstvo ionako nije bilo Danas i Ovde, nego Sutra i Negde: hilijastički obasjano, veoma daleko jutro hrišćana ili utopijsko-zemaljsko jutro marksista. Agresija užasne stvarnosti bila je slabija tamo gde je stvarnost oduvek bila uvedena u nepromenljivu duhovnu shemu. Glad nije bila prosto glad, nego nužna posledica poricanja boga ili kapitalističke truleži. Batine ili smrt u gasnoj komori bili su obnovljena patnja Gospoda ili političko mučeništvo, razumljivo samo po sebi.: tako su patili parahrišćani, tako izmučeni seljaci u nemačkom seljačkom ratu. Svaki hrišćanin je bio Sveti Sebastijan, svaki marksist Tomas Mincer.

Nas, skeptične intelektualce humaniste, prezirali su i jedni drugi, i hrišćani i marksisti, prvi blago, drugi nestrpljivo i grubo. Bilo je časova u logoru kad sam se pitao nije li taj prezir opravdan. Ne zato što bih ja za sebe poželeo religiozno ili političko verovanje, ili što bih ga makar smatrao mogućnim. Nisam hteo da znam za milost vere, koja za mene nije bila nikakva milost, niti za ideologiju, čije sam zablude i greške, bio sam uveren, prozreo. Nisam želeo da im pripadam, tim drugovima vernicima, ali sam želeo da budem kao oni: nepokolebljiv, miran, snažan. Ono što sam onda verovao da shvatam, još uvek mi izgleda kao izvesnost: čovek koji u najširem smislu veruje, bilo da je njegovo verovanje metafizičko ili vezano za imanenciju, iskoračuje iz sebe samog. On nije zarobljenik svoje individualnosti nego pripada jednom duhovnom kontinuumu koji se ne prekida nigde, pa ni u Aušvicu. On je u isti mah udaljeniji od stvarnosti i stvarnosti bliži nego onaj ko verovanje nema. Udaljeniji od stvarnosti, jer u svom finalističkom osnovnom stavu ostavlja po strani date sadržaje realnosti i svoj pogled fiksira na bližu ili dalju budućnost; stvarnosti bliži, međutim, jer upravo iz tog razloga ne dâ da ga savlada postojeće stanje stvari i zato može na njega snažno da deluje. Za čoveka koji nema vere stvarnost je, u rđavom slučaju, sila kojoj se prepušta, a u povoljnom – građa za analizu. Za vernika je ona gлина koju oblikuje, zadatak koji rešava.

Jedva da i treba reći da je u logoru između dva tipa karaktera moglo postojati isto onako malo dubokog razumevanja kao i napolju. Naši drugovi, religiozni i politički vernici, prevazilazili su nas ostale, bilo po trpljenju i spremnosti da pomognu, bilo po gnevu. "Jedno ipak moraš da shvatiš", rekao mi je jedanput Jevrejin vernik, "vaša inteligencija i vaše obrazovanje ovde su bezvredni. Ja imam sigurnost da će nas naš bog osvetiti." Jedan drug, nemački levi radikal, bačen u logor još 1933., rekao je jezgrovitije: "Sedite tu, vi građanski mudrijaši, i tresete se pred esesovcima. Mi se ne tresemo; čak i ako ovde bedno skapamo, ipak znamo da će naši drugovi posle nas celu bandu staviti pred zid." Obojica su iskoračila iz sebe samih i projektovala se u budućnost. Oni nisu bili nikakve monade bez prozora, nego su stajali otvoreni, široko otvoreni prema jednom svetu koji nije bio svet Aušvica.

Intelektualci bez vere bili su pod utiskom ovog stava, to je sigurno. Ali, ako je o konverziji reč, poznato mi je jedva nekoliko slučajeva. Skeptični čovek od duha samo je izuzetno, poveden veličanstvenim primerom drugova, postajao hrišćanin ili angažovani marksista. Najčešće se okretao od njih i govorio sebi: divna i spasonosna iluzija, ali ipak je iluzija. Ponekad se i besno bunio protiv sveznalaštva drugova vernika. Reč o neiscrpnjoj božjoj milosti zvučala mu je tada skandalozno, jer mu je pred očima bio takozvani logorski starešina, gr-

dosija, nemački profesionalni zločinac, za koga se znalo da je doslovno izgazio nekoliko zatvorenika. Isto je tako smatrao nečuvenom ograničenošću to što su marksisti i ne trepnuvši označavali SS kao štit buržoazije a logor kao normalan plod kapitalizma, iako je svakom razumnom moralo biti jasno da Aušvic nema veze sa kapitalizmom ili bilo kojim oblikom privrede, već da je on bolesni plod bolesnih mozgova i pervertiranih emocionalnih sistema, koji je postao realnost. Čovek je mogao da poštuje druga vernika, a ipak više nego jedanput da zatrese glavom i promrlja: Ludost, kakva ludost! No, intelektualci su uvlačili rogove i nisu nalazili nijedan argument kad bi im ostali, kao što je gore opisano, iznosili bespredmetnost duhovnih vrednosti. I time zatvaram parentezu, vraćam se ulozi duha u Aušvicu i jasno ponavljam ono što sam već rekao: ako se, kao puzavica, nije hvatao religioznog i političkog verovanja, duh nije pomagao uopšte ili tako reći uopšte. Ostavljao nas je same. Bežao nam je kad god su u pitanju bile stvari koje smo nekada zvali "konačnim".

Kako se, recimo, čovek od duha odnosio prema smrti: Široko i nepregledno polje koje ovde možemo preći samo površno i brzim korakom! Smem, svakako, da pretpostavim da se zna da logoraš nije živeo vrata do vrata sa smrću, nego u istoj prostoriji s njom. Smrt je bila sveprisutna. Selekcija za gasnu komoru odigravala se u pravilnim razmacima. Zatvorenici su ni za šta vešani na apel-placu, a njihovi drugovi su, pogled nadesno!, morali uz živahnu muziku marša da prodefiluju pored tela što se klatilo na vešalima. Umiralo se masovno, na radnom mestu, u bolničkim barakama, u bunkeru, u bloku. Sećam se vremena kad sam, ne obraćajući pažnju, stupao preko nagomilanih leševa i kad smo svi bili i suviše slabi i ravnodušni da bismo pomrle makar samo izvukli iz barake napolje. Ali, sve to, kao što sam rekao, do zamora poznato, spada u oblast užasa pomenutih na početku, za koje mi je dobro namerno savetovano da ih ne pominjem.

Neko će možda tu i tamo primetiti da je i vojnik na frontu neprestano bio okružen smrću i da zato smrt u logoru zapravo nema specifičan karakter i neuporedivu problematiku. Moram li najpre da kažem i to da je poređenje neprimerno? Kao što život vojnika na frontu, ma koliko ovaj povremeno mogao patiti, ne može da se uporedi sa životom logoraša, tako su i vojnička smrt i logoraška smrt nesamerljive veličine. Vojnik je umirao junačkom smrću ili smrću žrtve: zatvorenik smrću životinje za klanje. Vojnik je gurnut u vatru i njegov život nije mnogo vredeo, to je istina, ali njemu država ipak nije odredila da umre nego da preživi. Poslednja dužnost logoraša, međutim, bila je da umre. Presudna razlika ležala je u tome što, za razliku od logoraša, vojnik na frontu nije bio samo cilj nego i nosilac smrti. Slikovito govoreći: smrt nije bila samo sekira koja je padala na njega nego i mač u njegovoj ruci. I dok je trpeo smrt, mogao je i da je nanese. Smrt mu je dolazila spolja, kao sudbina, ali je i izbijala iz njega, kao volja: bila je za njega istovremeno pretnja i šansa, dok je za logoraša primila oblik matematički unapred određenog rešenja - konačnog rešenja! Pod tim okolnostima se čovek od duha susretao sa smrću. Pred njim je ležala smrt a duh u njemu još micao; duh je stajao naspram smrti i nastojao - uzaludno, da to odmah kažem - da statuiru svoje dostojanstvo.

Ono što se prvo događalo bio je svakako potpun slom estetske predstave o smrti. Zna se o čemu govorim. Čovek od duha, pogotovu intelektualac nemačkog obrazovanja, nosi ovu estetsku predstavu o smrti u sebi. Ona je do njega stigla iz daleka, a najkasnije iz epohe Wagnera, Tomasa Mana. Za smrt u njenom književnom, filozofskom, muzičkom vidu, u Aušvicu nije bilo mesta. Nikakav most nije vodio od smrti u Aušvicu do *Smrti u Veneciji*. Nepodnošljiva je bila svaka pesnička reminiscencija na smrt, bila ona Heseova "Draga sestra smrt" ili Rilkeova, kad peva "o, gospode, daj svakom njegovu vlastitu smrt". Estetska prestava o smrti postala je intelektualcu jasna kao deo estetskog načina života: tamo gde je zamrla gotovo i uspomena na život, i estetska predstava o smrti bila je elegantna ništavnost. U logoru se na samrti nije čula Tristanova muzika već samo urlanje esesovaca i kapoa. Smrt čoveka, pošto je ipak u socijalnom smislu bila događaj - koji je, doduše, u takozvanom političkom odeljenju logora registrovan samo formulom "odlazak kroz smrt" - najzad je i individualno uzgubila toliko od specifičnog sadržaja da je njene estetsko zaodevanje za onog ko ju je očekivao u izvesnoj meri postajalo drska i u odnosu na drugove neprikladna pretenzija.

I tako je posle sloma estetske predstave o smrti logoraš intelektualac nenaoružan stajao smrti nasuprot. Ako bi pak pokušao da uspostavi duhovni i metafizički odnos prema njoj, ponovo se sudarao s logorskom realnošću, koja je takav pokušaj osuđivala na bezizglednost. Kako se to događalo u praksi? Da to kažem sasvim sažeto i trivijalno: i logoraš koji je bio

čovjek od duha nije se, kao ni drug koga duh nije zanimao, bavio smrću nego *umiranjem*; time je, međutim, čitav problem bio redukovan na jedan broj konkretnih razmišljanja. Tako se, na primer, u logoru govorilo o esesovcu koji je jednom rasekao stomak logorašu i napunio ga peskom. Blizu je pameti da se, pred takvom mogućnošću, malo ko bavio time da li se, ondoso da se mora umreti, nego još samo *kako* će se to dogoditi. Vođeni su razgovori o tome koliko prođe dok gas u gasnoj komori počne da deluje. Spekulisalo se koliko je bolna smrt od injekcije fenola. Da li čovek sebi poželi udarac u lobanju ili sporu smrt od iscrpljenosti u bolničkoj baraci? Za situaciju logoraša u odnosu na smrt bilo je karakteristično što su se samo malobrojni odlučivali da se "bace na žicu", kako se govorilo, što znači: da se ubiju dodirrom sa bodljivom žicom koja je bila pod visokim naponom. Žica je bila dobra i prilično sigurna stvar, ali je čovek mogao da bude uhvaćen još u pokušaju da joj se približi, i da bude bačen u bunker, što je vodilo težoj i mučnijoj smrti. Umiranje je bilo sveprisutno, smrt je izmicala.

No, strah od smrti je, dakako, svuda suštinski strah od umiranja, pa i za logor važi ono što je jednom rekao Franc Borkenau, naime da je strah od smrti strah od gušenja, iako je u slobodi moguće negovati misli o smrti koje nisu u isti mah i misli o umiranju, strah od umiranja. Smrt u slobodi može, u duhovnom smislu, bar načelno biti odvojena od umiranja: socijalno, zahvaljujući tome šta se može ispuniti razmišljanjima o porodici koja ostaje iza nekoga, o pozivu koji se napušta, a misaono zahvaljujući nastojanju da se u bivanju oseti dah ništavila. Ne moramo isticati da takav pokušaj ne donosi nikakav rezultat, da je kontradikcija smrti nerazrešiva. U svakom slučaju, to nastojanje nalazi svoje dostojanstvo u sebi samom: slobodan čovek može prema smrti zauzeti određeni duhovni stav jer se za njega smrt ne iscrpljuje u mucu umiranja. Slobodan čovek može da se probije do granica mogućnosti mišljenja, jer u njemu postoji izvestan, ma kako mali, prostor slobodan za strah od smrti. Za logoraša, međutim, smrt nije posedovala trn: ni trn koji boli, ni trn koji podstiče na razmišljanje. Ovim se možda može objasniti što je logoraš - i to jednako važi za onog ko se bavio pitanjima duha kao i za onog koga duh nije zanimao - doduše poznavao mučni strah od određenih načina umiranja, ali rećko pravi strah od smrti. Ako smem da govorim o sebi lično, reći ću sa sigurnošću da sebe nisam smatrao posebno hrabrim niti sam, verovatno, hrabar bio. Ipak, kad su me jednom, pošto sam već proveo nekoliko meseci u kažnjeničkom logoru, izveli iz ćelije a esesovac mi ljubaznim uveravanjem izjavio da ću sada biti streljan, primio sam to s potpunom ravnodušnošću. "Sigurno te je strah?" pitao me je čovek koji je prosto hteo da se zabavi. "Jeste", odgovorio sam, ali više da bih mu učinio, da ga ne bih, razočaravajući njegova očekivanja, izazvao na brutalnost. Ne, mi se smrti nismo bojali. Jasno se sećam kako drugovi u čijim su se blokovima očekivale selekcije za gasnu komoru nisu razgovarali o tome, ali jesu, sa svim znacima straha i nade, o konzistenciji supe koja će se deliti. Logorska stvarnost bez muke je trijumfovala nad čitavim kompleksom takozvanih konačnih pitanja. I tu se duh sudario sa sopstvenim granicama.

Svi oni problemi koje u skladu s jezičkom konvencijom nazivamo "metafizičkim", postajali su bespredmetni. No, nije otupelost bila ta koja je onemogućavala razmišljanje o njima, nego, naprotiv, jeziva oštrina intelekta izoštrenog i otvrdlog od logorske stvarnosti. Uz to, nedostajale su emocionalne snage kojima bi se neodređeni psihološki pojmovi mogli ispuniti i na taj način subjektivno-psihološki učiniti smislenima. Čoveku je tu i tamo padao na um onaj zli Magus iz nemačke zemlje, koji je rekao da se čoveku bivstvujuće javlja tek u svetlosti bivstva, ali da je on zbog prvog zaboravio drugo. Bivstvo, hajde još nekako. Ali, u logoru je uverljivije nego napolju bilo jasno da se s bivstvujućim i svetlošću bivstva baš ništa ne može početi. Moglo se *biti* gladan, *biti* umoran, *biti* bolestan. Reći da se prosto *biva* nije imalo nikakvog smisla. I *bivstvo* je definitivno postalo pojam bez predstave, pa zato prazan pojam. Rečima izići iz okvira realne egzistencije - to u našim očima nije bilo samo bezvredna i luksuzno-nedozvoljena, nego i podrugljiva i zla igra. Pojavni svet je iz časa u čas brižljivo pružao dokaze da se njegovoj nepodnošljivosti može doskočiti samo imanentnim sredstvima. Drugim rečima, nigde drugde u svetu stvarnost nije imala toliku dejstvenu snagu kao u logoru, nigde drugde nije u toj meri bila stvarnost. Ni na jednom drugom mestu se pokušaj da se ona prekorači nije pokazivao toliko bezizgledan, toliko jeftin. Kao i stihovi o nemim zidovima i vetro-zastavicama što zveče na vetru, tako su i filozofski iskazi gubili transcendenciju i na naše oči postajali delom činjenične konstatacije, delom prazno brbljanje: tamo gde su nešto značili, izgledali su trivijalni, a gde nisu bili trivijalni, tamo više ništa nisu značili. Da to shvatimo, nije nam bila potrebna nikakva semantička analiza i nikakva logička sintaksa: dovoljan je bio pogled na osmatračnice, miris spaljenog mesa iz krematorijuma.

Duh je, u svojoj totalnosti, u logoru objavio da je nekompetentan. Kao upotrebljivo oruđe za savladavanje zadataka koji su nam postavljeni, on je abdicirao. Ali - i time ukazujem na jednu veoma bitnu tačku - mogao se iskoristiti za sopstveno *samoukidanje*, a to uopšte nije bilo malo. Jer, nikako se ne može reći da je čovek od duha, ukoliko psihički već nije bio potpuno uništen, okretao leđa duhu i postajao nesposoban da razmišlja. Naprotiv. Razmišljanje je sebi retko davalo pokoja. Ali, ono je sebe ukidalo time što je gotovo na svakom koraku koji bi učinilo, nailazilo na svoje neprekoračive granice. Pri tom su se lomile ose njegovih tradicionalnih referentnih sistema. Lepota - to je bila iluzija. Saznanje - igra pojmova. Smrt se obavijala svom svojom nerazpoznatljivošću.

Možda bi mi neko, kad bismo sedeli i razgovarali, postavio pitanje šta je čovek od duha uspeo da iz logora prenese u ovaj naš svet, koji pretenciozno zovemo "normalnim", šta je naučio, koji je duhovni posed sačuvao iz logorskog vremena. Pokušaću da odgovorim, ukoliko odgovor već nije dat u onome što sam napred ispričavao.

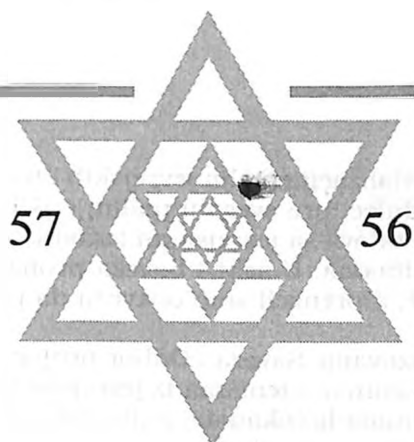
Da počnem negacijama. Mi u Aušvicu nismo postali mudriji, ukoliko se pod mudrošću podrazumeva pozitivno znanje o svetu: nije bilo ničeg što smo tamo saznali a da to nismo mogli saznati i napolju; ništa od toga nije za nas postalo praktični putokaz. U logoru nismo postali ni "dublji", ukoliko je fatalna dubina uopšte neka duhovna dimenzija koju je moguće definisati. Da u Aušvicu nismo postali bolji, ljudskiji, *prijazniji* prema ljudima, podrazumeva se, verujem, na margini. Raščovečenog čoveka nije moguće posmatrati na delu i nedelu a da pri tom ne budu dovedene u pitanje sve predstave o urođenom ljudskom dostojanstvu. Izašli smo iz logora ogoljeni, opljačkani, ispražnjeni, dezorijentisani - i mnogo nam je vremena trebalo da ponovo naučimo makar samo svakodnevni jezik slobode. I danas ga, inače, koristimo s nelagodnom i bez istinskog poverenja u njegovu validnost.

Pa ipak, za nas - a kad kažem nas, mislim na intelektualce bez religije i vez verovanja u neku političku doktrinu - boravak u logoru nije, u duhovnom pogledu, bio u potpunosti bezvredan. Poneli smo sa sobom izvesnost, za nas ubuduće nepokolebljivu, da je duh, na najduže staze, odista ludus i da mi nismo ništa drugo, tačnije da pre ulaska u logor nismo bili ništa drugo do *homines ludentes*. Zahvaljujući tome, oslobodili smo se poneke nadmenosti, ponekog metafizičkog mudrovanja, ali i poneke naivne duhovne radosti i ponekog fiktivnog životnog smisla. U svojoj najnovijoj knjizi *Le Mots*, Žan Pol Sartr je na jednom mestu napisao da mu je bilo potrebno trideset godina da se otarasi tradicionalnog filozofskog idealizma. Kod nas je - dobar stojim - to išlo brže. Nekoliko nedelja u logoru najčešće bilo dovoljno da padne čarolija sa tog filozofskog inventara, za šta su se drugi, možda neuporedivo obdareniji i oštromniji duhovi, morali boriti čitavog života.

Zato se usuđujem da kažem da Aušvic, doduše, nismo napustili mudriji i dublji, ali jesmo pametniji. "Dubokoumlje ne rasvetljuje sveta koloplet, jasnoumlje seže pogledom dublje u svet", rekao je jednom Artur Šnicler. Nigde nije bilo lakše usvojiti tu mudrost nego u logoru, posebno u Aušvicu. Ako smem ponovo da citiram, i to opet jednog Austrijanca, navešću reči koje je Karl Kraus izgovorio u prvim godinama Trećeg Rajha: "Reč je usnula kad se probudio taj svet." On je ovo, dakako rekao u svojstvu branioca te metafizičke "reči", dok mu mi, bivši logoraši, uzimamo sentenciju iz usta i izgovaramo je sa skepsom prema njoj. Reč mora da usni gde god jedna stvarnost postavi pretenziju na totalnost. Za nas je ona odavno usnula. I čak nam ni osećanje nije ostalo da zbog te smrti treba žaliti.

S nemačkog prevela
Drinka Gojković

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 8

Tema: **Velikani**
jevrejskog naroda

О МАЈМОНИДУ
IVAN NINIĆ

VODIČ ZA ZABLUDELE
-ODLOMCI-

POSLANICA JEMENIĆANIMA
-ODLOMCI-
MAJMONID

ON MAIMONIDES
IVAN NINIĆ

THE GUIDE FOR THE PERPLEXED
- FRAGMENTS-
THE EPISTLE TO YEMENITES
- FRAGMENTS-
MAIMONIDES

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

maj 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

Simha Kabiljo
Miša David

PINKAS 8

NAZIV:

O Majmonidu

AUTOR:

Ivan Ninić

IZDAVAČ:

Savez jevrejskih opština Jugoslavije

UREDNICI:

Simha Kabiljo i Miša David

LEKTOR / KOREKTOR:

Simha Kabiljo

KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**

ŠTAMPA:

Štamparija C.O.L.E.

TIRAŽ: 300 primeraka

Maj 1996. godine, Beograd

Ovaj tekst, pod naslovom „Od Mojsija do Mojsija nema većeg Mojsija, preuzet je iz dvobroja časopisa **Gradac** (1995), koji je priredio I. Ninić, a koji je u celini posvećen Majmonidu.

O MAJMONIDU

Od Mojsija do Mojsija nema većeg Mojsija. Ova poznata jevrejska izreka parafrazira stih iz Petoknjžja da se nije pojavio veći prorok u Izraelu od biblijskog Mojsija (Moše). A posle njega nema većeg od Majmonida.

Rabi Moše ben Majmon, poznat po anakroninu RAMBAM (na latinskom Majmonides, odnosno Majmonid, kako ga mi zovemo), najveća je intelektualna figura jevrejskog naroda. Rabin filozof, naučnik, lekar. Autor ogromnog broja knjiga. Najznačajnije su, sa stanovišta judaizma, **Mišne Tora** u 14 tomova i **More ha-Nevuhim**. Prvo delo je zbir jevrejskih zakona, a drugo uvođenje u judaizam. Majmonid je najoštroumniji tumač judaizma, na neki način revolucionaran, a sam Šlomo Jichakija (RAŠI), nema značajnijeg komentatora Biblije i Talmuda među postalmudskim rabinjima.

Majmonidov doprinos istoriji ljudske misli je neprocenjiv. Svi jevrejski filozofi, uključujući Spinozu, su pod njegovim uticajem. I mnogi hrišćanski mislioci, kao Toma Akvinski, delovali su pod jakim vibracijama Majmonidove misli. On je spoj rabina i filozofa koji uspeva da pomiri duboku privrženost religiji i intelektualnu radoznalost duha. U njegovoj ličnosti se harmonizovala potpuna odanost Mojsijevim zakonima i apsolutno verovanje u razum i slobodno istraživanje duha.

Rabi Moše ben Majmon je rođen u Kordovi, južnoj Španiji, 1135. godine u tadašnjem centru jevrejske misli i arapske nauke. Proučavao je Bibliju i Talmud uz nadzor svog oca, takođe talmudističkog istraživača. Ali mladog studenta Tore i Talmuda interesovale su i druge oblasti duhovnog stvaralaštva: logika, matematika, medicina, astronomija. Studije Majmonidove prekinute su zbog političkih prilika u Kordovi 1148. godine i njegova porodica se seli u Severnu Afriku, u grad Fes. Zatim dolaze godine lutanja kada upoznaje i Erec Israel. konačno se naseljava u Kairu. Tamo je radio kao lekar na Saladinovom dvoru. Posle smrti, 1204. godine, njegovi su ostaci pokopani u Tiveriji, na obali Galilejskog jezera.

Majmonidova ostavština je zamašan opus teoloških, filozofskih i medicinskih spisa. Među ranim radovima je knjiga **Milon ha-Higajon (Uvod u logiku)**. Delo je napisao na arapskom jeziku kada mu još nije bilo dvadeset godina. Uprkos mladosti, knjiga je bila toliko zrela da je generacijama služila kao nezaobilazni vodič u logiku. Inspirisala je poznatog jevrejskog mislioca 18. veka Moše Mendelsoona da za nju napiše komentar.

Prvo veće Majmonidovo delo iz rabinističke nauke je **Peruš ha-Mišna (Komentar Mišne)**, pisan na arapskom jeziku. To je šestotomni zbornik jevrejskog zakona, kompilacija rabi Jehude ha-Nasija, nastao 200. godine. On je započeo da piše **Komentare** oko 1158. godine, a završio ih je deset godina kasnije. U njima je protumačeno trinaest principa judaizma koji su izazvali mnogo rasprava među teolozima. Komentari, kao i poema **Jigdal** u poetskoj formi, koja se peva u sinagogalnoj službi, sumira ove principe: egzistenciju, jedinstvo, međusobnu povezanost, ontičku prevashodnost Boga, zabranu idolatrije, proročnost, jedinstvenost mojsijevske proročnosti, božansko poreklo **Tore**, autentičnost **Tore**, božansku sveopštost, nagrađivanje i kažnjavanje, mesijanstvo, uskrснуće. Posle završetka **Komentara Mišne**, Majmonid je započeo rad na **Sefer ha-Micvot (Knjiga zapovesti)**, takođe pisane na arapskom jeziku. Ovde su data objašnjenja svih naredbi i zabrana u judaizmu. Naveo je i komentarisao 613 božanskih micvot (zapovesti) od kojih su 24 naredbe, a 365 zabrane. Ovo delo je tvrdo jezgro rabinističke literature.

Međutim, za Majmonida je to bila samo pripremna studija za njegov monumentalni rad **Mišne Tora**, tj. Kodeks jevrejskog zakona, u 14 tomova, napisan na hebrejskom jeziku. **Mišne Tora** je peta knjiga Mojsijeva, Deuteronomija, Mojsijevi govori. Ona se popularno zove i **Hajad ha-Hazaka (Jaka ruka)**. Naime, u geometriji, jevrejskoj numerologiji, brojčana vrednost reči **jad** je 14 i odnosi se na 14 tomova Kodeksa. **Mišna**, nastala 1.000 godina pre Rambamovog rođenja, nije mogla da zadovolji intelektualne i teološke potrebe čoveka 12. veka, pa je Majmonid želeo da osavremeni to klasično delo judaističke literature. Njegova namera bila je da svaki Jevrejin razume značenje jevrejskog zakona. Prvi od četrnaest tomova zove se **Sefer ha-Mada (Knjiga znanja)** pristupačno objašnjenje teorijske osnove judaizma. On ukazuje na puteve Gospodnje. **Mišne Tora** je revolucionisao jevrejski zakon. Ovo delo postaje autorizovani tekst i inspiracija za mnoge teologe-talmudiste.

Poslednji od Majmonidovih filozofskih radova je **More ha-Nevuhim (Vodič za zabludjele)**. Nastao je 1190. godine i pisan je na arapskom jeziku. Vodič je zamišljen kao udžbenik za intelektualno obrazovanje studenata teologije. Mladi talmudista treba da savlada razliku između tradicionalnog teološkog obrazovanja i naučne slobode. Knjiga usmerava studenta tako da istinsku vernost Mojsijevoj **Tori** ne zapostavi zbog žudnje za naukom. I obratno. Ova koncepcija je stvarala Majmonidu ogroman problem. Kako izmiriti naivnu veru naroda sa intelektualnom i duhovnom spremnošću izabranih? Majmonid je to rešio u formu zagonetke. Upornim čitanjem u dubinskim ulaženjem u značenje **Vodiča** student talmudista otkriva deo po deo nepoznatog koje mu se otvara u vidu pasijansa. **Vodič** je na početku čitanja zagonetaka, ali upornim proučavanjem pretvara se u očaravajuće štivo.

Kao filozof, Majmonid je aristotelovac. Pripadao je filozofskoj tradiciji Alfarabija (arapskog filozofa iz Bagdada iz prve polovine desetog veka). Jak uticaj aristotelizma se oseća u Majmonidovom shvatanju logike, metafizike, medicine i psihologije. Međutim, u političkim teorijama, Majmonid je bliži Platonu i njegovoj **Republici**. Ta struja u arapskoj filozofskoj misli trajala je do Majmonida, i svoj vrhunac dostiže sa drugim filozofom iz Kordove njegovog vremena, Ibn Rušdom (Averoesom).

Interpretacija religije i filozofije kod Majmonida je jednostavna. Po njemu, judaizam uslovljava filozofiju, a filozofija objašnjava svoju suštinu judaizmom. Tora nas uči kako da nađemo put do Boga, što je srž oba Majmonidova dela, **Mišne Tore** i **More ha-Nevuhim**. Da bismo došli do saznanja o Njegovom postojanju, treba da izučavamo Njegovo delo, stvaranje ovog sveta koje je njegova kreacija. Potpuno shvatanje postojanja Boga je uslovljeno dubokim poznavanjem prirodnih nauka i filozofije. Znači, da bi Jevrejin istinski shvatio ono što je najvažnije, mora da bude naučno potkovan. Filozofija nas uči da čovek može da živi u miru i razvija svoj intelekt. Filozofsko izučavanje **Tore** omogućava život u zajednici na harmoničan način, kako su ga mudraci zamišljali. Dakle, izučavanje **Tore** vodi ka cilju filozofa. Tako, po Majmonidu, samo kroz filozofski pristup **Tori** može da se dođe do saznanja o Njegovom postojanju. Filozofija tumači judaizam kao instrument za promovisanje istine i mira.

Majmonid je bio prosvetitelj (halakist). Po njemu, čovek može da bude human ukoliko stalno usavršava svoj intelekt. Razvijajući svoj razum čitanjem, čovek izbegava hladni racionalizam i nikada ne zaboravlja dve osnovne zapovesti: Ljubav prema Bogu i strahopoštovanje prema Njemu. Nauka omogućava shvatanje dve zapovesti, beskonačne mudrosti Božje, a kako je njegova mudrost beskonačna, ona se mora saznavati sve više i više i voleti sve snažnije i snažnije. Što se više sazna je i voli dolazi se do višeg saznanja da mi, konačna stvorenja, stojimo pred Njim, Beskonačnim.

Ovaj Majmonidov racionalizam i potreba za intelektualnim razvojem da se što potpunije shvati božansko prisustvo, kroz Njegovo delo, svrstavaju ga u elitiste. Ali, kritičari Majmonidove misli ispustili su iz vida da su sve njegove knjige o judaizmu aktualizovani udžbenici, a ne filozofski traktati. On nije raspravljao sa sebi intelektualno ravnima, već je želeo da bude pedagog koji će usmeriti zabludjele ka dubljem shvatanju značenja judaizma. Čak i to da je većina dela ovog učitelja pisana na arapskom, a ne na hebrejskom jeziku, ukazuju na činjenicu da je Rambamova namera da se što širi krug studenata, budućih talmudista, upozna sa njegovim idejama. Zato je njegova misao živa, a kao intelektualno štivo, značajna je i danas.

VODIČ ZA ZABLUDELE

Glava 54

Termin **hohma** („mudrost“) u jevrejskom jeziku upotrebljava se za četiri različite stvari: (1) on ukazuje na znanje onih istina koje vode znanju Boga. Uporedi: „Ali mudrost gde se nalazi?“ (Jov, 28:12); „Ako je ustražiš kao srebro“ (Sol. 2:4). Reč se često javlja u ovom smislu. (2) Izraz **hohma** označava takođe znanje bilo koje zanatske veštine. Up. „I koji su god vešti među vama neka dođu da rade što je zapovedio Gospod“ (2 Mojs. 35:10); „I sve žene vešte predoše“ (ib. 35:25). (3) On se takođe upotrebljava prilikom sticanja moralnih načela. Up. „I starešine svoje podučava mudrosti“ (Ps. 105:22); „U staraca je mudrost“ (Jov, 12:12); jer, on je uglavnom nastrojenost za sticanje moralnih načela koja je razvijena jedino u starom dobu. (4) On podrazumeva, konačno, pojam veštine, lukavosti i oštroumnosti; up. „Nego, hajde da mudro postupamo sa njima“ (2 Mojs. 1:16). U istom smislu termin se upotrebljava u sledećim odlomcima: „I posla otud ženu lukavu“ (2 Sam. 14:2); „Mudri su da zlo čine“ (Jer. 4:22). Moguće je da jevrejsko **hohma** („mudrost“) izražava ideju lukavstva, znanja i smišljanja, planiranja, koja u jednom slučaju može služiti kao sredstvo zadobijanja razumskog, umnog savršenstva, ili dobrih moralnih načela; ali, u drugom slučaju može proizvesti veštinu u zanatstvu, ili se čak upotrebiti u uspostavljanju loših mnenja i načela. Pridev **haham** („mudro“) daje se otuda osobi koja poseduje velike intelektualne sposobnosti, ili dobra moralna načela, ili veštinu u zanatu; ali, takođe i osobama koje su lukave i vešte u zlim delima i načelima.

Prema ovom objašnjenju, osoba koja ima istinsko znanje čitavog Zakona naziva se mudrom u dvostrukom smislu; ona je mudra zato što je Zakon podučava najvišim istinama, i drugo, zato što je uči dobrom moralnom vladanju. Ali, kako se istine sadržane u Zakonu uče putem putem predaje, a ne filozofskom metodom, znanje Zakona, i sticanje istinske mudrosti posmatraju se u knjigama Proroka i u rečima naših Mudraca kao dve različite stvari; stvarna mudrost pokazuje putem dokaza one istine kojima nas Pismo uči putem predaje. Upravo na ovu vrstu mudrosti, koja dokazuje istinu Zakona, ukazuje Pismo kada iznosi mudrost, i govori o visokoj vrednosti ovog savršenstva, i o sledstvenoj malobrojnosti ljudi sposobnih da je zadobiju, u izrekama poput ovih: „Nema mnogo mudrih“ (Jov, 32:9); „Ali mudrost gde se nalazi?“ (ib. 28:12). U spisima naših Mudraca primećujemo isto tako mnogo delova u kojima se pravi razlika između znanja Zakona i mudrosti. Oni kažu o Mojsiju, našem Učitelju, da je on bio Otac u znanju Zakona, u mudrosti i prorokovanju. Kada se u Pismu kaže o Solomonu: „I bio je mudriji od svih“ (Kralj. 5:11), naši Mudraci dodaju, „ali ne veći i od Mojsija“; a izraz „od svih ljudi“, objašnjen je tako da znači „od svih ljudi njegovog pokolenja“; iz ovog su razloga (samo) „Heman, Haalkol i Darda, sinovi Mahola“, čuveni mudri ljudi tog doba, imenovani. Naši Mudraci, dalje kažu da čovek prvo mora da položi račun u pogledu svog znanja Zakona, potom u pogledu sticanja mudrosti, i konačno u pogledu pouka izvučenih logičkim zaključivanjem iz Zakona, tj. poduka u pogledu svog delanja. To je takođe pravi poredak: prvo moramo naučiti istine predaje, posle toga moramo biti naučeni kako da ih dokažemo, i onda istražiti delanja koja pomažu da se poboljšaju čovekovi putevi. Ideju da će čovek morati da položi račun u pogledu ove tri stvari, po opisanom redu, izrazili su naši Mudraci u sledećem odlomku: „Kada čovek dođe na suđenje, prvo ga pitaju: 'Jesi li odredio vreme za proučavanje Zakona? Jesi li se zauzeo u sticanju mudrosti? Jesi li iz jedne stvari izveo drugu stvar?'“ Ovo dokazuje da su naši Mudraci pravili razliku između znanja Zakona s jedne strane, i mudrosti s druge, kao sredstva dokazivanja pouka podučavanih u Zakonu ispravnim rasuđivanjem.

Poslušajte sada šta imam da kažem pošto sam dao gornje objašnjenje. Drevni i današnji filozofi pokazali su da čovek može steći četiri vrste savršenstva. Prva vrsta, najniža, u čijem sticanju ljudi provode dane, jeste savršenstvo koje se tiče svojine; posedovanje novca, odeće, nameštaja, slugu, zemlje, i sličnog; posedovanje titule velikog kralja pripada ovoj vrsti. Nema bliske veze između ovog poseda i njegovog posednika; to je potpuno nestvaran odnos kada, zbog velike prednosti koju osoba izvlači iz svog poseda, ona kaže: „Ovo je moja kuća, ovo je moj sluga, ovo je moj novac, a ovo su moje vojske i armije“. Jer kada ispita sebe naći će da su sve ove stvari spoljašnje, i njihova su svojstva potpuno nezavisna od onog koji ih poseduje. Kada, dakle, taj odnos prestane, onaj koji je bio veliki kralj može jednog jutra shvatiti da nema nikakve razlike između njega i najvećeg jadrnika, i da se nikakva promena nije desila u stvarima koje su mu bile pripisane. Filozofi su pokazali da onaj čiji je jedini cilj, u svim njegovim naporima i nastojanjima, posedovanje ove vrste savršenstva, traži za potpuno nestvarnim i prolaznim stvarima; ali, čak ako i one ostanu njegova svojina celog života, one mu ne daju nikakvo savršenstvo.

Druga vrsta je više povezana sa čovekovim telom nego prva. Ona uključuje savršenstvo stasa, sklopa, i oblika čovekovog tela; krajnju uravnoteženost naravi, i pravilan poredak i snagu njegovih udova. Ova vrsta savršenstva mora isto tako biti isključena iz uobličavanja našeg glavnog cilja; zato što je to savršenstvo tela, a čovek ga ne poseduje kao čovek, nego kao živo biće; ovo svojstvo mu je, osim toga, zajedničko sa najnižim životinjama; a čak i kada neko poseduje najveću moguću snagu, on ne može biti snažan kao mazga, a još manje biti snažan kao lav ili kao slon; on, dakle, najviše može imati snagu koja bi mu omogućila da nosi težak teret, ili slomi nešto debelo, ili da čini slične stvari, u kojima nema veće koristi za telo. Duša ne izvlači baš nikakvu korist iz ove vrste savršenstva.

Treća vrsta savršenstva bliže je povezana sa samim čovekom nego drugo savršenstvo. Ona uključuje moralno savršenstvo, najviši stepen odličnosti u čovekovoј prirodi. Većina pravila smera na proizvođenje ovog savršenstva; ali čak je i ova vrsta samo priprema za drugo savršenstvo, i ne traži se zbog sebe. Jer, sva moralna načela tiču se odnosa čoveka sa njegovim bližnjima; savršenstvo čovekovih moralnih načela je, takoreći, dato čoveku za dobrobit čovečanstva. Zamislite osobu koja je sama, i koja nema baš nikakve veze sa bilo kojom drugom osobom; sva njena moralna načela miruju, ona nisu potrebna, i ne daju nikakvo savršenstvo čoveku. Ova načela su nužna i korisna samo kada čovek dođe u vezu sa drugima.

Četvrta vrsta savršenstva jeste istinsko savršenstvo čoveka; posedovanje najviših razumskih i umnih sposobnosti; posedovanje takvih pojmova koji vode istinskim metafizičkim mnenjima o Bogu. Sa ovim savršenstvom čovek je postigao svoj konačni cilj; ono mu daje istinsko ljudsko savršenstvo; ono je samo njegovo; ono mu daje besmrtnost, i na osnovu njega on se naziva čovekom. Ispitajte prve tri vrste savršenstva, naći ćete da, ako ih posedujete, ona nisu vaša svojina, nego su svojina drugih; prema uobičajenom gledanju, međutim ona pripadaju vama i drugima. Ali, poslednja vrsta savršenstva je isključivo vaša; niko drugi nema ni jedan njen deo: „Imaj ih sam za se, a ne tuđin s tobom“ (Sol. 5:17). Vaš cilj stoga mora biti da steknete ovo (četvrto) savršenstvo koje je isključivo vaše, i ne treba da nastavite da radite i umarate sebe zbog onoga što pripada drugima, dok zanemarujete svoju dušu sve do potpunog gubljenja njene izvorne čistote time što telesne moći ovladavaju nad njom. Ista ideja izražena je na početku onih pesama, koje alegorijski pretstavljaju stanje naše duše. „Sinovi matere moje rasrdiše se na me; postaviše me da čuvam vinograde; i ne čuvah svojega vinograda, koji ja imam“ (Pesm. 1:6). I sledeći odlomak upućuje na istu stvar, „ne bih dao drugima slave svoje i godina svojih nemilostivome“ (Sol. 5:9).

Proroci su nam isto tako objasnili ove stvari, i izrazili isto mnenje o njima kao filozofi. Oni jasno kažu da savršenstvo u svojini, u zdravlju, ili u naravi, nije savršenstvo koje je kao uzrok ponosa i slave za nas vredno traganja; da je znanje Boga, tj. istinska mudrost, jedino savršenstvo koje bi trebalo da tražimo, u kojem bi trebalo da slavimo sebe. Jeremija, upućujući na ove četiri vrste savršenstva, kaže: „Ovako veli Gospod, mudri da se ne hvali mudročću svojom; ni jaki da se ne hvali snagom svojom; ni bogati da se ne hvali bogatstvom svojim; nego ko se hvali, neka se hvali tjem, što razumnije i poznaje mene“ (Jer. 9:22:23). Uočite kako ih je prorok uredio u skladu sa njihovom ocenom u očima mnoštva. Bogataš zauzima prvo mesto, sledeći je moćnik, a onda mudrac; to jest, čovek dobrih moralnih načela; jer, u očima mnoštva, kojemu se obraćaju ove reči, on je isto tako i velik čovek. To je razlog što su ove tri vrste nabrojane po ovom redu.

Naši su Mudraci isto tako izveli iz ovog odlomka gore pomenute pouke, i postavili istu teoriju koje je objašnjena u ovoj glavi, naime, da jednostavni termin **hohma**, po pravilu, označava najviši cilj čoveka, znanje Boga; da ona svojstva koja čovek stiče, koja čine njegovo lično, osobeno blago, i koja se smatraju njegovim savršenstvom, u stvarnosti ne uključuju nikakvo savršenstvo; i da religijska delanja propisana po Zakonu, naime, različite vrste izražavanja poštovanja i moralnih načela koje koriste svim ljudima u njihovom društvenom opštenju jednih sa drugima, ne sačinjavaju konačan cilj čoveka, niti se mogu uporediti sa njim, jer su one samo pripreme koje vode do njega. Poslušajte mnjenje naših Mudraca o ovoj stvari njihovim vlastitim rečima. Odlomak se javlja u **Berešit Raba**, i glasi ovako: „Na jednom mestu Pismo kaže: 'I što je god najmilijih (**hafacim**) stvari ne mogu se izjednačiti s njom' (Sol. 8:11); a na drugom mestu: 'I što je god stvari koje su ti mile (**hafačeha**) ne mogu se izjednačiti s njom' (ib. 3:15). Pod „stvarima koje su ti mile“ treba razumeti izvršenje Božijih uputa i dobrih dela, dok „stvari koje su ti mile“ upućuju na drago kamenje i bisere. I jedno i drugo - stvari koje su mile, poželjne, i stvari koje ti želiš, koje su tebi mile - ne mogu se porediti sa mudrošću, nego „u ovome neka se hvali tjem, što razumije i poznaje mene“. Razmotrite kako je sažeta ova izreka, i kako je savršen njen autor; kako ovde ništa nije izostavljeno od svega onoga što smo posle dugih objašnjenja i uvodnih napomena istakli.

Pošto smo odredili uzvišene ideje sadržane u biblijskom odlomku, i naveli objašnjenje naših Mudraca, sada ćemo dovršiti ono što nas ostatak odlomka uči. Prorok se ne zadovoljava objašnjenjem da je znanje Boga najviša vrsta savršenstva; jer, da je to bila jedina njegova namera, on bi rekao: „Nego ko se hvali, neka se hvali tjem, što razumije i poznaje mene“ i stao bi tu; ili bi rekao „da razumije i poznaje mene da sam Jedan“, ili „da nemam nikakvu sličnost“ ili „da nema ničeg sličnog meni“, ili neki sličan izraz. On, međutim, kaže da čovek može da se hvali, slavi sebe, samo u znanju Boga i u znanju Njegovih puteva i obeležja, koji su Njegova delanja, kao što smo pokazali (Deo I, gl. 54) razjašnjavajući odlomak: „Pokaži mi sada puteve tvoje“ (Mojs. 38:13). Tako nam je u ovom odlomku rečeno da Božija dela koja treba da se znaju i koja treba da služe kao vodič za naša delanja, jesu, **hesed**, „milosrđe“, **mišpat**, „sud“, **cedaka**, „pravednost! Druga veoma važna pouka podučava se dodatnim izrazom „u zemlji“. Ona podrazumeva temeljno načelo Zakona; ona odbacuje teoriju onih koji rdavo tvrde da se Božije providenje ne proteže ispod sfere meseca, i da je zemlja sa njenim sadržajima izostavljena, da je „ostavio Gospod ovu zemlju“ (Jez. 8:12). Ona poučava, kako su, pak, najveći od svih mudrih ljudi rečima „Zemlja je Gospodova“ (2 Mojs. 9:29) podučavali da se Njegovo providenje prostire do zemlje u skladu sa njenom prirodom, na isti način na koji ona nadgleda nebesa u skladu sa njihovom prirodom. Ovo je izraženo rečima: „Da sam ja Gospod koji ispoljava milost, sud i pravednost na zemlji“. Prorok tako u zaključku kaže: „Jer ovim stvarima se ja ushićujem, reče Gospod“, tj. Moj cilj je (govoreći ovo) da vi primenite milosrđe, sud i pravednost na zemlji. Na sličan smo način pokazali (Deo I, gl. 54) da je cilj nabranja Božijih trinaest obeležja pouka da mi treba da steknemo slična obeležja i da delamo u skladu s tim. Cilj gornjeg odlomka otuda je da objavi, da čovek postiže savršenstvo, u kojem on zalsta može da slavi i hvali onda kada je - onoliko koliko je to čoveku moguće - stekao znanje Boga, znanje Njegovog providenja, i načina na koji ono utiče na Njegova stvorenja u njihovom rađanju i življenju. Postigavši ovo znanje on će onda uvek biti odlučan da nastoji oko milosrđa, suda, i pravednosti, i tako oponaša puteve Božije. Ovo smo objasnili mnogo puta u ovoj raspravi.

Ovo je sve za šta sam mislio da je ispravno da se o njemu govori u ovoj raspravi, i što sam smatrao korisnim za ljude poput vas. Nadam se da ćete, uz Božiju pomoć, posle odgovarajućeg, dužnog, razmišljanja, shvatiti sve stvari koje sam ovde razmotrio. Neka nam dodeli On i svem Izrailju sa nama da postignemo ono što je On obećao: „Tada će se oči otvoriti slepima, a uši gluvima otčepiće se“ (Is. 35:5); „Narod koji hodi u tami vidjeće vidjelo veliko; i onima koji sjede u zemlji gde je smrtni sen zasvijetleće vidjelo“ (ib. 9:1).

Bog je blizu svakome ko Ga pozove, ako Ga zove u istini, i okrene Mu se. Pronalazi Ga svako ko Ga traži, ako uvek ide ka Njemu, i nikada ne zastrani. Amin.

Preveo sa engleskog
Dušan Đorđević Mileusnić

POSLANICA JEMENIČANIMA

...Pišete da je vođa pobunjenika u Jemenu doneo dekret o obaveznoj apostasiji za Jevreje, prisiljavajući jevrejske stanovnike svih mesta koje je osvojio da napuste jevrejsku veru, baš kao što su ih na to naterali Berberi u Magrebu. Doista, ova vest nas je slomila i zaprepastila i zapanjila čitavu našu zajednicu. I to opravdano. Jer ovo su loše vesti, „i ma ko za njih čuje, oba uva će mu zujati“ (I Samuilo, 3:11). Uistinu, naša srca su oslabljena, naši umovi zbunjeni, a moći našeg tela protračene usled kobnih nesreća koje su dovele do našeg verskog proganjanja sa dva kraja sveta, Istoka i Zapada, „tako da su neprijatelji bili usred Izraelja, neki na ovoj strani, neki na onoj strani“ (Knjiga Isusa Navina, 8:22). Prorok se, nakon što je saznao za takva teška i strašna vremena, molio i posredovao u naše ime, kao što čitamo: „Onda ja rekoh, o Gospode Bože, prestani, prekljnjem Te: kako će Jakov izdržati? jer je mali“ (Amos, 7:5). Zaista, ovo je tema koju se nijedan religiozan čovek ne usuđuje da uzme olako, niti bilo ko veruje u Mojsija. Ne može biti sumnje da su muke povodom kojih su Proroci prizivali Boga moleći ga da budu pošteđeni, pošto su ih videli i iskusili - mesijanske. Slično tome, Proroci su drhtali kada su ih predvideli kao što to saznajemo iz reči Isaije: „Srce mi zalupa, užas me obuze, sumrak za kojim žudeh pretvori se u strahovanje“ (Isaija, 21:4). Obratite pažnju takođe na božanski usklik u Tori kojim se izražava sažaljenje prema onima koji će ih dozivati, kao što čitamo: „Avaj, ko će biti živ kada Bog to učini!“ (Brojevi, 24:23).

Vi pišete da su se srca nekih ljudi odvrtila, da ih je spopala nesigurnost, da su im uverenja oslabila, dok drugi nisu izgubili veru, niti su postali obeshrabrani. Što se ovoga tiče, mi imamo božansko predosećanje posredstvom Danila, koji je predskazao da će produženi boravak Izraelja u dijaspori, i neprekidni progon dovesti do toga da će mnogi odlutati od naše vere, da će ih ispuniti sumnje, ili će krenuti pogrešnim putem, jer su bili svedoci naše slabosti, i registrovali uspeh naših protivnika i njihovu nadmoć nad nama, dok drugi neće biti uzdrmani u svojoj veri, niti će biti poljuljani u svojim ubeđenjima. Do ovog se može doći u stihu: „Mnogi će se očistiti, ubeleti, i prefiniti, ali zli će činiti zlo, i niko od zlih neće razumeti, ali će zato oni mudri razumeti“ (Danilo, 12:10). Nadalje, on predskazuje da će čak i ljudi od razumevanja i inteligencije koju su prebrodili manje nesreće i ostali čvrsti u svojoj veri u Boga i Njegovog slugu Mojsija, podleći neverici i da će grešiti, kada ih posete ozbiljnije i teže nevolje, dok će samo nekolicina ostati čista u veri, kao što čitamo: „A neki od njih koji su mudri će posrnuti“ (Danilo, 11:25).

A sada, moji istoverci, od suštinskog značaja za sve vas je da poklonite pažnju i dobro razmotrite ono što ću da vam istaknem. Potrebno je da to utisnete u svest svojih žena i dece, tako da njihova vera koja je možda oslabljena i umanjena bude ojačana, i da se oni ponovo učvrste u svom uverenju. Neka Gospod oslobodi nas i vas verske sumnje!

Upamtite da je naša istinska i autentična božanska religija, koja nam je otkrivena preko Mojsija, učitelja ranijih kao i kasnijih Proroka, uz pomoć koje nas Bog razlikuje od ostalog dela čovečanstva, kao što to Sveto pismo kaže: „Samo Gospod uživaše voleći vaše oce i on izabra njihovo seme nakon njih, vas između svih naroda“ (Zakon ponovljeni, 10:15). Do ovog nije došlo zbog naših zasluga, već pre kao čin božanske milosti, i zahvaljujući našim precima koji su bili svesni Boga i potčinili se Njemu kao što čitamo: „Gospod vas nije obasuo svojom ljubavlju, niti vas je izabrao, jer ste bili brojniji od bilo kog drugog naroda... već zato što vas Gospod voli, i zato što će on održati zakletvu datu vašim očevima“ (Ponovljeni zakoni, 7:7). Bog nas je učinio jedinstvenim po Svojim zakonima i odredbama, a uzvišenost se očituje u Njegovim pravilima i odredbama, kao što to Sveto pismo kaže, pripovedajući o Božijim milostima prema nama: „I koji je narod veliki, koji ima odredbe i propise koji su

toliko pravedni kao što je čitav ovaj Zakon, koji iznosim danas pred vas?" (Ponovljeni zakoni, 4:8). Stoga su sve nacije nagnane zavišću i bezbožnošću ustale protiv nas, a svi zemaljski kraljevi podstaknuti nepravdom i neprijateljstvom usredsredili su se na to da nas progone. Oni su želeli da ometu Boga, ali On ne može biti ometen. Još od vremena Otkrivenja, svaki despot ili rob koji je došao do vlasti, bilo da je bio nasilnik ili niskog roda, postavio je sebi kao osnovni cilj i krajnju nameru da uništi Zakon, i da izopači našu veru, uz pomoć mača, nasiljem ili putem surove sile, poput Amaleka, Sisera Senaheriba, Nebukadnezara, Tita, Hadrijana, neka im se kosti pretvore u prah, ko i svih drugih nalik njima. Ovo je jedna od dve klase ljudi koji pokušavaju da osujete božansku volju.

Druga klasa sastoji se od najinteligentnijih i najobrazovanijih nacija, kao što su Sirijci, Persijanci, i Grci. Oni takođe pokušavaju da unište naš Zakon i da ga izopače putem argumenata koje sami izmišljaju, kao i putem sukoba koje sami iniciraju. Oni žele da se Zakon izbaci iz upotrebe i da onda unište svaki trag o njemu uz pomoć svojih polemičkih napisa, baš kao što despoti planiraju da to urade mačem. Ali, nijedni ni drugi neće uspeti. Mi imamo božansko obećanje dato Isaiji u pogledu bilo kog tiranina koji poželi da naruši naš Zakon i da ga uništi oružanim sredstvima, da će ga Gospod uništiti, tako da oni neće ništa postići. Ovo je samo metaforički način da se kaže da će njihovi pokušaji biti bezuspešni, i da oni neće ostvariti svoju nameru. Na isti način, kad god neki disputant pokuša da pokaže lažnost našeg Zakona, Gospod će skrhati njegov argumente i pokazati da su oni apsurdni, neodrživi i besmisleni. Ovo božansko obećanje sadržano je u sledećem stihu: „Nijedno oružje načinjeno protiv vas neće imati uspeha, i svaki jezik koji se digne protiv vas u osudi vi ćete poreći“ (Isaija, 54:17).

Iako eksponenti obe metode ubeđuju sebe da se ova struktura može uništiti, i trude se da potkopaju njene čvrsto postavljane temelje, oni samo uvećavaju svoje muke i napore. Sama struktura ostaje, čvrsto usađena kao i uvek, dok im se Bog istine izruguje i ismejava ih, jer oni pokušavaju, sa svojom slabašnom inteligencijom, da postignu cilj koji prevazilazi moć smrtnog čoveka. Nadahnuti pisac opisuje njihov pokušaj i Božji prezir prema njima u sledećim stihovima: „Rasturimo njihove grupe, i odgurnimo njihove reči od sebe. On koji sedi na nebu se smeje, Gospod ih prezire“ (Psalmi Davidovim, 2:3-4). Obe ove grupe uznemiravale su nas i mučile bez prekida tokom čitave epohe naše političke nezavisnosti, a delom i tokom perioda našeg rasejavanja.

Nakon toga nastala je nova sekta koja je kombinovala ova dva metoda, naime, osvajanje i sukob, u jedan, jer je verovala daće ova procedura biti efikasnija u brisanju svakog traga od jevrejske nacije i religije. Ona je, stoga, odlučila da ima pretenzije na proročanstvo i da osnuje jednu novu veru, protivnu našoj božanskoj religiji, kao da tvrdi da je ona podjednako Bogom data. Ona se nadala da će time probuditi sumnje i stvoriti zabunu, jer je jedna suprotstavljena drugoj, a obe navodno emaniraju iz božanskog izvora, što bi dovelo do uništenja obe religije. Jer, takav izuzetan plan kuje čovek koji je zavidan i gnevan. On će se boriti da ubije svog neprijatelja i spase svoj vlastiti život, ali kad uvidi da je nemoguće da ostvari svoj cilj, on će smisliti zaveru u kojoj će obojica biti ubijeni.

Prvi koji je usvojio ovaj plan bio je Isus Nazarećanin, neka mu se kosti pretvore u prašinu. On je bio Jevrej in jer mu je majka bila Jevrejka, a otac mu je bio paganin. Jer, u skladu s odredbama našeg Zakona, dete koje rode Jevrejka i paganin, ili Jevrejka i rob, je zakonito (Jevamot, 45a). Isus je samo figurativno nazvan nezakonitim detetom. On je naveo ljude da veruju da je prorok koga je poslao Bog da razjasni komplikovana mesta u Tori, i da je on Mesija koga je prerekao svaki pojedini prorok. On je tumačio Toru i njena pravila i na takav način da dovede do njihovog potpunog uništenja, do ukidanja svih njenih zapovesti i do narušavanja njenih zabrana. Mudraci, neka je blagosloveno sećanje na njih, pošto su postali svesni njegovih planova, pre nego što se njegova reputacija raširila među našim narodom, odmerili su mu prikladnu kaznu.

Danijel je već prethodno bio aludirao na njega kada je nagovestio pad zlog i jeretika među Jevrejima koji će pokušati da unište Zakon, svojata proročanstvo, polaže pretenzije na čuda, i tvrdi da je on Mesija, kao što je zapisano: „Takođe će deca drskog među našim narodom biti bestidna da svojataju proročanstvo, ali će oni pasti (Danilo, 11:14).

Dosta kasnije, pojavila se jedna religija čije poreklo vezuju za njega potomci Esaua, iako namera ove osobe nije bila da osnuje novu veru. On je bio neškodljiv za Izrailj, jer on ni-

je poljuljao uverenja ni pojedinaca niti grupa, s obzirom da su njegove nedoslednosti bile svima krajnje transparentne. Konačno, mi smo ga savladali i zaustavili kada nam je pao u ruke, i njegova sudbina je opšte poznata.

Nakon njega pojavio se Ludak koji se ugledao na svog prethodnika jer je ovaj popločao put za njega. Ali, on je još dodao kao cilj stvaranje pravila i potčinjavanje, i izmislio svoju dobro poznatu religiju (islam). Svi ti ljudi imali su za cilj da postave svoje učenje na isti nivo sa našom božanskom religijom. Ali, samo glupak kome nedostaje poznavanje jednog i drugog uporediće božanske institucije sa ljudskom praksom

Naša religija razlikuje se od drugih religija sa kojima ima navodnih sličnosti, isto onoliko koliko se živ čovek obdaren sposobnošću razuma razlikuje od statue koja je besprekorno isklesana od mermerna, drveta bronze ili srebra. Kada osoba koja nije spoznala božansku mudrost ili Božija dela vidi tu statuu koja površno podseća na čoveka po svojim obrisima, obliku, crtama i boji, ona veruje da je struktura delova statue isto što i konstitucija čoveka, jer njoj nedostaje razumevanje u pogledu unutarne organizacije i jednog i drugog. Međutim, obaveštena osoba koja poznaje unutrašnjost i jednog i drugog, upoznata je sa činjenicom da unutrašnja struktura statue uopšte ne otkriva vešto majstorstvo, dok su unutrašnji delovi čoveka zaista savršeno sačinjeni - nastavljanje nerava u mišiće i njihove ogranke, razgranjavanje tetiva i njihovo ukrštanje i mreža njihovih ligamenata kao i način na koji oni rastu, obrazovanje kostiju i zglobova, pulsirajući i nepulsirajući krvni sudovi i njihovi ogranci, nepokriveni i pokriveni delovi, sve u skladu sa proporcijama, po obliku i na odgovarajućem mestu - svedočanstvo o mudrosti Tvorca.

Isto tako, osoba koja nije upoznata s tajnim značenjem Svetog pisma i dubljim smislom zakona, biće sklona da veruje da naša religija ima nečeg zajedničkog sa nekom drugom ukoliko napravi poređenje između njih dve. Jer, ona će zapaziti da u *Tori* postoje zabrane i zapovesti, baš kao što u nekoj drugoj religiji postoje dopuštena i zabranjena dela. Obe sadrže sistem verskog pridržavanja, pozitivnih i negativnih naloga, sankcionisanih nagradom ili kaznom.

Kada bi ta osoba samo mogla da pronikne u unutarni smisao zakona, ona bi onda shvatila da suština istinski božanske religije leži u dubljem smislu njenih pozitivnih i negativnih naredbi, od kojih svaka pomaže čoveku u njegovoj težnji ka savršenstvu, i uklanja svaku smetnju na putu ka ostvarenju odličnosti. Ove zapovesti pomažu kako masi tako i eliti da stekne moralne i intelektualne kvalitete, svakom prema njegovim sposobnostima. Na taj način božanska zajednica postaje uzvišena, dostižući dvostruko savršenstvo. Pod prvim savršenstvom mislim na čovekov život na ovom svetu u najprijetnijim i najprimerenijim uslovima. Drugo savršenstvo predstavljalo bi ostvarenje intelektualnih ciljeva, ponovo u skladu s urođenim moćima.

Načela drugih religija koja liče na ona iz Svetog pisma nemaju dublje značenje, već su površne imitacije, prekopirane i sazdate po uzoru na ona iz njega. Oni su oblikovali svoje religije po ugledu na našu da bi glorifikovali sebe, i stvorili iluziju da su one slične tom i tom. Međutim, njihovo krivotvorenje javna je tajna za obrazovane. Stoga, oni su postali predmet poruge i ismejavanja, baš kao kad se čovek smeje majmunu kada ovaj imitira ljudske radnje.

Ovaj događaj predskazan je u božanski nadahnutom Danilovom proročanstvu prema kome će se, u neko buduće vreme pojaviti osoba s religijom sličnoj onoj istinitoj, sa Svetim pismom i usmenim učenjima, koja će se arogantno pretvarati da ju je Bog udostojio otkrovenjem, i da je ona razgovarala s Njim, i nastupiti s drugim ekstravagantnim tvrdnjama. Tako je Danilo u svom opisu uspona arapskog carstva, nakon pada rimske imperije, aludirao na pojavu Ludaka i njegove pobede nad rimskim, persijskim i vizantijskim carstvom u svojoj viziji roga koji je postajao sve veći, duži i snažniji. Kako ovo tumačenje podržavaju istorijske činjenice, sledećem stihu ne može se pridati ni jedno drugo značenje: „Razgledah robove, i gle, jedan mali rog izraste među njima i tri prva roga iščupaše se iz korena pred njima; i gle, u tom rogu behu oči kao čovečije, i usta koja govorahu velike stvari“ (Danilo, 7:8).

Sad razmotrite koliko je neobično prikladna ova simbolika. Danilo kaže kako je video jedan mali rog koji se uzdizao. Kada je on postao duži, čak čudesno duži, on je bacio ispred sebe tri roga i gle, po strani toga roga nalazila su se dva oka slična paru ljudskih očiju, i usta koja su izgovarala nemoralne reči. Ovo očigledno aludira na osobu koja će osnovati novu re-

ligiju sličnu božanskom zakonu i imati pretenzije na otkrivenje Svetog pisma, i proročanstvo. Ona će, nadalje, pokušati da izmeni i ukine Zakon, kao što je rečeno: „I on će nastojati da promeni vremena i zakon“ (Danilo, 7:25).

Danilo je bio božanskim putem obavešten da će On uništiti ovu osobu bez obzira na njenu veličinu i njeno dugo prisustvo zajedno sa preostalim pristalicama njegovih prethodnika. Jer, sve tri strane koje su ratovale protiv nas na kraju će nestati, tj. jedna koja je pokušavala da nas savlada mačem, druga koja se borila da nas pobedi argumentima, i treća koja je osnovala religiju sličnu našoj.

Mada će neko vreme delovati kao pobedioci, i biti u usponu duže ili kraće vreme, oni neće dugo trajati niti opstati. Mi imamo božansko obećanje od pamtljiveka da će Bog konačno ukinuti svaki dekret apostasije koji se donese protiv nas. Kada je kralj David nadahnut Svetim Duhom i govoreći u ime zajednice razmišljao o tome koliko je naroda vladalo Izraeljom u prošlosti, i kroz koliko iskušenja i patnji je njegov narod prošao od početka svoje istorije, a ipak nije bio istrebljen, on je potresen uzviknuo: „Mnogo bola mi nanese od mladosti moje, ali me ne savladaše“ (Psalmi Davidovi, 129:2).

Braćo moja, vi znate da su u vreme Nebukadnezara Zlog Jevreji bili primorani da obožavaju idole i niko nije bio pošteđen izuzev Ananija, Mišaela, i Azarija. Konačno, Bog je uništio Nebukadnezara, i učinio kraj njegovim zakonima, a religija istine ponovo je postala samostalna.

Slično tome, za vreme Druge zajednice, kada su zli grčki vladari stekli kontrolu nad Palestinom, oni su uveli surove mere protiv Izraelja s ciljem da unište Toru. Jevreje su terali da obesvećuju Šabat, i bilo im je zabranjeno da se pridržavaju obreda obrezivanja. Svaki Jevrej morao je da na svojoj odeći ispiše reči: „Mi nemamo udela u Gospodu Bogu Izraelja“ kao i da ureže ovu rečenicu na rogovima svoga vola i da tek onda s njim ore. Ovakvo stanje stvari trajalo je oko pedeset dve godine. Konačno, Bog je istovremeno okončao i njihovo carstvo i njihove zakone. Mudraci, blagosloveno neka je sećanje na njih, često aludiraju na progone na sledeći način: „jednom zla vlada uvede sledeći dekret o progonu“ ili „oni odlučiše tako i tako“. Posle izvesnog vremena Bog bi takvu odluku učinio ništavnom i nevažećom, uništavajući silu koja ju je donela. Ovo opažanje bilo je ono što je navelo rabine, blagosloveno neka je sećanje na njih, da potvrde da su progoni kratkog veka (Ketubot, 3b).

Božansko obećanje dato je Jakovu, našem ocu da će njegovi potomci nadživeti narod koji će ih ponižavati i uznemiravati, kao što je zapisano: „I semena tvoga će biti kao praha na zemlji“ (Postanje, 28:14). To jest, iako će njegovo potomstvo biti ponižavano kao prašina po kojoj gazimo nogama, oni će se na kraju pojaviti trijumfalno i pobedonosno, i kao što ovo poređenje podrazumeva, baš kao što se prašina na kraju nađe iznad onoga ko gazi po njoj i ostaje posle njega, tako će i Izraelj nadživeti svoje progonitelje.“

Prorok Isaija davno je predskazao da će različiti narodi uspevati da savladaju Izraelj i vladaju neko vreme nad njim. Ali, na kraju, Bog će priteći Izraelju u pomoć i prekinuće njihove jade i patnje kao što je to nagovešteno u sledećem stihu: „Žalostan prizor javi mi se. Izdajnik izdaju čini, a nevernik neveru; hodi, o Elame, opkoli o Midejo! ali ću na kraju učiniti da to uzdisanje prestane“ (Isaija, 21:2).

Mi imamo božansko obećanje da je Izraelj neuništiv i neprolazan, i da će uvek biti uzvišena zajednica. Kao što je nemoguće da Bog prestane da postoji, tako je uništenje i nestanak Izraelja sa ovoga sveta nezamislivo, kao što čitamo: „Jer kao što se ja Gospod ne menjam, ni vi, o sinovi Jakovljevi, nećete biti uništeni“ (Malahije, 3:6). Slično ovome, On je priznao i uverio nas da je nezamislivo da nas On potpuno odbaci čak i ako mi Njega ne slušamo, i ne poštujemo Njegove naredbe, kao što to prorok Jeremija izjavljuje: „Ovako veli Gospod: Ako se može izmeriti nebo gore, i istražiti temelji zemaljski dole, tada ću ja odbaciti svo seme Izraelja zbog svega što su učinili, veli Gospod“ (Jeremija, 31:37). Uistinu, upravo ovo obećanje je već bilo dato ranije kroz Mojsija našeg Učitelja koji kaže: „I zato ni onda, kada budu u zemlji neprijatelja, neću ih odbaciti, niti ću ih omrznuti, da ih potpuno satrem, i raskinem svoj zavet s njima; jer je sam Gospod Bog njihov“ (Levitska knjiga, 26:44).

Uzdajte se u istinska obećanja Svetog pisma, braćo, i nemojte da vas obeshrabri niz progona ili neprijateljeva nadmoć nad nama, ili slabost našeg naroda. Ovi putevi određeni su da bi nas iskušali i pročistili da bi se tako samo sveci i pobožni iz čiste i neuprijane loze Jakovljeve držali naše religije i ostali unutar zajednice, kao što je zapisano: „I među preostalima su oni koje će Gospod pozvati“ (Joil, 3:5). Ovaj stih jasno govori da oni nisu brojni, s obzirom da su potomci onih koji su bili prisutni na planini Sinaju, bili svedoci Otkrivenja, stupili u zavet sa Bogom, i preuzeli na sebe da učine i slušaju kao što je naznačeno u njihovoj izreci: „Činićemo i slušaćemo“ (Izlazak, 24:7). Oni su obavezali ne samo sebe već i svoje potomke, kao što je zapisano: „Nama i našoj deci zauvek“ (Zakoni ponovljeni, 29:29). Nama je dato odgovarajuće božansko obećanje da neće samo svi oni koji su bili prisutni na Sinajskom Otkrivenju verovati u proročanstvo Mojsija i njegovog Zakona, već i njihovi potomci, do kraja vremena, kao što je zapisano: „Gle, ja vam dolazim u gustom oblaku, da bi ljudi mogli da čuju kad govorim s vama, i da bi vam uvek verovali“ (Izlazak, 19:9)

Shodno ovom, jasno je da onaj koji s prezirom odbija religiju koja je otkrivena na toj teofaniji nije izdanak naroda koji je tome prisustvovao. Jer, naši mudraci, neka je blagosloveno sećanje na njih, insistiraju na tome da oni koji gaje neka druga osećanja prema božanskoj poruci nisu potomci rase koja je bila prisutna na planini Sinaju (Nedarim, 20a). Neka Bog čuva i nas i vas od sumnje, i progna iz naših redova zbunjenost i pozorenje.

Sada, moji dragi jednovernici u dijaspori, potrebno je da hrabrite jedni druge, stariji da vode mlade, a vođe da usmeravaju mase. Prihvatite istinu koja je postojana i nepromenljiva, i sledeće postulate religije koja neće nikada propasti. Bog je jedan u jedinstvenom smislu te reči, a Mojsije je Njegov prorok i predstavnik, i najveći i najsavršeniji od proroka. Njemu je Bog odobrio ono što nije bilo odobreno nijednom proroku pre njega, niti će biti u budućnosti. Celokupna *Tora* je božanskim putem otkrivena Mojsiju, o kome je rečeno: „S njim govorim iz usta ka ustima“ (Brojevi, 12:8). Ona neće biti ukinuta niti zamenjena, a ni dopunjavana niti skraćivana. Nikada ona neće biti istisnuta od strane nekog drugog božanskog otkrivenja koje sadrži pozitivne i negativne dužnosti. Dobro upamtite Otkrivenje na Sinaju u skladu sa božanskim nalogom da ovekovečite sećanje na ovu priliku, i da ne dopustite da ono padne u zaborav. Pored toga, nama je naređeno da utisnemo ovaj događaj u svest svoje dece, kao što je zapisano: „Samo pazite na sebe, i dobro čuvajte dušu, da ne zaboravite stvari koje su videle vaše oči, i da one ne izađu iz srca vaših dokle god ste živi; već ih obznani- te svojoj deci i deci vaše dece“ (Zakoni ponovljeni, 4:9).

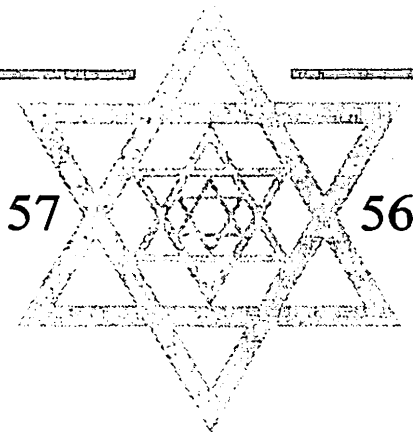
Imperativ je, moji sunarodnici Jevreji, da učinite da veliki spektakl Otkrivenja probudi maštu vaše dece. Proglašavajte njegov značaj na javnim skupovima. Jer, ovaj događaj je stožer naše religije, i dokaz koji pokazuje njenu istinitost. Procenite istinsku važnost ovog fenomena, jer Sveto pismo je istaklo njegov značaj u stihu: „Jer pitaj sada o danima prošlim, koji su bili pre tebe, od dana kada Bog stvorio čoveka na zemlji, i od jednog kraja neba do drugog, je li ikad postojala stvar toliko uzvišena kao što je ova, i da li se čulo za nešto slično?“ (Zakoni ponovljeni, 4:32).

Upamtite, moji jednovernici, da ovaj veliki, neuporedivi, i jedinstveni istorijski događaj potvrđuju najbolji dokazi. Jer, nikada pre ni posle čitava nacija nije bila svedok Božijem otkrivenju ili posmatrala Njegov sjaj. Cilj svega ovoga bio je da se u nama utvrdi vera, tako da je ništa ne može izmeniti, i da se dostigne stepen samouverenosti koji će nas održati u ovim teškim vremenima žestokog progona i apsolutne tiranije, kao što je zapisano: „Jer Bog dođe da vas iskuša“ (Izlazak, 20:20). Sveto pismo znači da je Bog tako otkrio sebe vama da bi vam dao snage da izdržite sva buduća iskušenja. Sada se nemojte ni spotaći ni pogrešiti, budite postojani u svojoj religiji i istrajte u svojoj veri u dužnostima koje vam ona nalaže.

Preveo sa engleskog
Dejan D. Marković

REVITALIZACIJA

**MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

REVITALIZATION

**OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 9

Tema: **Osnovni pojmovi
iz judaizma**

JEVREJSKI ŽALOBNI OBIČAJI

priređila DANIJELA DANON

JEWISH MOURNING CUSTOMS

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

maj 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 9

NAZIV: **Jevrejski žalobni običaji**
AUTOR: **Danijela Danon**
IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**
UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**
LEKTOR / KOREKTOR: **Simha Kabiljo**
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**
ŠTAMPA: **Štamparija C.O.L.E.**

TIRAŽ: 300 primeraka
Maj 1996. godine, Beograd

Ovaj materijal izabrala je i prevela
Danijela Danon, asistent rabina,
zaposlena u Savezu jevrejskih op-
ština Jugoslavije

JEVREJSKI ŽALOBNI OBIČAJI

Razrađujući propise *Tore* o tugovanju dece za roditeljima, roditelja za decom i članovima porodice, rabini su doneli niz propisa koji određuju način ponašanja ožalošćenoga i odnos drugih lica prema ožalošćenome. Svi ti propisi stimulišu nežan odnos prema umirućem i duboku brigu za ožalošćenu porodicu. Oni ujedno omogućavaju ožalošćenom da u periodu žalosti bude oslobođen svakodnevnih briga i aktivnosti.

HEVRA KADIŠA (sveto udruženje):

Udruženje koje se bavi svim poslovima oko pranja i sahrane mrtvacu naziva se *Hevra Kadiša*. Članovi ovog udruženja obilaze i bolesnike, pružaju im utehu, siromašnima obezbeđuju lekara i lekove, pripremaju ožalošćenju porodici prvi ručak posle sahrane i sl. Ovi poslovi uvek su se smatrali važnom verskom dužnošću, pa su ih obavljale ugledne ličnosti. Prva *Hevra Kadiša* osnovana je u Pragu u drugoj polovini 16 veka. Ranije su članovi *Hevra Kadiše* radili bez ikakve naknade, dobrovoljno, a kasnije, naročito u velikim opštinama, bilo je i plaćenih službenika.

BIKUR HOLIM (poseta bolesnika):

Jedna od mnogobrojnih društvenih obaveza kojoj su Jevreji dali i religiozno obeležje. Dužnost Jevrejina je da obiđe bolesnog suseda ili prijatelja bez obzira na rasu, veru ili imovno stanje. Rabini su davali detaljna uputstva kako treba obavljati posete. Suvilšne posete treba izbegavati, jer one mogu više da naškode nego pomognu bolesniku. Posetilac treba da zaboravi na svoje navike i da misli samo na dobro bolesnika.

"Uđite raspoloženi jer su njegovo srce i njegove oči usmerene ka onome koji ulazi." (*Orhot hajtm- Način života*, Rabi Eliezer ben Jichak iz Vormsa)

Poseta mora biti celishodna. Ako je reč o siromahu, treba ga pored utešnih reči, snabdeti onim što mu je potrebno. Imućnog treba tešiti i olakšati mu stanje saosećanjem.. Po jevrejskoj etici ništa nije toliko dragoceno kao ljudski život i treba učiniti sve da bi se sačuvao i produžio. Propisi nalažu da se i Šabat mora prekršiti da bi se pomoglo bolesniku čiji je život i opasnosti.

"Ako je dete staro jedan dan teško bolesno, prekrši Šabat. Međutim, zbog mrtvacu, pa makar se radilo i o kralju Davidu, ne smeš kršiti Šabat." (*Talmud*, Traktat o Šabatu, 15,16 str.)

Rabini su odredili veoma stroga pravila koja se tiču posete bolesnika. Ozbiljno bolesne ne treba posećivati prva i poslednja tri časa u toku dana, jer se to vreme najčešće koristi za posete lekara (*Majmonid, Mišne Tora*). S obzirom da su prva tri dana ozbiljne bolesti najkritičnija, zabranjena je poseta svih osim najbliže rodbine.

ROFE (lekar):

Lekar je po jevrejskom shvatanju etike dužan da učini sve da bi produžio život bolesnika. Čak i u beznadežnim slučajevima mora da ga leči kao da će ozdraviti. Zabranjena je eutanazija (grčki - lepa smrt), ubrzavanje smrti iz samilosti. ZAŠTO? Eutanazija se i u civilnom i jevrejskom zakonu smatra ubistvom. Iako ne postoji direktna biblijska zapovest koja zabranjuje ubijanje "iz samilosti", obično se kao opravdanje za ovu zabranu citira postupak kralja Davida u vreme velike bitke kod Gilboe, protiv Filistejaca. Jedan mladi čovek je prišao kralju Davidu rekavši mu da ga je teško ranjen kralj Saul zamolio da ga ubije jer više nije mogao trpeti strašne bolove. David je naredio da pogube mladića, rekavši: "Uzeo si život Božjeg pomazanika".

ŠINUJ 'AŠEM (promena imena):

U slučaju teške bolesti kada su izgledi za ozdravljenje mali, pribegava se meri koja za-dire u mistiku. Bolesniku se tada menja ime, ili se njegovom dodaje još neko, simbolično, npr. Hajim (život), Jahiel (Bog oživljava), Rafael (Bog leči) itd. ZAŠTO? Menjanje imena se u *Talmudu* spominje kao jedna od četiri stvari koje menjaju sudbinu čoveka, a to su: milosr-đe, molitva, promena imena i promena delovanja.

GOSES (umirući):

Lice na samrti naziva se *goses*. Samrtnika ne treba ostavljati samog. Prisustvo se sma-tra za veliku *micva*. ZAŠTO? Samrtniku pre svega ne treba dozvoliti da se prepusti samrt-nim mislima. Drugi razlog zbog kojeg se zahteva prisustvo ljudi pored samrtne postelje mo-že se objasniti na osnovu verovanja koje je bilo široko rasprostranjeno u srednjem veku. Smatralo se da se u trenutku smrti razvija borba između anđela i demona za dušu umiru-ćeg. Jevreji su verovali da je demonima onemogućen pristup umirućem kad nad njim stra-žari ljudsko biće.

Kad nastupi smrt, sin ili neko od članova porodice, pažljivo sklapa oči i usta pokojni-ka. ZAŠTO? Ovaj običaj potiče od Grka i Rimljana. Platon u svom dijalogu *Fedon*, piše da je Krito Sokratu, nakon njegove smrti sklopio oči i zatvorio usta. Jevreji navode obećanje dato Jakovu da će mu nakon smrti njegov sin Josef sklopiti oči.

Nakon smrti zatvaraju se usta. Pre nego što nastupi samrtno kočenje donja vilica se podvezuje kako bi usta ostala zatvorena.

Telo se zatim stavlja na pod, pokriva čaršavom, a blizu glave se pali sveća. ZAŠTO? Or-todoksi običavaju da dvadeset minuta nakon smrti telo spuste na pod. Za ovaj postupak po-stoje dva razloga. Stavljanje tela na hladan pod usporavalo je njegovo raspadanje na toploj klimi. Takođe se smatralo da se polaganjem tela pokojnika na zemlju, ispunjava biblijsko proročanstvo: "Prah si bio i prahom ćeš postati". Dve hiljade godina star običaj paljenja sve-ća objašnjava se kao ukazivanje poštovanja umirućem, jer postoji mistično verovanje da pla-men sveće olakšava put duši na nebo. Drugo objašnjenje je da svetlo sveće drži zle duhove na odstojanju. Kabalisti su poznati po tome da oko tela pale 26 tankih sveća; dvadeset šest je numerička vrednost hebrejske reči JHVH, jednog od Božjih imena.

MET MICVA:

Met micva je naziv za pokojnika koji je ostao bez rodbine, koja bi bila dužna da se sta-ra o sahrani. Obavljanje poslova oko sahrane *met micva*, smatra se izuzetno dobrim delom (*micva gedola*).

ANINUT (hebranen - žaliti):

Aninut je period od smrti do sahrane pokojnika. Ožalošćeni rođak naziva se *onen* i on ima poseban status. Ne jede meso, ne pije alkoholna pića i u potpunosti se posvećuje pokoj-niku i poslovima oko sahrane. Oslobođen je mnogih verskih dužnosti kao što su molitva, stavljanje tefilina i sl. Za dete koje nije napunilo 30 dana života ne primenjuje se *aninut*.

Zabranjeno je tešiti ožalošćenog neposredno nakon gubitka voljene osobe. ZAŠTO? Tal-mudski rabini su upozoravali: "Ne tešite osobu dok njegov umrli leži ispred njega." Nepo-sredno posle gubitka drage osobe, ožalošćeni je u stanju šoka i rabini su smatrali da tad ni-je spreman za utehu. U prvim trenucima nakon gubitka drage osobe, uteha izgleda neprime-nerena, a ožalošćeni bi se još mogao i uvrediti zbog našeg pokušaja da ublažimo za njega ne-nadoknadivi gubitak.

U periodu *aninuta* ima raznih običaja. Jedan od njih je da se izbacuje voda iz kuće u kojoj se dogodio smrtni slučaj. Na taj način se objavljuje nečija smrt. ZAŠTO? Jevreji ne vo-le da budu nosioci loših vesti. S druge strane prosuta voda predstavlja upozorenje *kohanim* (sveštenicima), da moraju ostati udaljeni najmanje šest stopa od kuće, da bi po jevrejskom zakonu ostali ritualno čisti. Treće objašnjenje kaže da se na taj način sprečava duh umrlog, koji još neko vreme kruži oko tela, da napadne rodbinu preminulog. Voda ga drži na uda-ljenosti.

Uobičajeno je da se ogledala pokriju ili okrenu prema zidu. ZAŠTO? U narodu se veru-je da treba sprečiti pokojnika da se ogleda, kao i da ne treba dozvoliti ožalošćenom da vidi svoj tužni lik u ogledalu, jer bi ga to još više ožalostilo. Ima tumačenja da ogledalo predsta-vlja taštinu, pa mu nema mesta u trenucima žalosti.

KEVOD 'AMET (poštovanje mrtvaca):

Običaj je da se telo pokojnika ne ostavlja samo. Ono se čuva danju, noću, praznikom i subotom. Ovaj čin ima veliki značaj pa se *šomerim* (čuvari), oslobađaju svih drugih verskih dužnosti. ZAŠTO? Po jevrejskoj tradiciji, ljudsko biće je po svetosti izjednačeno sa svitkom *Tore*. Kao što se prema svitku *Tore* odnosimo sa pobožnošću i dok je čitamo u sinagogi i dok se odmara u kovčegu, tako se i osoba koja je preminula mora tretirati sa dužnim poštovanjem. Stražarenje pored tela je oblik iskazivanja tog poštovanja.

TAARA ILI REHICA (čišćenje ili pranje):

Naziv za ritualni obred pranja leša koji se obavlja pre sahrane. Zasniva se na biblijskom citatu "...tako odlazi kako je i došao" (Koelet gl. 5/15). Pošto čoveka kupaju kada se rodi, treba ga okupati i kada umre.

Pranje po pravilu obavljaju članovi *Hevra Kaditše*, u zasebnoj kući ili prostoriji kapele na groblju. *Rohacim* (oni koji peru), odnose se prema telu sa najvećim poštovanjem. Za vreme pranja neprekidno gori sveća.

Obred pranja započinje polaganjem tela na kameno ležište na koje je prostrt čaršav. Topla voda se sipa na svaki deo tela, počev od glave prema nogama.

Kosa se pere i češlja a nokti čiste. Čaršav služi za sušenje pojedinih delova tela, tako da ruke ne dodiruju telo. Posle pranja telo se umota u čiste čaršave, dobro osuši i zatim oblači u posmrtno odelo.

TAHRIHIM (hebrejski: karoh - umotati):

Tahrithim je posmrtna odeća od belog lanenog platna u koju se oblači telo preminulog. Prema propisima sastoji se najviše iz sedam delova a najmanje iz tri i šije se bez poruba, čvorova i džepova, sa širokim šavovima. ZAŠTO? U talmudsko i post-talmudsko vreme pojam uskrsnuća i života nakon smrti, zaokupljao je veliku pažnju Jevreja toga doba. Verovalo se da je oblačenjem pokojnika u široke i labavo vezane delove odeće njemu olakšano uskrsnuće i nastavak onostranog života. Oblačenje pokojnika u klasično odelo i danas se smatra besmislicom i paganskim običajem koji poštuju samo pripadnici drugih religija. Uzice koje drže posmrtno odelo nisu vezane u čvor, niti se kraj konca koji služi za šivenje odela vezuje u čvorove. ZAŠTO? Ova praksa se bazira na starom sujeverju da ono što čoveka "vezuje" to ga istovremeno i ograničava i onemogućava mu da se ponaša ispravno. Čvorovi imaju po starom verovanju skoro mističnu snagu, pa je nekad bio običaj da se kosa mlade na venčanju raspušta, da bi se tim simboličnim činom mlada oslobodila svih stega. Posmrtna odeća nema džepova, jer su za razliku od staro-egipatskih verovanja Jevreji smatrali da se imetak stečen na ovome svetu ne može preneti u drugi život. "U času čovekovog odlaska iz ovog sveta ne prate ga zlato, srebro, drago kamenje i biseri, već samo *Tora* i dobra dela."

Posmrtna odeća je najčešće bele boje, jer bela boja simboliše čistotu i opraštanje.

Pobožni Jevreji još za života pripremaju svoju posmrtnu odeću. Običaj je da se pokojnik sahranjuje sa *talitom* koji je upotrebljavao za života. *Talitu* koji je pripadao pokojniku odseca se jedna resa. ZAŠTO? Odsecanjem rese *talit* postaje neupotrebljiv i gubi kako svoju upotrebnu, tako i sakralnu vrednost. Ovim se želi pokazati da pokojnik nakon smrti nije više obavezan da poštuje jevrejske zakone. Zapovest vezana za rese glasi: "Gledaj ih i seti se božjih zapovesti". S obzirom na to da preminuli to više nije u stanju, odsecanje rese sa *talita* samo odslikava postojeću realnost.

Rabini insistiraju da se prsti na rukama umrloga moraju ispraviti. ZAŠTO? U srednjem veku je među hrišćanima pa i nekim Jevrejima vladalo verovanje da ruka stisnuta u pesnicu predstavlja znak prkosa koji onemogućava demone da napadnu preminuloga. Rabini nisu smatrali uputnim da Jevreji kopiraju ovaj paganski običaj i zato su insistirali na ispravljenim prstima. Ovaj običaj nalazi svoje objašnjenje i u midraškoj interpretaciji rabi Meira koji kaže: "Kad osoba dođe na ovaj svet njene ruke su stisnute u pesnice kao da kaže: Ceo svet je moj (u mojim rukama). Ja ću ga naslediti. Ali kad odlazi sa ovog sveta, njegove ruke su široko otvorene kao da kaže: "Nisam poneo ništa sa ovoga sveta."

U davnoj prošlosti pravili su se luksuzni pogrebi i šila se skupocena posmrtna odeća da bi se odalo poštovanje pokojniku. Veliki izdaci su dovodili siromašne porodice u težak položaj. Stoga je rabin Gamaliel, predsednik Sanhedrina (80-118. godine), naredio da se pokojnici sahranjuju u jednostavnim, platnenim odelima. Iz tog vremena potiče običaj skromnog sahranjivanja.

ARON METIM (mrtvački sanduk):

Po strogo verskim propisima, mrtvački sanduk se pravi od ravnih, neobrađenih dasaka, bez ukrasa i bez upotrebe metalnih eksera. ZAŠTO?

Metalni kovčeg se teško raspada, pa polaganje preminulog u takav kovčeg predstavlja oglušivanje o biblijsku zapovest koja kaže: "U prah ćeš se pretvoriti...".

Ravne i neobrađene daske opominju da jevrejska tradicija u svakoj prilici ističe poniznost, skromnost i jednostavnost.

Kad članovi *Hevra Kadiše* obave svoj posao, kovčeg se zatvara i više se ne sme otvarati. Bdenje nad otvorenim kovčegom koje susrećemo kod hrišćana, za Jevreje je strano. ZAŠTO? Pre 2000 godina, u ranom talmudskom periodu, vladao je običaj da se lice preminulog ostavi otkriveno tako da ga svi pre sahrane mogu videti. Ovaj običaj je dovodio u sramotan i ponižavajući položaj siromašne porodice jer nisu imali novaca da plate začine i balzamske tečnosti koje su usporavale raspadanje tela, pa bi lice pokojnika brzo pocrnelo. Rabini su uveli ovu zabranu da bi siromašne porodice pošteđeli sramote.

LEVAJA (Sprovod, pratnja):

Kod pratnje nema razlike između bogatih i siromašnih, pobožnih i grešnih. Ako ima više pratnji u jednom danu, prvo se sahranjuje onaj koji je ranije umro. Ispraćaj pokojnika na groblje smatra se izuzetno dobrim delom (*mitva*). Da bi se ova *mitva* ispunila dozvoljeno je prekidanje proučavanja *Tore*. U talmudsko vreme, povorka se na putu do rake zaustavljala šest puta. Još i danas postoji običaj da se ona zaustavlja najmanje tri puta. ZAŠTO? Jedno od objašnjenja kaže da svako zaustavljanje daje priliku ožalošćenima da ispolje oklevanje ili odbijanje da se odvoje od drage osobe koja je preminula. Postoji i verovanje da će zaustavljanje zbuniti i dezorijentisati zle duhove koji prate preminulog na njegovom putu do groba i da će se time zaštititi i pogrebna povorka.

Tih šest zaustavljanja pogrebne povorke Midraš objašnjava kao šest nivoa kroz koje prolazi čovek u toku svog života:

- U prvoj godini života dete svi maze i tetošu.
- U drugoj i trećoj godini dete je kao prase, sve oko sebe dodiruje rukama ne vodeći računa o čistoći.
- U dvadesetoj mladić je plahovit i uznemiren kao konj pred trku, licka se i čezne za ženom.
- Kada se oženi postaje poput magarca (tegli kroz život boreći se za životnim nedaćama).
- Kad dobije decu bori se kao lav (Midraš izvorno - "kao pas") da im obezbedi hranu.
- Kad ostari, poguren od tereta života (izvorno u Midrašu - "poguren kao majmun"), počinje da gubi ljudsko obličje.

Običaj je da članovi rodbine ubace u raku po tri lopate zemlje. ZAŠTO? Rodbina je odgovorna za sahranu svojih rođaka, pa time simbolično ispunjava svoju obavezu. Lopata se koristi sa zadnje strane. ZAŠTO? Da bi se istakla razlika između običnog kopanja i pravljenje rupa u zemlji i kopanja grobne rake u koju se spušta voljena osoba. Lopata se ne prenosi se iz ruke u ruku, već se spušta na zemlju. ZAŠTO? Da se nevolja ne bi prenela od jednog ka drugome. Prenosenje lopate iz ruke u ruku moglo bi se takođe shvatiti kao znak servilnosti ili gospodstva, a u prisustvu smrti su svi jednaki.

Ortodoksni Jevreji ne dozvoljavaju polaganje cveća na grob jer to smatraju paganskim običajem, mada u *Talmudu* ima dosta primera stavljanja mirođija na mrtvaca. ZAŠTO? Među nejevrejima je bilo uobičajeno da se cveće šalje u kuću preminuloga i da se nosi na sahranu. Cveće je donekle ublažavalo neprijatan miris tela, koje je zbog drugačijih običaja sahranjivano posle nekoliko dana. Jevrejski zakon je zabranjivao donošenje cveća zato što za tim nije bilo potrebe, ali i zato da bi se naglasila razlika između nejevrejskih i jevrejskih običaja.

Ekshumacija je po jevrejskoj tradiciji zabranjena. Izuzetak se čini kad se posmrtni ostaci prenose u "Svetu zemlju" ili sa nejevrejskog na jevrejsko groblje.

KEVURA (sahranjivanje):

Ostati nesahranjen po *Bibliji* je bila najveća nesreća koja je mogla zadesiti pokojnika. Čak i zločinac osuđen na smrt ima pravo da bude sahranjen. Po jevrejskim običajima i propisima sahrana se obavlja najkasnije u roku od 24 časa. ZAŠTO? Razlog nije, kao što neki misle, topla klima u Palestini, već to što se smatra da odlaganje sahrane predstavlja omalovažavanje pokojnika. Ostaviti telo pokojnika nesahranjenim i time ga izložiti vidnom procesu raspadanja predstavlja uvredu za Boga koji je čoveka stvorio po svom liku.

Sahrana se nikada ne vrši na Šabat ili Jom Kipur. ZAŠTO? Zato što ovi najsvetiji dani u jevrejskom kalendaru, zabranjuju obavljanje bilo kakvog rada. Poslovi koji se moraju obaviti oko sahrane spadaju u rad.

Nije dozvoljeno nošenje svetih predmeta (svitka Tore, teflina) na sahranu. ZAŠTO? Jer postoji biblijska izreka koja kaže: "Onaj koji ponižava siromašnoga, čini svetogrđe". Jevrejska tradicija izjednačava umrloga sa siromašnim. Donošenje svetih predmeta na grob ponižavajuće je za umrloga, jer mu se pokazuju stvari koje više ne može koristiti niti u njima uživati.

Prilikom sahrane zabranjuje se poseta drugih grobova. ZAŠTO? Jedno od objašnjenja za ovu zabranu jeste da poseta drugim grobovima odvlači našu pažnju i umanjuje poštovanje koje moramo pokazati prema preminulom na čiju smo sahranu i došli. Drugo objašnjenje za ovu zabranu leži u verovanju da u vreme sahrane na groblju kruže zli duhovi, pa nije dobro odvajati se od pogrebne povorke. Iz tog razloga groblje treba što pre napustiti.

KADIŠ (aramejski - svet):

Kadiš je prastara molitva, nastala u Palestini, odakle je prenetu u sve zemlje *galuta*. Izuzev poslednje strofe, koja je na hebrejskom, izvorni jezik *Kadiša* je aramejski, da bi bio razumljiv obličnim ljudima koji nisu znali hebrejski.

Prvobitno je *Kadiš* služio kao kratka molitva na završetku propovedi koja se držala na aramejskom. Kasnije je uveden kao završetak pojedinih delova bogoslužjenja i kao kraj javnog čitanja *Btblje* ili *Talmuda*. U 13. veku, u vreme krstaških pogroma, *Kadiš* postaje i molitva ožalošćenih. *Kadiš* je veoma stara molitva. Pretpostavlja se da se recitovala posle propovedi još pre dve hiljade godina. Pominjanje Jerusalima i razorenog Hrama, kao i jednostavan i jasan jezik bez mističnih primesa, ukazuju na činjenicu da je *Kadiš* veoma star.

Suštna *Kadiša* je izjava vernosti Bogu i prihvatanje njegovog suda, u skladu sa načelom da je čovek dužan da oda hvalu i za nesreću koja ga zadesi, kao što odaje zahvalnost i za dobro. Sin pokojnika recituje naglas: "Jitgadal vejtkadaš šeme raba" (Neka se uveliča i posveti Njegovo ime). Najvažniji deo *Kadiša* je odgovor vernika koji glasi: "Jee šeme raba mevarah lealam ulalme almaja" (Neka Njegovo veliko ime bude blagosloveno na veke vekova).

Kadiš se prvobitno kazivao samo za roditelje, kasnije za ostalu rodbinu a danas za svakog umrlog. *Kadiš* se recituje stojeći, tri puta dnevno u toku jedanaest meseci u godini žalosti, kao i na godišnjicu smrti, i to samo ako postoji *minjan*. Čerke ne kazuju *Kadiš* čak i onda kad u porodici nema sinova. ZAŠTO? Obaveza žena je bila da brinu o kući i porodici. Kako se *Kadiš* morao čitati svakog dana u određeno vreme, rabini su žene oslobodili izgovaranja *Kadiša* da ih to ne bi ometalo u obavljanju kućnih i porodičnih poslova. Zbog svojih obaveza prema kući i porodici, žene ne moraju ispunjavati i mnoge druge od 613 zapovesti koje se smatraju obaveznim za muškarce. Međutim, bilo je slučajeva da su čerke kazivale *Kadiš* a da se rabinski autoriteti tome nisu protivili. *Kadiš* ima gotovo mističnu snagu, duboko je ukorenjen u svest Jevreja i čini sastavni deo njihovog života. *Kadiš* predstavlja kariku između života i smrti, jer povezuje generacije onih koji odlaze sa generacijama koje ostaju.

KERIA (hebrejski - Karoa-cepatl):

Keria je naziv za prastari običaj cepanja odeće u znak žalosti. *Keria* se obavlja stojeći. ZAŠTO? Prema jevrejskom shvatanju, žalost i nesreću treba primiti uspravno. Uspravno držanje je i biblijska zapovest. Kada je čuo za smrt članova svoje porodice, "Jov je ustao i pocepao svoju odeću." *Keria* se obično vrši u kapeli ili na groblju, kod kovčega, pre sahrane. ZAŠTO? Zato što se smatra praktičnim da se sačeka dok se svi ožalošćeni ne okupe na jednom mestu tako da rabin može nadgledati *keria*. Za oca i majku odeća se cepa sa leve strane prema srcu, a za ostalu rodbinu sa desne strane. Odeća se za oca ili majku cepa rukom, a za ostalu rodbinu nožićem, odozgo prema dole, u dužini od jednog pedlja. ZAŠTO? Jer se cepanje odeće rukom obavlja teže, pa su rabini smatrali da se na taj način uvećava muka, bol i tuga koju ožalošćeni oseća. *Keria* se obavlja i deci ispod trinaest godina. Ovaj običaj se ne vrši subotom i praznikom. Ako vest o smrti stigne posle trideset dana, *keria* se ne vrši, jedino se za oca i majku vrši uvek, bez obzira kada je stigla vest o smrti.

Cepanje odeće se od najstarijih vremena kod Jevreja smatralo znakom bola. Čuvši za smrt svog sina Avšaloma, kralj David je ustao i pocepao svoju odeću. (Šemuel, II knjiga 13/31)

II

AVELUT

Avelut počinje od trenutka završetka sahrane, kada je raka pokrivena. *Avelut* je ponašanje i duhovno stanje lica koje je u žalosti zbog smrtnog slučaja u porodici. Osoba u žalosti zove se *avel*. U *Talmudu* i rabinskoj književnosti propisuju se četiri perioda žalosti.

- 1.) ANINUT - period od trenutka smrti do završetka sahrane
- 2.) ŠIVA - period od sedam dana posle sahrane
- 3.) ŠELOŠIM - period od 30 dana posle sahrane
- 4.) ŠANA - period od godinu dana posle smrti

SEUDAT HAVRAA (hebr. obed utehe)

Seudat havraa je naziv za prvi obrok koji se priprema ožalošćenima po povratku sa sprovoda. Obrok spremaju prijatelji, susedi, članovi *Hevra Kadisha*, u skladu sa jevrejskim propisima, prema kojima je ožalošćenima zabranjeno da prvi obrok pripremaju sami. ZAŠTO? Taj običaj pruža prijateljima i susedima mogućnost da na praktičan način izraze brigu i saučešće. Smatra se, takođe, da su posle pogreba ožalošćeni u stanju takvog rastrojstva da, kada bi se prepustili sami sebi, ne bi uopšte jeli.

U *Talmudu* piše da je u staro vreme bogatima prvi obrok bio serviran u zlatnim i srebrnim košarama, a siromašnima u košarama od vrbe. Budući da su se time vredala osećanja siromašnih, rabinskim propisima je određeno da se prvo jelo svima donosi u košarama od vrbe.

Prvi obrok se sastoji od tvrdo kuvanih jaja i hleba. ZAŠTO? Ovaj obrok ima simbolično značenje. U staro vreme jaja su smatrana simbolom života i uskrsnuća. Pošto je jaje potpuno zatvoreno u ljusci, ono podseća ožalošćene na ćutanje i uzdržavanje od suvišnih razgovora. Hleb je obavezan jer se smatra glavnom hranom. U Psalmima piše "...jer hleb čoveku srce krepi..." (Psalam 104/15). Ožalošćenima se iznosilo i sočivo, po ugledu na praoca Jakova, koji je svom ocu Isaku pripremio govedu čorbu sa sočivom da bi ga utešio zbog smrti Avrama. Prema tumačenjima učenih ljudi, sočivo je okruglo kao točak, a žalost je kao točak koji se okreće i, pre ili kasnije, svakog sustiže.

ŠIVA

Šiva je period od sedam dana žalosti posle sahrane oca, majke, brata, sestre, sina, ćerke, muža, žene. Izraz "sedi šiva", opisuje ponašanje ožalošćenog prvih sedam dana žalosti. Običaj je da ožalošćeni ostanu kod kuće prvih sedam dana nakon sahrane, da sedi na podu ili na niskim klupicama, neobuveni ili u mekoj odeći. Zašto ožalošćenom nije dozvoljeno da nosi kožne cipele u periodu šiva?

"Kako su lijepe noge tvoje u obući, kćeri kneževska..." (kaže se u *Pesmi nad pesmama*, 7:2). U staro vreme obuća je predstavljala luksuz i bila je simbol senzualnosti i uživanja, pa se zabranom nošenja obuće u jevrejskoj tradiciji izražavala žalost. Ožalošćeni su u periodu *šiva* išli bos, čak i ako bi morali da napuste kuću. Međutim, kada su nejevreji počeli da izvrgavaju ruglu Jevreje koji su u slučaju žurbe izlazili iz kuće neobuveni, rabini su promenili ovaj zakon.

Ožalošćeni obično po kući idu u čarapama ili mekanim platnenim papučama.

U današnje vreme i dalje je na snazi zabrana nošenja kožnih cipela, jer se koža povezuje sa luksuzom.

Šiva se mora ispoštovati za šest najbližih članova rodbine sa kojima nas vezuje krvno srodstvo. To su otac, majka, sin, ćerka, brat, i nevenčana sestra. Čak je i *kohen* (sveštenik), obavezan da prisustvuje sahrani članova svoje porodice. Rabini su kasnije dodali obavezu da se *šiva* mora "odsediti" i za supruga ili suprugu. U *Midrašu* piše da nijedan gubitak ne pogađa čoveka tako duboko kao što je gubitak supružnika.

U toku ovih sedam dana ožalošćenome se zabranjuje svaka delatnost, kuvanje, šišanje, pranje rublja, odnosi sa ženom itd., kao i sve ostale aktivnosti koje ljudima pričinjavaju zadovoljstvo. Prema mladoj ženi ili devojci primenjuju se blaži kriterijumi.

Postoje razna tumačenja zašto prva žalost traje sedam dana. Jedno se bazira na reči ma proroka Amosa: "I pretvoriću praznike vaše u žalost", a praznici Pesah i Sukot traju po sedam dana.

Mirjam, Mojsijeva sestra, trpela je sedmodnevnu izolaciju zato što se pobunila protiv Mojsija (IV knjiga Mojsijeva 12:14-15).

Ne zna se koliko je star običaj *šiva*. Jevrejski mudraci smatraju da je stariji od potopa jer se u Bibliji spominje: "A u sedmi dan dođe potop na zemlji"... (I knjiga Mojsijeva, glava 7-10)

U Bibliji se pojam *šiva* prvi put spominje kad je umro Jakov: "...I Josif učini žalost za ocem svojim za sedam dana" (I knjiga Mojsijeva, gl. 50-10). Običaj je da svih sedam dana u kući žalosti gori sveća ili kandilo.

Iako *šiva* obuhvata sedam dana, ožalošćeni u praksi nikada ne "sedi *šiva*" svih sedam dana. Ako ožalošćeni sedi čak i kratko vreme na dan sahrane (dok još postoji dnevno svetlo), računa se da je ispunio svoju obavezu. Sedmog dana *šiva* primenjuje se isto pravilo. Ožalošćeni je dužan da sedi kraći period (oko jednog časa). *Šiva* se ne sedi za Šabat ili drugi praznik, jer ti dani iziskuju dodatne pripreme vernika, ali se ti dani ubrajaju u sedam dana "sedenja".

Posetilac koji dolazi u kuću ožalošćenog dok traje *šiva*, mora se uzdržavati od suvišnog razgovora. U principu on može odgovarati na pitanja koja mu postavi ožalošćeni, ali sam ne sme započinjati razgovor. U talnudske vreme, u Vaviloniji je vladao običaj da ožalošćeni prilikom posete pokriva glavu i lice sa kukuljicom, ostavljajući samo prostor za oči i nos. Ovo je podsećalo ožalošćene da treba da ćute, jer bi duži razgovor sa posetiocima odavao utisak da su zaboravili na svoju tugu. U Midrašu se kaže da nema veće usluge koji možemo učiniti ožalošćenom od one da ćutimo u njegovom prisustvu. U trenutku kada ožalošćeni klimne glavom, dajući do znanja da želi da ostane sam, posetiocima više nije dopušteno da ostanu pored njega.

ŠELOŠIM

Šelošim je naziv za period od trideset dana tugovanja posle smrti bliskog rođaka (oca, majke, brata, sestre, ćerke, muža, žene). Odbrojavanje počinje od dana sahrane. U tom periodu ožalošćenom je zabranjeno da nosi nova odela, da se šiša i brije, da učestvuje na zabavama i svečanostima, pa i na venčanjima i obrezivanjima. Izuzetak je rođenje vlastitog deteta. Običaj je takođe da ožalošćeni u tom periodu promeni svoje stalno mesto u hramu. Veliki praznici (Roš Hašana, Pesah, Šavuot i Sukot) ukidaju ili skraćuju *šelošim*.

Ako vest o smrti bliskog rođaka stigne u toku od trideset dana od smrti, onda je ožalošćeni dužan da se pridržava žalobnih obaveza *šiva* i *šelošim* od dana kad je primio vest. Ako ta vest stigne posle trideset dana, onda *šiva* i *šelošim* simbolično traju samo jedan sat.

Rabini su odvrćali ljude od preteranog tugovanja. Oni su govorili: "Tri dana za plakanje, sedam za tugovanje, a trideset za uzdržavanje od šišanja, brijanja i veselja". U toku trideset dana nastaje postepena promena iz stanja tugovanja i oplakivanja u stanje normalnog života. Jedino ako se radi o roditeljima, uzdržavanje traje punih dvanaest meseci.

Običaj je da ožalošćeni za vreme *šelošim* nose crno odelo, jer se crna boja smatra bojom žalosti. Legenda kaže da je Mojsije rekao Jošui: "Posle moje smrti, obuci se u crno". Šimon Hacadić (Šimon Pravedni) koji je živio krajem IV veka pre n.e. predskazao je svoju skoru smrt. Kad su ga upitali kako to može znati, odgovorio je: "Svako Kipura, prilikom ulaska u svetište, pratio me je starac obučen u belo, ali danas me je pratio starac u crnom."

Ortodokсни Jevreji danas ne nose crno, a crnu traku oko ruke smatraju paganskim običajem.

Udovici je, po mišljenju rabina, dozvoljeno da se preuda ranije nego udovcu. Smatra se da usamljenički život mnogo teže pada ženi nego muškarcu. Međutim, mora proći najmanje tri meseca ukoliko žena želi da se preuda. To vreme je dovoljno da se utvrdi da li je ostala u drugom stanju, da kasnije ne bi bilo sumnji oko određivanja očinstva.

Postoje razna objašnjenja za dvanaestomesečni period žalosti. *Zohar* daje mistično objašnjenje da je duša dvanaest meseci vezana za telo. *Talmud* opet kaže da telo postoji dvanaest meseci i da za to vreme duša periodično silazi i ulazi u telo. Posle dvanaest meseci telo prestaje da postoji, duša se penje i više ne silazi.

JARCAJT (godišnjica)

Naziv za godišnjicu smrti. Ovo je izraz koji koriste aškenaski Jevreji. Sefardi upotrebljavaju izraz *anjos* ili *anju*. Toga dana se drži komemoracija za roditelje, bližu rodbinu ili u čast zaslužnih i istaknutih ljudi.

Običaj je da se na godišnjicu smrti odlazi na grob. U kući gori sveća ili kandilo 24 sata. Paljenje sveća se u ovom slučaju zasniva na biblijskoj izreci: "Vidjelo je gospodnje duša čovečja..." (Priče Solomonove, 20/27), i tumači se tako da je svetlo simbol duše i da ono izaziva kod čoveka osećaj besmrtnosti.

Mnogi poste na godišnjicu smrti. Post je izraz kajanja i ispaštanja i znak poštovanja pokojnika. Toga dana se daje milostinja i čine dobra dela.

MACEVA (hebr. nadgrobni spomenik)

Maceva je naziv za kameni spomenik koji se postavlja na grob pokojnika. Postavlja se najranije po isteku šiva, a po pravilu tridesetog dana ili 12 meseci posle smrti. Ceremonija podizanja spomenika predstavlja završetak godine žalosti.

Običaj postavljanja nadgrobnog spomenika je veoma star. Mnogo takvih spomenika je sačuvano do danas, npr. grob kralja Davida u Jerusalimu, grobovi praotaca u Hebronu, itd. U Mišni se spominje podizanje spomenika na grobu pokojnika, dok *Talmud* ne preporučuje da se pravednicima podižu spomenici, "jer njihov spomenik su njihove reči". Rabi Jonatan Ajbešic (1690-1764), jedan od najvećih poznavalaca *Talmuda* svog vremena, sastavio je za samog sebe epitaf: "Svaki prolaznik treba da pogleda šta je ovde uklesano. Čovek koji je služio za uzor vratio se u prašinu..."

Od biblijskih vremena, sve do perioda kada je podizanje spomenika postalo opšta praksa, vladao je običaj da se na grob nabaci gomila kamenja ili da se pokraj groba postavi vidljiv znak ili stubovi. Ovo se radilo iz dva razloga; da se telo zaštiti od divljih životinja i da se skrene pažnja prolaznicima, naročito sveštenicima, da se tu nalaze grobovi. Izuzev u retkim slučajevima, Jevreji su u prvih osam vekova n.e. upotrebljavali grčki ili latinski za natpise na nadgrobnim spomenicima. Hebrejski je postepeno potiskivao ove jezike i već u desetom veku u Španiji, Francuskoj i mnogim drugim zemljama bilo je natpisa samo na hebrejskom.

Aškenazi po pravilu postavljaju nadgrobne spomenike uspravno, a Sefardi horizontalno.

Mesto na groblju gde se sahranjuju neupotrebljive verske knjige zove se *geniza*. Spomenik na *genizi* ukrašen je otvorenom knjigom od kamena.

Na spomenicima potomaka Levija često je uklesan vrč kao simbol njihove funkcije u hramu, a na spomenicima potomaka *kohanim* najčešće su uklesane ruke koje simbolišu njihovo isključivo pravo blagosiljanja.

Nema ujednačenosti u pogledu natpisa na spomenicima. U biblijsko doba nije bilo natpisa. Kasnije su se stavljali kratki kao: "Zihrono livraha" (neka sećanja na njega budu za blagoslov), itd.

Na spomenicima Aškenaza obično stoje hebrejska slova "pe", "tet" - ili "pe", "nun". To su prva slova reči "Po nikbar", i "Po nikbera" - "Ovde je sahranjen/a. (inicijali reči "Po tamun" ili "Po temuna" ili "Po nitman", "Po nitmena mogu značiti i - "Ovde je sakriven", ili "Ovde je sakrivena", što je blaži način da se kaže da je neko pokopan na tom mestu.). Sefardi i za muškarce i za žene stavljaju slova "mem", "kof" ("Mecevet kevura" - nadgrobni spomenik). Na spomeniku se ispisuju kratki nadgrobni natpisi, ime, prezime, datum rođenja i smrti, često sa hebrejskim inicijalima rečenice "Ti je nišmato cerura bicror hahajim" (neka mu duša večno živi).

Talmud i kasnija rabinska literatura prepuni su osvrta na moći koje poseduju mrtvi. Verovalo se da su duše preminulih svesne svega što se dešava na zemlji, i da su upućene u sve pohvale kao i pogrde koje se govore na njihov račun. Takođe se verovalo da one imaju moć da nagrade ili kazne žive ukoliko to smatraju za potrebno. Jedino što nisu u stanju to je da govore. Da bi se premostio jaz i nemogućnost direktne komunikacije između živih i mrtvih postao je običaj da se na kraju posete groblju na grob položi mali kamen, i da se na taj način mrtvima pokaže da ih živi nisu zaboravili. Vremenom je ovaj običaj izgubio svoje izvorne motive bazirane na pukom sujeverju i postao način da se izkaže poštovanje mrtvima. Ostavljen kamen na grobu danas služi i kao znak za prijatelje ili rodbinu da se grob obilazi.

U rabinskoj literaturi nadgrobni spomenik se obično zove *nefeš* (hebr. duša). Prema vrlo raširenom jevrejskom verovanju (naročito kabalista 16. veka), duša neko vreme lebdi iznad mesta gde je osoba sahranjena. Da bi joj se ukazalo dužno poštovanje, kao i da bi joj se ograničio prostor u okviru koga sme da luta, grob se obeležavao podizanjem spomenika.

BET KEVAROT (hebr. groblje)

Za jevrejsko groblje postoji više ulepšanih naziva, kao što su: *bet olam* ili *bet almin* - kuća večnosti, *bet hajim* - kuća života itd. Ovi nazivi proizilaze iz verovanja da su ljudi na ovome svetu samo privremeno, a da im je pravo i trajno boravište na drugom svetu.

Ne zna se da li je u biblijsko vreme postojalo određeno mesto za sahranjivanje mrtvih. U *Bibliji* se navodi da je Abraham sahranio svoju ženu Saru u Mahpelskoj pećini, koja je postala njegova porodična grobnica. (I knjiga Mojsijeva, 23:19-20). Rahela, žena Jakova je sahranjena na putu blizu Betlehema (I knjiga Mojsijeva, 35:19). U talmudsko vreme mrtvi su sahranjivani u pećinama, kamenim grobovima i katakombama.

Posle razorenja Hrama i rasula Jevreja (*galut*), jevrejske opštine su nastojale da imaju vlastita groblja za članove svoje zajednice. Gde to nije bilo moguće opštine su zakupljivale deo opšteg groblja, podizale zid i ograđivale jevrejski deo. Nastojalo se da groblja budu van naselja ali ipak dovoljno blizu da bi se izbeglo prenošenje mrtvaca na daljinu. Jevreji svoja groblja smatraju svetim mestima i odnose se prema njima sa dužnim poštovanjem. Ne ulaze gologlavi, ne puše, ne jedu i ne piju na groblju.

Talmudski rabini nisu pozdravljali prečesto posećivanje groblja. Živi su se često obraćali mrtvima da posreduju za njih radi ispunjenja njihovih želja, što se u judaizmu smatra svetogrđem, jer u molitvama čovek treba da se obraća direktno Bogu. Rabini određuju pogodno vreme za posete groblju. Između ostalog, dozvoljavaju se posete u Elulu mesecu (pre Velikih praznika), zatim u dane između Roš Hašana i Jom Kipura, za Tiša beav, kao i na godišnjicu smrti. Posete su zabranjene na Šabat i praznike.

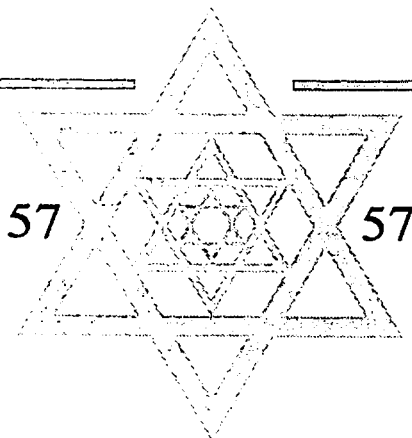
- Literatura:*
- Zbirka pojmova iz judaizma*, pripremio rabin Cadik Danon, izdanje Saveza Jevrejskih opština Beograd, 1988.
  - Alfred J. Kolatch, *The Jewish Mourner's Book of Why*, Jonathan David Publishers, Inc. New York, 1993.

REVITALIZACIJA

**MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

REVITALIZATION

**OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 10

Tema: Jevrejski
misticizam

KABALA I NJENA SIMBOLIKA

GERSCHOM SCHOLEM

KABBALA AND ITS SYMBOLISM

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

Decembar, 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 10

NAZIV: **Kabala i njena simbolika**
AUTOR: **Geršom Šolem**
IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**
UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**
LEKTOR: **Simha Kabiljo**
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**
ŠTAMPA: **Štamparija ĐORĐEVIĆ**

TIRAŽ: 500 primeraka
Decembar 1996. godine, Beograd

KABALA I NJENA SIMBOLIKA

Kabala, doslovno „predanje“, odnosno predanje božanskih stvari, jeste jevrejska mistika. Njena istorija je duga i tokom mnogih vekova snažno je uticala na one krugove u jevrejskom narodu koji su težili dubljem razumevanju tradicionalnih oblika i predstava jevrejstva. Pisani izraz često veoma intenzivnog stvaralaštva kabalista sačuvan je, od kasnog srednjeg veka, u veoma obimnoj književnosti. Središnje književno delo ovog pokreta, knjiga *Zohar* (*Knjiga sjaja*), koja potiče s kraja 13. veka, dugo vremena je u svesti najširih krugova imala rang svetog teksta, njena vrednost nije osporavana, a time ni njen kanonski ugled. To se pokazalo i u ove naše dane kada su, posle osnivanja države Izrael, na avionskom „čarobnom čilimu“ u Izrael stigli, gotovo u punom broju, Jevreji iz Jemena, odvojene i čvrsto u sebe zatvorene zajednice iz južne Arabije. Sve što su imali morali su ostaviti tamo odakle su pošli; ali, sa ono malo stvari od kojih se nisu hteli da odvoje, mnogi su doneli svoj primerak knjige *Zohar*, čije je proučavanje među njima i danas živo.

Ali, za evropsko jevrejstvo je ovaj svet izgubljen. Nauka o jevrejstvu, koja nastoji da sazna njegovo biće i istoriju, koja razmatra istorijsku fizionomiju jevrejstva, sve do naše generacije je sa dosta nerazumevanja mimoilazila dokumente kabale. Kada su, krajem 18. veka, Jevreji u zapadnoj Evropi sa toliko mnogo odlučnosti krenuli ka evropskoj kulturi, kabala je bila jedna od prvih i najvažnijih žrtava koje su na tom putu pale. Svet jevrejske mistike, sa svojom potpuno introvertnom simbolikom, bio je tada shvaćen kao nešto strano i što smeta, pa je brzo zaboravljen. Jer kabalisti su pokušavali da dokuče ili barem da opišu *tajnu sveta kao odraz tajni samog božanskog života, ali su slike, u kojima su se njihova iskustva kondenzovala, bile suviše duboko povezane s istorijskim iskustvima jevrejskog naroda, sa onim iskustvima za koja se činilo da su u 19. veku izgubila od svoje aktuelnosti*. Taj je svet vekovima predstavljao najveću stvarnost za samorazumevanje Jevreja. Sada je tako reći potonuo u vrtlogu novoga vremena, i to tako potpuno, da je za objektivno razumevanje čitavim naraštajima postao sasvim nedostupan. Ono što je preostalo, pružalo je prizor neprohodnog, šikarom obraslog polja razvalina, sa kojega bi tek pokoja bizarna i za razumnu misao uvredljiva slika svetaca pobuđivala odbijajuće čuđenje učenog putnika namernika. Činilo se da je ključ za razumevanje stvaranja kabalista izgubljen. Bespomoćno se i u nedoumici stajalo pred svetom u kojem nisu bili toliko u pitanju ubedljivi pojmovi od kojih bi se pošlo dalje, koliko *simboli posebne vrste*, simboli, naime, u kojima su se duhovna saznanja mističara skoro nerazrešivo izukrštalala sa istorijskim saznanjima jevrejske zajednice ili su stvarno činili zagonetno jedinstvo.

Ta međusobna isprepletenost, inače u istoriji religiozne mistike često dva potpuno odvojena područja, jevrejskoj kabali utisnula je specifičan karakter. Na taj način se kabala čini sasvim neobičnom čak i posmatraču koji je donekle upućen u hrišćansku mistiku i nije čudo što ona za njega ne spada u dobro poznate kategorije „mistike“. Ukoliko je teskobniji, siromašniji i svirepiji bivao onaj delić istorijske realnosti koji je Jevrejima bio dat u olujama progonstva, utoliko je dublja postajala njegova prozračnost, tačniji njegov simbolički karakter, i utoliko je više zračila mesijanska nada koja ga je razbijala i preobražavala. U srcu ove realnosti, kao velika slika ponovnog rađanja, bio je smešten *mit o progonstvu i spasenju*, koji je kod kabalista poprimio silne razmere i pomoću kojega je shvatljivo i ono produženo istorijsko dejstvo koje im je palo u deo. Lični element, u knjigama kabalista odista je upadljivo potisnut, zato se mora veoma pažljivo prislušnuti da bi se u njima, ispod svih mogućnih prerusavanja, mogao zapaziti. Tek gdegdje pokoji kabalist nije potisnuo svoju ličnost i svoj izveštaj o sopstvenom putu ka Bogu, kao što je to inače većinom bilo. Ali veliki značaj kabale nije u takvim doprinosima, nego u onome što ona daje razumevanju „istorijske psihologije“ jevrejstva. Svaki pojedinac je ovde sam bio celina. A otuda i velika fascinacija koju veliki simboli kabale, upravo sa tog stanovišta, predstavljaju koliko za istoričara, toliko i za psihologa. *Ovde je zakon Tore postao simbol svetskog zakona, a istorija jevrejskog naroda simbol svet-skog procesa:*

U pokolenju, u kojem je jevrejska istorija prošla kroz čudovišnu krizu, svet predstava ovih starih, jevrejskih ezoteričara ne deluje više tako zapanjujuće. Mi ga vidimo drugim očima, te nam se čini da zatvoreni simboli zaslužuju da se otvore i razjasne. U tome je naročito velika odgovornost

---

*Gerhard-Geršom Šolem (1897-1982), prvi naučnik koji je dao objektivno naučno tumačenje istorije nastanka i značaja jevrejskog mističizma. Roden u Berlinu, bio je četrdeset godina profesor na Hebrejskom univerzitetu u Jerusalimu i predsednik Akademije nauka u Izraelu. Među brojnim delima ističe se kapitalno delo *Glavna strujanja u jevrejskom mističizmu* (*Major Trends in Jewish Mysticism*, New York, 1941).

naučnika, koji mora da sačuva kritičku svest i pri ovom iskopavanju, i pri ovladavanju rezultatima tog rada. Jer fascinacija kojom zrače takva područja kao što je kabala, davno pre no što su joj se obratili istoričari, povukla je sobom šarlatane i smuštene glave. Istraživanje kabale od toga je imalo malo koristi. Međutim, nastojanje da se razume ono što se odigralo u srcu jevrejstva, ne može se lišiti jasnoće pogleda i istorijske kritike, budući da su i simboli rasli i bivali zasićeni istorijskim iskustvom. Za njihovo razumevanje je potrebno isto toliko „fenomenološke“ spremnosti za sagledavanje celina koliko i sposobnosti za istorijsku analizu. Oboje se međusobno dopunjuju i prožimaju, i u takvom sjedinjavanju obećavaju plodonosne rezultate.

KABALA I MIT

Prvo bih želeo da ispričam sasvim malu, ali istinitu priču o događaju koji se 1924. godine desio mladom čoveku koga dobro poznajem. Ogrnut skromnim ogrtačem moderne filologije i istorije došao je u Jerusalim i pokušao da se poveže s krugom poslednjih kabalista, koji tamo već 200 godina čuvaju ezoteričku tradiciju orijentalnih Jevreja. Najzad je našao jednog kabalistu koji mu je rekao: „Spreman sam da te poučim kabali. Pod jednim uslovom, koji sumnjam da možeš da ispuniš“. A uslov je bio takav da ga verovatno neće pogoditi nijedan od mojih čitalaca, naime: *ne postavljati nikakva pitanja*. Bilo je to mišljenje koje se ne zasniva na pitanjima i odgovorima - a to je zaista retka pojava u zemlji Jevreja, najstrasnijih postavljaca pitanja na svetu, koji su poznati baš po tome što i na pitanja odgovaraju pitanjima. I možda prvi, neobičan nagoveštaj još u najkasnijim oblicima očuvanog sadržaja pripovedačkog, ali ne više pitajućeg načina mišljenja jedne, da upotrebim Šelingov izraz, „pripovedačke filozofije“, kako se ona kod velikog filozofa mitologije pojavljivala kao ideal.

1

Da bismo u svoj svojoj oštrini utanačili problem koji se označava spajanjem dva pojma: *kabale* i *mita* biće dobro da razmotrimo tradicionalno shvatanje o funkciji jevrejstva u istoriji religije, koje podjednako prihvataju poslednji naraštaji, kako Jevreja tako i nejevreja. Time će istovremeno postati jasan paradoks privlačnosti, ali i uzbudljivosti koji nastaju kod pažljivog posmatrača načina mišljenja jevrejskih kabalista.

Religijski praporiv jevrejstva koji je svoj važeći izraz dobio u etičkom monoteizmu izraelskih proroka, a svojom pojmovnu formulaciju u jevrejskoj srednjovekovnoj filozofiji religije, oduvek je smatran reakcijom na svet mita. Protiveći se panteističkom svedeinstvu Boga, kosmosa i čoveka u mitu, protiveći se mitovima prirode prednjeazijskih religija, jevrejstvo je pokušavalo da između sve tri sfere stvori ponor, koji je naročito u području odnosa između Stvoritelja i njegovog stvaranja smatran suštinski nepremostivim. Jevrejsko služenje Boga bez slika nosilo je u sebi odricanje, čak i polemičko odbacivanje sveta slika i simbola u kome je mitski svet dolazio do svog izraza. Jevrejstvo je pokušavalo da otvori jedno područje, i to ono jednobožačkog otkrivenja, iz kojega je religijski govor mita bio isključen, a ukoliko se nešto od toga ponegde i zadržalo, i onda samo kao poetske metafore ali ne više sa simboličkom snagom nerazbijene mitske slike. Nema potrebe da razmatramo ova pitanja, koja su istraživači *Biblije*, bogoslovi i antropolozi već toliko puta istražili i tumačili. Nastojanje, neka mi je dozvoljeno da je tako nazovem, klasične jevrejske tradicije na *likvidaciji mita* kao središnje duhovne moći, nije uopšte umanjeno tim nazovi mitskim ostacima koji su se pretvorili u metafore.

To nastojanje je bilo posebno naglašeno u racionalističkom verskom mišljenju srednjovekovnog rabinskog jevrejstva, čiji je neprekidni razvoj od Saad'je Gaona do Majmonida postao ishodište problematike tesno vezane za ono što ćemo ovde razmatrati. Briga filozofa i bogoslova bila je usmerena prema čistoti pojma Boga, prema sve strožem uklanjanju mitskih i antropomorfnih elemenata. Nastojanje da se transcendentni Bog odbrani od bilo kakvog uplitanja u mitsko, da se nemarno antropomorfne izreke biblijskog teksta i narodske forme religijskog ispoljavanja reinterpretiraju u teološki besprekorne, ipak vodi ispražnjenju pojma Boga. A o tom se Bogu može sve manje izreći, ako je strah od dodira njegove uzvišenosti slikama koje su stvorene na zemlji postao odlučujući faktor. Kratko rečeno, čistota se plaća ugrožavanjem životnosti. Živi se Bog nikada ne pojavljuje u čistim pojmovima. Kod vernika ga čini živim Bogom ono što ga negde upliće u čovekov svet i što čoveku omogućuje da ga u velikom religijskom simbolu vidi licem u lice. To u procesu racionalnog novog formulisanja nestaje. Da sačuva čistotu pojma Boga bez gubljenja Njegove životnosti - to je zadatak teologije koji nikada ne prestaje, a i nikada se ne može bez ostatka rešiti.

U zategnutosti između ova dva činioca, *čistote* i *životnosti*, sadržana je istorija jevrejske religije, možda više nego bilo koje druge, jer je upravo posebna priroda monoteističkog zahteva nužno povećavala tu zategnutost. Jer je u jevrejstvu sve zavisilo od očuvanja i izlaganja čistog jedinstva Boga i njegove zaštite od mešanja s elementima pluralizma. Ali da se pri tom sačuva i pojam životnosti, trebalo je postići savršenu ravnotežu između dva činioca, a to je ono što je postajalo stalno sve teže i mučnije. Što su bili veći napori filozofa i teologa da što čistije formulišu ovo jedinstvo koje odbacuje i negira sve simbole, to se izričiti moralno računati s mogućnošću protivudara u korist

jednoga živoga Boga, koji, kao i sve živo, govori u simbolima. Punoća božja u njegovom stvaralačkom životu, a ne, ma kako bilo sublimno, *ispražnjenje* u čistoj, nedodirljivoj teološkoj formuli, bilo je ono što je duboko pobožne duše privlačilo. I ono što istoriju jevrejstva u poslednjih 2000 godina ispunjava tako dramatičnom zategnutošću, jeste baš taj protivudar, ta „reakcija“. U ovom svetlu treba razumeti ne samo narodsku veru, koja je okrenuta nesmanjenoj potrebi prostog Jevrejina za izražavanjem nego i snažne impulse jevrejske mistike. A to nas dovodi do naročite problematike kabale.

Kabala - doslovno: *predanje* naimc *ezoterička tradicija* - jeste pokret u kojem su, naročito između 12. i 17. veka, u mnogostrukoj razgranatosti i često vanredno živom razvoju, našle svoj religijski odraz mističke tendencije u jevrejstvu. Ona nije, kao što se ponekad još misli, jedan jedinstveni sistem mističkog i specijalno teozofskog mišljenja. Tako nešto kao „to učenje kabalista“ ne postoji. Umesto toga se ovde susrećemo s jednim procesom koji često začuđuje svojom mnogostrukošću i bogatstvom protivrečnosti motiva, koji se iskristalisao u veoma različite sisteme i polusisteme. Hranjena sa podzemnih izvora, koji su verovatno strujali sa Istoka, kabala je prvo ugledala svetlo dana u onim delovima južne Francuske u kojima je među nejevrejima u to vreme kataristički ili novomanihejski pokret bio na vrhuncu. U Španiji 13. veka brzo je dostigla svoj puni razvoj, dosežući vrhunac u pseudoepigrafskoj knjizi *Zohar* rabi Moše de Leona koja je postala neka vrsta Biblije kabalista, i koja je vekovima uspevala da sačuva mesto svetog i autoritativnog teksta u jevrejstvu. U Palestini, u 16. veku, zadobila je u svom drugom cvatu mesto središnje istorijske i duhovne snage jevrejstva, jer je uspevala da odgovori na pitanje o smislu progonstva, što je postalo posebno hitno za katastrofalno uzburkane duhove Jevreja posle njihovog izгона 1492. godine iz Španije. Nabijena mesijanskom energijom, eksplodira u 17. veku u velikom mesijanskom pokretu oko Šabataja Cvija, koji je još u svom padu izazvao nastanak jednog sveta jevrejske mističke jeresi, jedne jeretičke kabale, koja je po svojim pobudama i po razvoju, na paradoksalan način, bila za radanje modernog jevrejstva od izuzetnog značaja, koji je ipak bio dugo previdan i tek nam je tu skoro postao jasan.

2

Pojavljivanje mita u kabali može se shvatiti najjasnije ako se pode sa dve tačke, zapravo sa dva pola religijskog sveta jevrejstva: *od ideje Boga* i *od ideje Zakona*. Očigledno je da do transformacije u mistično dolazi upravo na tačkama koje su odlučujuće za specifičnu sadržinu neke religije, što onda potvrđuje karakter baš te određene religijske mistike kao istorijske pojave u okviru jedne konkretne religije.

Već sam govorio o problematici jednobožačkog pojma Boga i opasnosti koja mu je pretila da od nečeg ispunjenog, ljudski unutrašnjeg, postane nešto sasvim, formalno i apstraktno. Ali kabalisti se božje jedinstvo razotkriva iz osnove kao živo, ispunjeno i dinamično. Ono što su za jevrejskog bogoslova bili samo atributi božanskog, za njega su to stvaralačke moći, hipostaze, i stadiji izvesnog unutrašnje-božanskog životnog procesa, a slike kojima on opisuje Boga nisu uzalud pre svega slike organizma. *Drvo koje je prvobitno zasadio sam Bog, i samo postaje slika božja*. On je drvo kroz koje božje snage urastaju u stvaranje. O nekim od mitskih motiva koji se naročito ističu u ovoj simbolici takozvanog drveta deset *s'firot* još ću govoriti kasnije.

Ne manje snažna i po svojim posledicama značajna za istoriju jevrejstva bila je obnova mitskog karaktera Torc. Šta je, naime, u rabinskom jevrejstvu značio nemitski karakter Zakona? Odgovor je jasan: to je oslobađanje Zakona od bilo kakvog kosmičkog događaja. Ako je uopšte i bio drugačiji, onda je Zakon zasnovan još samo delimično na čisto istorijskom, na sećanju, ali više uopšte ne po kulturnom predstavljanju nekog mitskog događaja. Sećanje na izlazak iz Egipta, koji igra toliku ulogu u Tori za jevrejsku svest, više nije mitski događaj. To odvajanje jednog tako reći još samo na sebi zasnovanog Zakona od njegovih emocionalnih korena možda najbolje karakteriše mala, ali u kasnoj rabinskoj literaturi često navođena anegdota. Došao jednom jedan paganin poznatom rabinu iz I veka posle pojave hrišćanstva i upitao ga na čemu su zasnovani propisi o crvenoj junici koji predstavljaju jedan od najmračnijih obreda u Tori. Ovaj mu je prilično neubedljivo odgovorio, očevitno izbegavajući pitanje. Kad je paganin otišao, učenici su upitali učenjaka: Rabi, ovoga si ispratio sa slamčicom ali šta možeš nama da kažeš? Tada rabi reče samo: *hok hakakti, gezera gazarti*, što znači da Bog govori: Zakon sam propisao, odluku sam doneo.¹ Ovaj odgovor na pitanje o osnovama Zakona (Nauka) koje se neizbežno uvek postavljalo, tipičan je i dubok u svom kidanju sa svim što je mitsko. Koliko god se spekulacija može da bavi pitanjem o osnovama Zakona, za rabinsku svest ostaje irelevantna i možda jedino važna u eshatološkim perspektivama. Ono što sam malopre nazvao odvajanjem Zakona od njegovih emocionalnih korena je, međutim jedno od velikih, temeljnih, a istovremeno opasnih i dvosmislenih dostignuća *halaha*, normativnog rabinskog jevrejstva.

Ali, ovde sada susrećemo novi paradoks: upravo u ovom svetu Zakona, u *halahi*, kabalisti žive sa strasnom predanošću, ali Zakon koji je u njihovim rukama demitizovan, postaje pokretač nove mitske svesti, koja često stvara utisak da je prastara kao vreme. Pitanje o temeljima zapovesti

¹ Pesikta, izd. S. Buber, list 40b

se nije moglo otkloniti ali upravo je racionalan odgovor izazvao negodovanje neposredno religioznog osećanja, pa i učenje Majmonida o pedagoškom i polemičkom smislu zapovesti u Zakonu. U kabali se tako dospeva, sa stalno prisutnom svešću o apsolutnom dostojanstvu i autoritetu Zakona, do preobražaja Tore u *Corpus musticum*.

Tako u srcu kabale imamo mit o jedinom Bogu kao spoju prasila svih bića i mit Tore kao beskonačnog simbola, u kojem sve slike i imena ukazuju na proces u kojem Bog sam sebe saopštava.

3

U onome što kabalisti govore o Bogu, mistički karakter se najjasnije ispoljava u učenju o *deset s'firot*, stvaralačkim moćima i načinima delovanja živog Boga.² Kabalističko učenje o dinamičnom jedinstvu Boga, kako se pojavljuje kod španskih kabalista, opisuje teogonički proces u kojem Bog izlazi iz svoje skrivenosti i iz neizrecivosti svoga bića i prikazuje se kao stvaralac Stadiji ovoga procesa mogu se shvatiti u beskonačnom obilju slika i simbola od kojih svaki potvrđuje po jedan vid božanstva u njegovoj naročitoj manifestaciji. A ove slike u kojima se Bog pojavljuje, nisu ništa drugo nego prasliske svih bića. Ono što naročito mitska struktura kabalističkog kompleksa simbola tu čini jeste *ograničavanje beskonačnog obilja aspekata, pod kojima se može saznati, na deset prakategorija* ili ako hoćemo da opišemo koncepciju koja služi kao osnova pojmu *s'firot*. U *Knjizi stvaranja* iz koje potiče ovaj izraz, on znači deset arhetipskih brojeva (od *safar*-brojati) kao osnovnih sila sveg bića, ali, u toj staroj knjizi nije svakoj *s'firi* određeno obilje simbola u kojima bi druge prasliske bile sa njom povezane u neku naročitu strukturu. Ovaj korak napravila je tek srednjovekovna teozofija kabale, ponovno preuzimajući gnostičke egzegeze o svetlu eona, a otišla je još i mnogo dalje.

Suštinu ovih stvaralačkih moći, potencija, koje su udružene u pradesetinu (*dekas*), čini svet *s'firot*, božjeg jedinstva u razvoju, koji u sebe uključuje arhetipove sveg bića. Ovaj je svet, što se nikada ne može dovoljno podvući, svet unutrašnje-božanskog bića, ali se, bez prekida i bez novih početaka, prelijeva u tajne i vidljive svetove Stvaranja koji svi u svojoj strukturi ponavljaju i odražavaju tu unutrašnje-božansku strukturu. Taj proces, u smislu učenja kabalista, koji se u Stvaranju okreće prema napolje, nije ništa drugo do ezoterička strana razvojnog toka koji se u krajnjoj liniji odvija u samom Bogu i čije pojedine faze, u svom naročitom povezivanju motiva koji se tu stiču, određuju onaj posebni mitski oblik mišljenja, odnosno učenja o *s'firot*. Na jednoj novoj ravni mističkog saznanja i kontemplacije ponovo se pojavljuju mitske strukture, ne više u liku starih bogova, nego čak sažete na nov i često jedinstven način u jednom svetu - ili u jednom već viđenom svetu drveta *s'firot*. Analiza svih tih staro-novih mitskih slika koje se u toj kabalističkoj simbolici pojavljuju u tolikom preobilju, jeste jedan od najfascinantnijih zadataka istraživanja kabale. Pa ipak je, u starim spisima kabalista, naročito u španskom periodu, upravo ta simbolika u središtu svega. Gledano s tog stanovišta, malo je za istraživača prastarog nasleđstva predstavljenog mističkim simbolima, uzbudljivijih i privlačnijih spisa od gnostičkih tumačenja *Zohara* ili pokušaja sistematskog razvijanja ove simbolike koju u najveličanstvenijem obliku nalazimo u knjizi *Vrata svetla (Ša-are ora)* Josefa Gikatile.

Dva ili tri primera neka pokažu u koliko je meri reč o ponovnom pojavljivanju mita koji je jevrejska teologija tako bez milosti „likvidirala“.

Paradoksalan način kojim se kabala rešava ideje o „stvaranju iz ničega“ (*creatio ex nihilo*) njenim vraćanjem u oblast mita, čini mi se tipičnim za celu problematiku koja se ovim otvara. Poznato je da je upravo ta koncepcija stvaranja iz ničega, suprotna onoj o stvaralačkom Bogu koji osvaja haos, bila koncepcija kojom je, još dalekosežnije nego biblijskom reči o stvaranju, takozvana racionalna teologija kasnijeg rabinizma mislila da ostvari konačni prekid sa svim mitskim ostacima. Zamenom haosa u ništa činilo se da je pruženo jemstvo za onu slobodu Boga stvoritelja koja se izdvaja iz svake mitske sudbinske određenosti, a njegovo stvaranje nije više borba i nije kriza, nego slobodan čin ljubavi. Ničega od ovoga nema više u kabali, osim same gole formule, koja se objavljuje utoliko većim intenzitetom i istovremeno i istura kao zastava, dok se njen realni sadržaj izmenio u svoju suprotnost. Kako se iz napred učinjenih primedaba o smislu *s'firot* i *s'firot-drveta* moglo implicitno razumeti, u ovom svetu više nema mesta ni za šta u smislu teološke koncepcije. Bog se pojavljuje iz svoje skrivenosti u svojim stvaralačkim moćima u stablu i granama teogonsko-kosmogoničkog „drveta“ i prostire svoju snagu na sve šire i šire sfere. Svuda nailazimo na prelaze koji mogu da se nastave i ako bi se pojavio neki prelom, jedno ništa prapočetka, mogao bi da bude samo u pravoj suštini Boga. I upravo je to zaključak do kojeg su jevrejski mističari došli održavajući staru formulu. Haos koji je u teologiji „stvaranja iz ničega“ bio eliminisan, pojavljuje se ponovo u novoj metamorfozi. Ono ništa je bilo oduvek prisutno u Bogu, nije bilo van njega i nije ga on proizveo. Koegzistirajući s beskonačnom punoćom Boga, ono je ponor u Bogu koji biva savladan u stvaranju, a reči kabalista o Bogu koji stanuje „u dubinama ničega, koje su u upotrebi od 13. veka, izražavaju to osećanje u slici koja je utoliko čudnija što je izvedena iz mislenog pojma. Možemo da

² Možda se isplati ovde ukazati da je prvi autor, koliko je meni poznato, koji je nazvao kabalnu „mitskom teologijom Jevreja“ bio protestantski teolog Joh. Bened. Carpzow, koji se ovim izrazom poslužio u delu *Introductio in theologiae Judaeae*, 1687

govorimo o produktivnom nesporazumu koji u srcu filozofskih pojmova opet otkriva mitske slike. Karakteristična za ovakav „nesporazum“, koji se prvi put pojavljuje kod Azriela iz Gerone, jeste promena značenja aristotelovskog *steresis* u to mističko *ništa*, koje se pored materije i oblika pojavljuje kao treći princip sveg bića.

Naravno, to *ništa*, koje je transcendentno biće (*Über-Sein*) u samom Bogu, ne označava se u kabalističkoj simbolici uvek kao takvo. Uzmimo samo kao primer prve redove teksta u kojem *Zohar*, na jednom poznatom mestu, objašnjava prapočetak stvaranja u samom Bogu:

„Na početku, kad je kraljeva volja počela da deluje, urezao je znamenje u nebesku auru. Izbio je tamni plamen u najskrivnijem području, iz tajne beskonačnoga, kao magla koja se uobličava u bezobličju, puštena u prsten (one aure) ni beo ni crn, ni crven ni zelen, i uopšte bez ikakve boje. Tek kad je taj plamen poprimio mere i dimenzije, počeo je da stvara blešteće boje. Jer je, naime, u najdubljoj unutrašnjosti plamena izbilo vrelo iz kojega su se izlile boje na sve ono dole, skriveno u najtajnijim skrivenostima beskonačnoga. Vrelo je izbilo, pa ipak nije izbilo kroz etar koji ga je opkoljavao; i bio je sasvim neprepoznatljiv, sve dok usled zamaha njegovog proboja nije zasijala jedna skrivena najuzvišenija tačka. Iza te tačke nema ničega prepoznatljivog, i zbog toga se ona zove *rešit*, prva reč Stvaranja od onih deset po kojima je stvoreno Sve“ (I, 15a).

Nigde se više u ovom kosmogoničkom mitu, koji se na tom mestu u *Zoharu* u značajnim slikama nastavlja još dalje, ne pominje pojam *ništa*. Na njegovo mesto je, pod sasvim novim vidom, došla aura svetlosti, koja bez početka i nestvorena okružuje *En sof* - beskonačno. Tamo gde *Zohar*, na drugim mestima, izričito govori o tom *ništa*, uvek se podrazumeva onaj najunutrašnjiji modalitet bića u samom Bogu, koji u emanaciji *s'firot* postaje stvaralački. To *ništa* je, samo po sebi, najuzvišenija i prva od svih *s'firot* i u simbolu kabalista „koren svega korenja“, iz kojega se drvo hrani. Ništa ne bi bilo pogrešnije nego pretpostaviti da je sam ovaj koren proizišao iz nekog slobodnog čina stvaranja. Tek je kasnija kabala u dubokosmislenim razmišljanjima ponovo uvela takav čin stvaranja, pre svega u delima Moše Kordova i u drugom obliku u delima Jichaka Lurije.

Ali, ona prvobitna tačka, o kojoj je bilo reči upravo u navedenom mestu iz *Zohara*, bila je videna da bude druga *s'fira*, (u množ. *s'firot*), kao prvi početak božjeg *ništa* koje je zapravo i pretpostavljeno prema slici te tačke. Ona je seme sveta koje je, kao najviša oblikujuća i očinsko-muška stvaralačka moć, posejano u pramaternicu „gornje majke“, koja je proizvod ali istovremeno i suprotnost izvorne tačke. Oplodivši se u njoj, seme sveta sada oslobada iz nje svih sedam ostalih stvaralačkih moći koje kabalisti iscrpno tumače ne samo kao prave arhetipove svog stvaranja nego ih istovremeno izričito smatraju za sedam „pradana“, što znači prastadija unutar božjeg nastajanja iz I glave knjige Postanka. Specifičnost svake od ovih sedam stvaralačkih moći (ili *pradana*) prikazuje se u slikama elementarne prirode ali ne manje i ljudskog života.

Beskrajno je bogata mitska sadržina ovih simbola, ali nigde ne izbija tako jasno na videlo kao u simbolici koja ovog Boga, koji se otkriva u svetu *s'firot*, poistovećuje upravo sa čovekom u svom najčistijem obliku, s pračovekom koji se na hebrejskom zove *adam cadmon*. Bog koga ljudi mogu da opažaju sam se, eto, predstavlja kao pračovek. Božje veliko ime u svom stvaralačkom razvoju i samo glasi Adam, kako to kabalisti kažu na osnovu jedne *gematrije* (izopsefije), bročjanog jednačenja smisla koje je stvarno zgranjavajuće.³ Knjiga *Bahir* već poznaje „sedam svetih oblika Božjih“ koji svi odgovaraju po jednom udu čovekovom, a odavde do uobličavanja predstave o *adamu kadmonu* bio je potreban samo jedan korak. Antropomorfni i mitski govor o Bogu je iz ove ideje izvlačio uvek novo opravdanje i novu hranu. Prasvet čoveka kako stvorenog tako i nestvorenog, tek razvijenog u *adamu kadmonu*, jeste područje na koje se, kako se to u *Zoharu* stalno ponavlja, odnosi celokupan njegov ezoterički govor. Onaj tajni svet Boga koji se pojavljuje u simbolu čoveka, jeste oboje u jednom: on je svet „unutrašnjeg“ čoveka, ali i oblast koja se otvara samo verujućem umu u kontemplaciji koju *Zohar* predstavlja kao „tajnu vere“ - *raza d'mehemanuta*.

U ovim se koncepcijama mitsko najupečatljivije pokazuje u odvajanju tvoričkih i primajućih (muških i ženskih) moći u Bogu. Ponavljajući se i izrastajući u više parova *s'firot* ono dolazi najjače do izražaja u simbolici poslednje dve *s'fire*. Deveta *s'fira j'sod* je često u neprikriveno falusnoj simbolici opisana stvaralačka moć začinjanja, „temelja“ svega živog, kojim se jemči i ostvaruje *hieros gamos*, sveta veza muških i ženskih sila.

Ovaj govor o ženskim silama u Bogu, koje svoj potpuni izraz imaju pre svega u desetoj i poslednjoj *s'firi*, sadrži za jevrejsku svest odista krajnje čudno obnavljanje mita i čini mi se da je potrebno da se nešto kaže o toj koncepciji, o kabalističkoj ideji *Š'hine*, koja ide mnogo dalje od one starorabinske. Ovde želim da istaknem samo neke centralne motive koji su bitni za razumevanje ove temeljne predstave, pri čemu se ne sme prevideti da se u kabalističkoj literaturi sa njom povezuju još i sasvim drugi motivi, o kojima ovde ne možemo da govorimo.

U talmudskoj literaturi i nekabalističkom rabinskom jevrejstvu se pod pojmom *Š'hina* (od glagola *šahan* - stanovati, nastavati; nemački prevodiloci imaju *Einwohnung*, dok se prevodilac ove knjige u svojim prevodima Talmuda odlučio za izraz Sveprisutnost) ne podrazumeva ništa drugo nego sam Bog u svojoj sveprisutnosti i aktivnosti u svetu i posebno u Izraelu. Božje prisustvo, ono

³ JHWH - *jod he vav he* (četiri slova božijeg imena) ima u hebrejskom broju vrednost 45 kao i reč *adam*.

što se u Bibliji naziva njegovim „licem“, u rabinskom je načinu izražavanja njegova Š'hina. Nigde se u starijoj literaturi ne može naići na odvajanje samog Boga od njegove Š'hine u smislu neke posebne hipostaze koja bi mogla da se razlikuje od samog Boga. Sasvim je drukčije u načinu izražavanja kabale, počev od knjige *Bahir*, koja već sadrži većinu bitnih zamisli o Š'hini. Tu se ona smatra jednim aspektom Boga, tobože nezavisnim ženskim elementom u njemu. Takvo se osamostaljivanje ostvaruje, kako je gore ukazano, već u trećoj s'firi koja kao gornja majka ili kao gornja Š'hina, na pomena vredan način istovremeno predstavlja i demijurgijsku moć. Od sedam iz nje izračunih stvaralačkih moći, prvih šest su simbolizovane kao glavni udovi pračovaka i obuhvaćene u falusnom „temelju“ koji predstavlja, što je pažnje vredno, simboličko reprezentovanje pravednika (*cadik*) kao Boga koji generičke snage čuva u njihovim legitimnim granicama. Bog je pravednik, jer on svim živim stvorenjima daje onu životnu moć koju ona dobijaju u njegovim sopstvenim zakonima. Isto tako, pravednik je onaj čovek koji generičke moći drži u sebi u njihovim zakonitim granicama i meri, pa polazeći od toga i onaj koji svakoj stvari priznaje ono što joj pripada, koji zna da postavi sve na svoje mesto, za koga kabalisti tvrde da se na njega odnosi stih iz Izreka (10,25): „Pravednik je temelj sveta“.

Ali deseta s'fira ne predstavlja više jedan čovekov deo tela, nego kao dopuna čovečje-muško-ga žensko uopšte, koje je istovremeno viđeno kao majka, supruga, kćerka, i ako se u ovim različitim vidovima manifestuje na različite načine. Ustanovljavanje ženskog elementa u Bogu i pokušaj njegovog pravdanja gnostičkom egzegezom je, razume se, jedan od najznačajnijih koraka koji su kabalisti učinili. Iako je ove stavove strogo rabinističko, nekabalističko jevrejstvo često posmatralo s najvećom sumnjom, a kabalistička apologetika često skretala u bezazleno - mitski aspekti koncepcije o ženskosti Š'hine kao providenjskog usmeravanja Stvaranja su postigli ogromnu popularnost u najširim krugovima jevrejskog naroda, što dokazuje da su kabalisti tu pribegli jednom od osnovnih impulsa elementarnih i u jevrejstvu i dalje dejstvujućih religijskih predstava.

Između mnogih, još su dva simbola odlučujuće važna za razumevanje kabalističke Š'hine: njeno poistovećivanje s mističkom eklezijom Izraela, s jedne strane i s dušom (*n'sama*), s druge, a oba potiču iz knjige *Bahir*. U *Talmudu* i midrašu nailazimo na pojam „Zajednica Izraela“ (od kojeg potiče hrišćanski pojam *eklesija*) jedino u smislu personifikacije istorijskog, realnog Izraela, i koja je kao takva potpuno suprotstavljena Bogu. Alegorijsko tumačenje da Pesma nad pesmama kazuje o odnosu Boga prema jevrejskoj ekleziji, kako je oduvek bilo opšteprihvaćeno u jevrejstvu, još ništa ne zna o nekom podizanju eklezije na rang jedne od božanskih stvaralačkih moći ili same hipostaze. Talmudska literatura isto tako nikada ne poistovećuje Š'hinu s eklezijom. Sasvim je drukčije u kabali, gde upravo ovo poistovećivanje povlači za sobom pun prodor simbolike ženskoga u sfere božanskog. Sve ono što se u talmudskim tumačenjima Pesme nad pesmama govori o zajednici Izraela kao o kćeri ili nevesti, sada se u toku tog poistovećivanja prenosi na Š'hinu. Sumnjam da smo u stanju da se opravdano izjasnimo kome pripada prvenstvo u ovom procesu: da li ideji koju su najstariji kabalisti ponovo prihvatili o ženskom elementu u Bogu, ili egzegetskom poistovećivanju ranije odvojenih pojmova eklezije Izraela i Š'hine, putem kojega se moglo, u čistoj jevrejskoj metamorfozi, iz gnostičkog jezika preneti toliko toga u jevrejsku tradiciju. Ovde ne mogu da odvajam psihološki od istorijskog procesa, koji u svom posebnom jedinstvu predstavlja odlučujući korak kabalističke teozofije. Tome se sada još priključuje, kako je već rečeno, kao treći element simbolika Š'hine kao duše - u *Bahiru* i u *Zoharu*. Da sfera Š'hine predstavlja boravište psihe, - to je potpuno novo. Zar nije najviše boravište duše, koje poznaju starije jevrejske predstave, bilo jedino u božjem prestolu ili ispod njega? Predstava o poreklu duše u sferi ženskoga u samom Bogu, postala je za psihologiju kabale od dalekosežnog značaja. Ali, predstava o Š'hini koju smo upravo u najosnovnijem ocrtali, dobija puno mitsko obeležje tek kroz dva dalja niza od nje potpuno neodvojivih predstava o ambivalentnosti Š'hine i o njenom progonstvu.

Kao žensko, ali i kao psiha, Š'hina delimično ima i strašne crte. Ukoliko su u njoj obuhvaćene sve ranije s'firi i mogu da deluju na dole tek kroz njen medij, u Š'hini koja je po sebi samo primajuća i „nema ništa svoje sopstveno“, deluju, u nazmeničnoj nadmoćnosti, i sile milosti i suda. Ali, sila suđenja u Bogu je stvarni izvor zla kao metafizičke realnosti, koja potiče iz hipertrofije ove sile. Postoji, međutim, jedno stanje sveta u kome je Š'hina tesno vezana uz sile suda za koje se smatra da su se delom, došavši iz s'fire suda, osamostalile i spolja u nju prodrle. Kako to *Zohar* izražava: „Povremeno Š'hina okusi sa druge, gorke strane i njeno lice tada potamni“. Ne pojavljuje se slučajno s ovim u vezi ponovo prastara simbolika Meseca i gledano s tog aspekta Š'hina se pojavljuje kao „drvo smrti“, demonski odvojeno od drvca života. Dok se inače pojavljuje kao milostiva majka Izraela, u ovakvom stanju postaje pokretač sile koja sudi i kažnjava. Ali ovde treba naglasiti da ovih tobože demonskih aspekata Š'hine „donje majke“ još nema kod „gornje majke“ treće s'fire, koja je, doduše, demijurg (*jocer b'rešit*), ali u pozitivnom smislu, bez one nijanse nipodaštavajućeg koja se ovom pojmu dodaje u starim gnostičkim sistemima. Krajnje su komplikovano isprepleteni čudni i protivrečni motivi u svojevrsnu celinu u simbolici treće s'fire, koja je kao pramajka sveg bića naročito „nabijena“ mitskim, i ja bih želeo samo da ukažem na problematiku koja tu postoji.

Ova ideja o ambivalentnosti Š'hine, o njenim nazmeničnim „fazama“ povezana je, međutim, već sa onom drugom, o njenom progonstvu (*galut*). Predstava o progonstvu Š'hine je talmudska:

„U svakom progonstvu u koje je Izrael ušao, Š'hina je bila sa njim“.⁴ Ovo, međutim, nije značilo ništa više od toga da je Božje prisustvo bilo svuda sa Izraelom u njegovim progonstvima. Ali, kabali ova ideja govori: nešto što je od samog Boga, poslato je od samog Boga u progonstvo, ili jednostavnije: Bog je deo Boga poslao u progonstvo. Oba niza motiva, o progonstvu eklezije iz Izraela u midrašu i o progonstvu duše sa njenog izvorišta - koji se pojavljuju u mnogim religijama i ne samo među gnosticima, povezuju se eto u novom kabalističkom mitu o progonstvu Š'hine. Ovo progonstvo se nekad prikazuje kroz priču o mužu ili ocu koji proteruje kraljicu ili kraljevsku kćer, a nekad, opet, o demonskim silama one „druge strane“ koje savladavaju Š'hinu, razorno upadaju u njeno područje, podjarmljuju je i uprežu da služi njihovom sudskom delovanju.

Progonstvo u ranoj kabali još nije opisano kao ono koje potiče od prapočetka Stvaranja. To postaje tek u safedskoj kabali 16. veka. Progonstvo Š'hine ili, drugim rečima, razdvajanje muškog i ženskog principa u Bogu, u velikoj se meri pripisuje razornom dejstvu i magijskom uticaju čovekovog greha. Adamov greh se neprestano ponavlja u svakom drugom grehu. Umesto da u svojoj kontemplaciji pronikne u neizmerno jedinstvo sveukupnosti s'firov, Adam je krenuo, kad je stavljen pred izbor, lakšim putem da kao o božanstvu kontemplira samo poslednju s'firu - a činio se da je u njoj sve predstavljeno - odvojeno od ostalih s'firov. Umesto da čuva jedinstvenost božjeg delovanja u svim svetovima u kojima je još vladao tajni život božanstva, i da je osnaži svojim delovanjem, on ju je slomio. Od tada je negde u dubokoj unutrašnjosti odvojeno gornje od donjeg, muško od ženskog. Ovo odvajanje je opisano pomoću mnogih simbola, kao što je odvajanje drva života od drva saznanja, ali i odvajanje života od smrti, kidanje ploda sa drveta za koje bi trebalo da je prirastao, cedenje sokova i sila suda iz svetog ploda Š'hine - Kao što su ovi simboli Š'hine bili predmet dubokih tumačenja, tako se i umanjeње Meseca i utvrđivanje da je on, bez sapstvene svetlosti, primalac svetlosti, ovde ponovo pojavljuju u drugim kosmičkim simbolima. I kao što je za religijsko osećanje starih kabalista progonstvo Š'hine simbol naše sopstvene krivice, smisao religijskog delovanja mora da bude okončanje tog progonstva ili bar da se priprema doprinese tom okončanju. Ponovno sjedinjavanje Boga i njegove Š'hine je smisao spasenja. U njemu će, opet, sasvim mit-ski vidno, muško i žensko biti opet dovedeni u svoje prvobitno jedinstvo i u njihovom će neprekidnom sjedinjavanju generičke sile opet neometano teći kroz sve svetove. Pod vladavinom kabale trebalo bi da svaki religijski čin bude praćen formulom prema kojoj se ovo čini izrazito „radi sjedinjavanja Boga i njegove Š'hine“, formulom koja se nalazila u svim liturgijskim tekstovima i knjigama kasnijeg jevrejstva, pre no što su je Jevreji prosvetiteljskog 19. veka, koji nisu znali šta bi s takvim predstavama, zgranjavajući se uklonili iz molitvenika zapadnjačkog molitvenog obreda. Zaključujući, želeo bih da uz ovu tačku ukažem samo na to da je simboličko predstavljanje ovog velikog, za istoriju kabale tako značajnog mita o Š'hini i njenom progonstvu, nađeno u beskonačno mnogo starih, ali i novonastalih obreda. Verski obredi kabalista su od početka do kraja podređeni ovoj duboko mitskoj ideji.

4

Izuzimajući Zohar, mit je na najveličanstveniji i najodlučniji način prikazan u najvažnijem sistemu kasnije kabale, kod Jichaka Lurije (1534-1572) u Safedu, a zatim u jeretičkom teološkom učenju (*theologoumena*) sabatijanaca, tog kabalističkog, mesijanskog pokreta koji je, delom, on i podstakao. Obe kabale, ortodokсна Lurije i jeretička Natana iz Gaze (1644-1680), proroka i teologa kabalističkog mesije Sabataja Cvija, upravo su začuđujuće savršeni primeri gnostičkog stvaranja mita unutar ili na granicama rabinskog jevrejstva, pri čemu je jedna naginjala strogo ortodoksnju, a druga jeretička-antinomističkoj formi takvog gnosticizma. Oba oblika kabalističkog mita tesno su povezana s istorijskim iskustvom jevrejskog naroda, što je činjenica koja bez sumnje objašnjava velikim delom neospornu fascinaciju koju su obe a, pre svega, razumljivo, lurijanska kabala, izazvale u tako širokim, i to upravo na religijska uzbuđenja osetljivim i odlučujućim slojevima jevrejskog naroda. Moram ovde da se odreknem mogućnosti razmatranja jeretičke mitologije sabatijanaca, ali bih želeo da bar u osnovnim crtama izložim strukturu lurijanskoga mita, kao neprevaziđenog primera za predmet koji nas ovde zanima. Moglo bi da izgleda drsko latiti se pisanja takvog sažetka osnovnih crta jednog mišljenja, koje je u svom kanonsko-literarnom obliku, za svoje potpuno izlaganje ispunilo više debelih tomova⁵, od kojih se, ne propustimo da i to pomenemo, u veliki deo može proniknuti samo kroz praksu mističke meditacije, a i onda je, koliko vidim, potpuno nedostupan teoretskom formulisanju. Pa ipak je osnovna struktura, Lurijin fundamentalni mit, ako smem tako da se izrazim, tako neobično i upečatljivo jasan, da čak i njegova krajnje skraćena analiza može da bude korisna.

Lurijin mit je, istorijski gledano, odgovor na proterivanje Jevreja iz Španije, događaj koji je kao ni jedan drugi u jevrejskoj istoriji do katastrofe našeg vremena, učinio za svest savremenika gorućim pitanje o smislu progonstva i vokacije Jevreja u svetu. Još dublje i temeljitije nego u Zoharu ovde je postavljeno pitanje o smislu istorijskog iskustva Jevreja u progonstvu i stavljeno u središte novih koncepcija koje određuju Lurijin sistem.

⁴ U traktatu *Megilla* 29a.

⁵ Uporedi literarne dokaze za ovo u poglavlju o Luriji u mojoj knjizi *Die Jüdische Mystik und ihren Hauptströmungen*, Zürich, 1957.

Ovaj novi Lurijin mit je koncentrisan u tri velika simbola: *cimcum*, to jest samoograničavanje Boga, *š'vira*, razbijanje ili lom sudova, i *ttkun*, to jest harmonično preinačavanje, ali i popravljanje i obnova one mane na svetu koja potiče od tog loma.

Cimcum je zapanjujuća zamisao, o kojoj u *Zoharu* još nema pomena, a potiče iz drugih starih traktata i tek kod Lurije dobija svoje pravo značenje. *Cimcum* najavljuje početak svetske drame, te drame Boga, ali ne počinje, kao stariji sistemi, nekim činom emanacije ili projekcije u koje Bog izlazi iz sebe, sebe objavljuje ili otkriva, nego naprotiv, činom kojim se sažima u sebe, povlači u sebe i umesto širenja prema napolje, skuplja svoju suštinu u još dublju skrivenost sopstvenog bića. Čin *cimcuma* je za Luriju jedino jemstvo postojanja nekog svetskog, kosmičkog procesa, pri čemu se zapravo tek povlačenjem Boga u sebe negde stvara pneumatski praprostor - kabalisti ga zovu *t'hiru*, - i omogućuje postojanje nečega što nije sasvim i potpuno sam Bog u svojoj čistoj suštini. Kabalisti to ne kažu otvoreno, ali iz njihove simbolike implicitno proizilazi da je ovo povlačenje božanskog bića u sebe najdublja forma progonstva, samoizgnanstva. U činu *cimcuma* okupljaju se sudske sile, koje su u božjem biću bile u beskonačnoj harmoniji sjedinjene sa „korenima“ svih drugih stvaralačkih moći i koncentrisane u jednoj tački, zapravo u onom praprostoru iz kojega se Bog povlači. Ideja o sve jačem izdvajanju i „istapanju“ tih sudskih sila u kojima je zlo na kraju krajeva već prisutno u Bogu, određuje kod Lurije ezoterički karakter celog procesa koji nastaje kao čišćenje božanskog organizma od elemenata zla. Ovakvo učenje o progresivnom procesu odbira zla iz Boga, koje bez sumnje protivreći drugim elementima Lurijinog sopstvenog sistema, a istovremeno je i teološki neprilično ili bar problematično, u većini prikaza sistema namerno se ublažava ili previda. U velikom delu *Ec hajim (Drvo života)* Lurijinog učenika Hajima Vitala, *cimcum* ne izgleda kao nužna prakrica u samorn Bogu, nego kao slobodan čin ljubavi, ali koji, što je naravno dosta paradoksalno, prvi pušta na slobodu sile suda. U tom praprostoru (*pleroma*), oni u *cimcumu* izdvojeni „korenovi suda“ pomešani su s ostatkom beskonačne svetlosti božanstva, koje se iz njega povuklo. I ta uzajamna saradnja i sukobljavanje oba ova elementa kojima se u daljem činu još pridružuje zrak iz božjeg bića koji se vraća i pada na praprostor, određuju prirodu obličja koja se tu stvaraju. Ono što se u ovoj *pleromi* događa, Lurija doživljava kao nešto potpuno unutrašnje božje. To je nastajanje onih manifestacija beskonačnog u *pleromi* koje za njegovu svest čine živoga Boga u jedinstvu ovih praobličja. Jer ono u Bogu što nije ušlo u proces *cimcuma* i stupnjeva koji za njim slede, ona beskonačna suština Boga koja se skrila, za čoveka često jedva da još i igra neku ulogu. Sukob između božjeg ličnog karaktera još i pre *cimcuma* i njegovog u stvari bezličnog bića koje ličnost dobija tek procesom koji počinje *cimcumom*, u klasičkim oblicima lurijanskog mita ostaje nerazjašnjen.

U praprostoru se stvaraju praslike sveg bića, oblici koji su određeni strukturom *s'frot*, *adam kadmona*, Boga, koji u Stvaranje ulazi kao stvoritelj. Ali, neprijatna koegzistencija različitih vrsta božanske svetlosti, koje ovde zajednički deluju, izaziva dalje krize. Sve, baš sve što se u *pleromi* stvara posle odašiljanja zraka u nju iz svetlosti *En-sofa*, beskonačnog bića, nosi tragove dvostrukog pokreta *cimcuma* koji se stalno obnavlja i bujajuće emanacije koja teži da prodre napolje. Svaki stepen bića se zasniva na tom naponu. Iz ušiju, usta i nosa pračoveka izbijaju svetlosti koje stvaraju duboko skrivene konfiguracije, svetove najdubljeg unutrašnjeg stanja. Ali glavna zamisao stvaranja potiče iz svetlosti koje u posebnom prelamanju zrače iz očiju *adam kadmona*, jer su se oni sudovi koji su, iako se sami sastoje iz nižih vrsta mešavina svetlosti, bili određeni da prime ove bujice svetlosti *s'frot* iz njegovih očiju i da tako služe kao sudovi i instrument stvaranja, u sudaru s njima razbili. To je odlučujuća kriza svega božjeg i stvorenoga bića, „razbijanje sudova“, koje Lurija još naziva i imenom jedne zoharističke predstave - „umiranje prakraljeva“. *Zohar* listu kraljeva Edoma iz Knjige postanka (36) koji su vladali i umrli „pre no što zavlada kralj nad sinovima Izraela“ (*Post*, 36, 31), tumači preegzistencijom svetova sudske sile, koji su propali zbog hipertrofije tog elementa u njima. Umiranje prakraljeva zbog nedostatka harmonije između muškog i ženskog, kakve ih *Zohar* poznaje, za Luriju se pretvara u „razbijanje sudova“, što je takode kriza sila suda, koji će u ovom procesu u svojim za asimilaciju najmanje podesnim delovima biti izdvojeni i odaslani na dole gde će se razviti kao demonske sile sopstvenog postojanja. Dve stotine osamdeset i osam varnica iz ognja „suda“, najtvrdih i najtežih, sručaju se, mešaju se s krhotinama razbijenih sudova na dole. Jer posle ove krize ništa neće da bude kako je bilo. Sva svetla iz očiju *adama kadmona* će se, odbijena u sudaru sa sudovima ili vraćati na gore ili će se probijati na dole, i Lurija iscrpno razvija zakonitosti ovog procesa. Ali ništa nije tamo gde bi zapravo trebalo da bude. Sve je negde na drugom mestu. A neko biće koje nije na svom mestu, jeste u progonstvu. I tako eto svako biće, sve od onog pračina, predstavlja biće u progonstvu i potrebno mu je vraćanje i spasenje. Razbijanje sudova nastavlja se u svim daljim stepenima emanacije i stvaranja, sve je nekako slomljeno, sve ima neki nedostatak, sve je nedovršeno.

Koliko lurijanska kabala nije mogla mimoći pitanje o razlogu ovog razbijanja u Bogu, toliko je ono za nju naposletku bilo i nerešivo. Ezoterički odgovor, prema kojem je to čin čišćenja samoga Boga, dakle nužna kriza čiji je cilj bio izdvajanje zla iz Boga, ma koliko da odista izražava Lurijino mišljenje, samo se retko, kako sam već rekao, iznosi otvoreno. Izuzetak je, recimo, Josef ibn T'vul, drugi značajniji Lurijin učenik. Ostali se zadovoljavaju s prastarim ukazivanjem na zakon or-

ganizma, na zrno koje puca i umire da bi postalo žito. Sile suda su prema tome kao seme posejano u polje *t'hiru* koje niče u stvaranju, ali samo u metamorfozi razbijanja (sudova) i umiranja prakiljeva.

Na taj je način, dakle, iskonska kriza, koja je u gnostičkom mišljenju odlučujući činilac za razumevanje drame i tajne svemira, ovde udenuta u saznanje progonstva. To saznanje, kao najdublja kosmička činjenica, čak kao proces koji pogađa i samog Boga bar u manifestaciji njegovog bića, dobija, eto, one čudovišne razmere koje su očevidno odgovarale osećanju Jevreja tih pokolenja. Uključenje progonstva u Boga je isto toliko neodmereno i smelo u svom gnostičkom paradoksu, kao što je istovremeno i saodlučujuće za snažno delovanje ovih ideja u jevrejstvu. Pred forumom jedne racionalne teologije su se ovakve ideje mogle naći u dosta neugodnom položaju. U svetu ljudskog saznanja Jevreja predstavljale su jedan ogroman i zavodljivo živ simbol.

Sudovi *s'firo*t, na kojima je bilo da prihvate svet emanacija izračenih iz *adama kadmona* su, dakle, bili razbijeni. Da bi se taj lom iscelio ili da bi se obnovila zgrada koja je posle izdvajanja sada već demonizovanih sila čistog suda postala pogodnija za definitivno harmonično uobličavanje, iz čela *adama kadmona* su izbila svetla graditeljske i isceljujuće prirode. Na njihovom se delovanju zasniva treći stadij simboličkog procesa, koji kabalisti nazivaju *tikun*, obnova. Taj se proces, prema Lurijinom mišljenju, odvija delom u Bogu, a delom u čoveku, kao kruni svih stvorenja. Ni ovo, razume se, nije neki jednostavan, jednoznačan proces, nego je izložen najmnogostrukijim izukršćavanjima. Jer, iako su prilikom razbijanja sudova sada već osamostaljene sile zla bile izdvajane, taj proces isključivanja ipak nije završen do kraja. On mora da se nastavlja, jer ostaci čiste sudske sile još ostaju u konfiguracijama svetova *s'firo*t koje se tek uobličuju, pa je potrebno ili da budu izdvojene, ili preobražene u konstruktivne sile ljubavi i milosti. U pet oblička ili konfiguracija, koje Lurija naziva *parcu*fim (u jednini: *parcu*f) - „lica“ božja ili, *adama kadmona* u svetu *tikuna* se obnavlja obličje pračoveka. To su pojavnici oblici „strpljivoga“ - *arith*, oca i majke, „nestrpljivoga“ - *zeir anpin*, i ženskoga koje dopunjuje - *Š'hine*, koja se sa svoje strane manifestuje u dve konfiguracije, nazvane Rahel i Lea. Sve što su stara kabala i naročito *Zohar* imali da kažu o *conjunctio* muškoga i ženskoga u Bogu, sada se beskrajno precizno i potanko prenosi na proces stvaranja ona dva poslednja *parcu*fim i na tkuća zbivanja među njima. Sve u svemu, obličje *zeira* se u velikoj meri poklapa s onim što je za tradicionalno jevrejstvo bio Bog otkrivenja. On je muški princip koji je, naravno, prilikom razbijanja sudova izišao iz svog prajedinstva sa ženskim i sada na novoj ravni i pod novim aspektima mora ponovo da ga uspostavi. Odnosi svih tih oblička među sobom, njihovo delovanje i odraz u svemu donjem, u svetovima stvaranja, oblikovanja i uobličavanja koji se stvaraju ispod sfere *Š'hine* kojom se završava „svet emanacije“, predmet su glavnog interesovanja lurijanske gnose. Sve što se u svetu *parcu*fim događa, ponavlja se na sve izrazitiji način u svim donjim svetovima. Ti se svetovi stvaraju u neprekidnom mlazu svetlosti koje postaju sve mutnije, pri čemu je Lurijino mišljenje očevidno bilo da deseta *s'fira* svakog sveta, što dakle znači *S'hina*, u tom svetu ujedno dejstvuje kao ogledalo i kao filter koji odašilje natrag pravu supstancu u njega prodirućih svetlosti, a propušta nadole ili zračenjem prenosi samo njihov ostatak i njihov odraz. Ali svet uobličavanja je, pri sadašnjem stanju stvari, pomešan sa svetom *klipot* (u jednini - *klipa*), demonskih sila, kojima treba u fizičkoj pojavi pripisati njegov materijalni, grub karakter. U svojoj suštini, gledano sasvim novoplatonski, i svet prirode je duhovno područje. Samo je razbijanje sudova sa svojim spuštanjem svih stvari sa njihovog stepena pomešalo ovaj svet sa demonskim, i zbog toga je njihovo odvajanje jedna od središnjih težnji svakog napora usmerenog na *tikun*.

Ali je ova funkcija sprovođenja procesa *tikuna*, u njegovim odlučujućim stadijima, predata čoveku. Jer ma koliko da se od tog procesa obavljanja već ostvarilo pri stvaranju sveta *parcu*fim, dakle u samom Bogu, ipak je u planu Stvaranja konačno završavanje procesa zadržano za poslednji odraz *adama kadmona*, koji se u najdonjem svetu „uobličavanja“ (*asij*n) pojavljuje kao Adam, prvi čovek, u smislu izveštaja o Postanku. Jer Adam je, naravno, po svojoj prirodi, bio čisto duhovni lik, velika duša, čije se telo čak sastojalo od duhovne materije, bilo je to eteričko ili svetlosno telo. U nje ga su se još nometano bujicom ulivale, mada pri silasku slomljene i zamučene, gornje moći, i tako se u njemu kao u mikrokosmosu, održava život svih svetova. I njegovo je bilo da prikupljenom snagom svoje meditacije i duhovnog delovanja podigne iz sebe sve „pale varnice“, ukoliko ih je još ostalo u progonstvu, i da sve postavi na svoje mesto. Da je Adam sam izvršio ovo svoje poslanje, kosmički proces bi bio završen, prvog *šabata* .a bilo bi izvršeno i spasenje *Š'hine* iz njenog progonstva, njeno odvajanje od muškoga, od *zeira*. Ali Adam je izneverio, a to se izneveravanje prikazuje raznim simbolima, kao što je prerano izvršenje muško-ženskog sjedinjenja, ili simbolima koje su već stari kabalisti koristili, o gaženju rajskog nasada i otkidanju ploda sa drveta.

Adamovo sagrešenje na antropološkoj ravni odgovara razbijanju sudova na teozofskoj ravni. Sve se stropoštava natrag u pometnju, čak se još više u nju upliće, i ono mešanje rajskog sveta prirode sa materijalnim zlom, o kojem sam upravo govorio, u stvari je u svojoj punoj snazi nastupilo tek sada kao posledica sagrešenja. Što su već bili izgledi za gotovo potpuno spasenje, utoliko je odsudniji bio Adamov pad u dubine materijalne, demonizovane prirode. Tako, sa simbolom *proterivanja iz raja, istorija čovečanstva i počitnje progonstvom*. Iskre *Š'hine* su ponovo razasute posvuda, u sve sfere metafizičkog i fizičkog postojanja. I ne samo to. Razbila se i Adamova „velika duša“ u kojoj je bila sažeta celokupna duševna supstanca čoveka uopšte, što znači čovečanstva. Čudovi-

šna kosmička struktura prvoga čoveka splasnula je na svoje sadašnje dimenzije. Adamove duševne iskre, kao iskre Š'hine, same se rasprskavaju, tonu i odlaze u progonstvo, pod vlast *klipot* - „ljudštura“. Svet prirode i ljudskog iskustva je pozornica progonstva duše. Svako sagrešenje ponavlja iznova svojim udelom onaj pradogađaj, kao što je svako dobro delo doprinos za vraćanje izgnanika svome domu. Biblijska priča služi Luriji kao ilustracija ovog fundamentalnog stanja stvari. Sve što se događa, događa se po tajnim zakonima *tikuna* i njegovog izvršavanja ili neizvršavanja. Etape biblijske priče smatraju se uvek novim i uvek u odlučujućem trenutku propuštenim prilikama za spasenje. Njen vrhunac, kao kosmički simbol shvaćeni izlazak Izraela iz Egipta i otkrivenje na Sinaju, poništen je u svom dejstvu srozavanjem na obožavanje zlatnog teleta. Ali Zakon, bilo onaj noahidski (Noah-Noje! - prim. prev.), koji obavezuje celo čovečanstvo, bilo zakon Tore koji je nametnut Izraelu, ima odlučujući značaj po tome što treba da služi kao instrument *tikuna*. Čovek koji sve čini u skladu sa Zakonom, donosi kući pale varnice Š'hine, ali i one iz svoje sopstvene duševne sfere. U njenom prvobitnom savršenstvu on obnavlja svoj sopstveni duhovni lik. I tako je, gledano s te tačke, uza svu užasnu stvarnost, uza sve preplitanje uvek obnavljane vokacije i uvek obnavljane krivice, postojanje i sudbina Izraela ipak istovremeno, i to u najdubljoj osnovi, simbol stvarnog stanja sveg bića, pa, ma kako to bilo uvek rečeno s velikim ogradama, čak i simbol božjeg bića. Upravo zato što je realna egzistencija Izraela u tolikoj meri iskustveno saznanje progonstva, ujedno je i potpuno simbolička, transparentna. *Progonstvo Izraela, prema tome, viđeno u svom mitskom aspektu, više nije samo kazna za greške i probni kamen za vernost, već više i dublje od toga, ujedno i duboko simbolička misija.* U svom progonstvu Izrael mora svuda da pođe, svuda da stigne, jer ga u svakom kutku sveta čeka po iskra Š'hine, da bi bila jednim verskim činom pozvana, izvučena i postavljena na svoje mesto. Ovde se, iznenada, pojavljuje - još uvek puna značaja, usidrena u središtu duboko jevrejske gnose, *ideja o progonstvu kao misiji.* Tu je ideju kabala u svom propadanju ostavila u nasledstvo prosvetljenom jevrejstvu 19. i 20. veka, kao šuplju frazu koja je izgubila svoj duboki značaj, ali je sačuvala sposobnost izazivanja vrlo snažne rezonance.

Progonstvu tela u spoljnoj istoriji odgovara progonstvo duše u njenom lutanju od reinkarnacije do reinkarnacije, od jednog oblika bića do drugog. Učenje o seobi duša kao prognanstva duše dobilo je ranije nezamisliv intenzitet upravo u narodnoj svesti širokih slojeva.

Time što se potčinjava vođenju Zakona, Izrael radi na vraćanju svih stvari na svoje mesto. Ali uspostavljanje *tikuna* i stanja sveta koje mu odgovara nije ništa drugo nego smisao spasenja. U njemu se, dejstvom tajne magije ljudskoga čina, sve dovodi na svoje mesto, stvari se izbavljaju iz svoje pomešanosti, a time, u sferama ljudi i prirode, oslobađaju svoje zavisnosti od demonskih sila, koje, posle vraćanja svetlosti iz njih na svoje mesto, svedene u samrtnu pasivnost, nisu više sposobne za rušilački prodor. *Tikun*, u stvari, u izvesnom smislu nije u tolikoj meri ponovno uspostavljanje ideje stvaranja - koja je, istina, prvobitno bila zamišljena ali nikada potpuno ostvarena - nego njeno prvo potpuno ostvarenje.

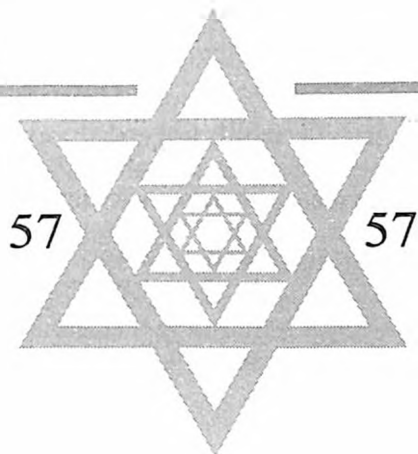
Celokupno čovečje delovanje, a posebno delovanje Jevreja, u osnovi je, dakle, sudelovanje u procesu *tikuna*. U tom kontekstu postaje shvatljivo da mesija za ovaj kabalistički mit ima samo ulogu simbola, jemca izvršene mesijanske restitucije svih stvari iz njihovog progonstva. Jer spasenje ne donosi čin mesije kao ličnosti koja je zadužena posebnom funkcijom spasenja, koja bi bila nosilac *tikuna*, već spasenje donosi moj i tvoj čin. Istorija čovečanstva u progonstvu je i pored svih uzmaca shvaćena, dakle, kao stalno napredavanje prema mesijanskom kraju. Spasenje, naime, ne nastupa više kao katastrofa u kojoj nestaje i završava se i sama istorija, nego kao logička posledica procesa u kome smo svi učesnici. Dolazak mesije za Luriju ne znači ništa više nego potpis ispod dokumenta koji sami pišemo, i koji samo potvrđuje nastanak jednog stanja koje nije on sam izazvao.

Tako se, eto, svet lurijanske kabale predstavlja kao „veliki mit o progonstvu i spasenju“. I upravo to vezivanje za iskustvo jevrejskog naroda jeste ono što mu je dalo ogroman zamah i značenje za jevrejsku istoriju posle lurijanskih pokolenja.

Evo nas na kraju ovog izlaganja. Tako je, dakle, svet jevrejskog čoveka bio ugrađen u njegovu kosmogoniju. Kabalistički mit je imao „smisla“, jer je nikao iz potpuno realizovanog odnosa prema stvarnosti koja je, simbolički saznanja upravo još u svom užasu, uopšte uspela da projicira moćne simbole jevrejskog života kao simbole ekstremnog ljudskoga slučaja. Bez znatnih napora, mi više ne možemo da ostvarimo simbole kabalista, ako je to uopšte moguće. Njihov je čas bio i prošao. Pred starim pitanjima stojimo na nov način. Ali, ako simboli proističu iz stvarnosti koja je ispunjena osećanjem i prosvetljena bezbojnim svetlom intuicije i ako je, kao što je rečeno, celo ispunjeno vreme mitsko - onda bismo, naravno, mogli da kažemo: koju je bolju priliku jevrejski narod ikada imao od te da u užasu i porazu, u borbi i u pobedi ovih poslednjih godina, u utopijskom povlačenju u sopstvenu istoriju, ostvari susret sa svojim sopstvenim genijem, svojom stvarnom i „potpuno prirodnom“?

preveo sa nemačkog EUGEN VERBER

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 11

Tema: **Istorija
jugoslovenskih Jevreja**

**JEVREJSKA ZAJEDNICA U SRBIJI
(1918-1941)**

NEBOJŠA POPOVIĆ

**JEWISH COMMUNITY IN SERBIA
(1918-1941)**

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

Decembar, 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 11

NAZIV: **Jevrejska zajednica u Srbiji (1918-1941)**
AUTOR: **Nebojša Popović**
IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**
UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**
LEKTOR: **Simha Kabiljo**
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**
ŠTAMPA: **Štamparija ĐORĐEVIĆ**

TIRAŽ: 500 primeraka
Decembar, 1996. godine, Beograd

JEVREJSKA ZAJEDNICA U SRBIJI (1918 - 1941)

I Jevrejska opština

Osnovna organizaciona jedinica jevrejske zajednice od najstarijih vremena bila je jevrejska opština (hebr. *kehila*, *kahal*). Njeno postojanje zabeleženo je još u doba vavilonskog ropstva (VI vek p. n. e.). Tokom vekova dijaspore (hebr. *galut*), opština je dobijala na važnosti da bi konačno u moderno doba postala institucija kroz koju je prolazio bezmalo celokupan život jevrejske zajednice. Menjajući svoj karakter i sadržaj rada, početkom XX veka ona se može definisati kao oblik samoupravne socijalno verske organizacije jevrejskog stanovništva jednog naselja ili grada. Opštine u dijaspori po pravilu su bile zajednice ravnopravnih članova, sa unutrašnjom autonomijom i manje-više demokratskim načinom izbora svoje uprave.

Na teritoriji Kraljevine, u međuratnom razdoblju, jugoslovenski Jevreji su bili organizovani u okviru 121 jevrejske opštine (72 aškenaske, 36 seferdske i 13 ortodoksne). Na prostoru Srbije bilo je organizovano 42 jevrejske opštine, od čega 12 južno od Save i Dunava, a 30 severno od ovih reka. Većina ih je osnovana u toku XIX veka, čime su imale za sobom višedecenijsko iskustvo organizovanog rada.

Službeni naziv, pod kojim se najčešće pojavljivala, bio je crkveno-školska jevrejska opština. Međutim, ovi atributi u nazivu nisu označavali jedine sadržaje njenog rada. Uz vođenje brige o verskim i prosvetnim potrebama, u radu jevrejske opštine u kontinuitetu su bile prisutne aktivnosti dobrotvornog i kulturnog karaktera.

Članovi jevrejske opštine su bili svi Jevreji naseljeni na teritoriji koju je ova obuhvatala i to gotovo bez izuzetaka. Pravila pojedinih opština često su sadržala odredbu o obaveznoj pripadnosti, tj. članstvu svih mojsijevaca, uz ograničenje o obaveznom državljanstvu Kraljevine i najmanje šestomesečnog boravka na teritoriji te jevrejske opštine. Jevrejske opštine su delovale na osnovu odredaba „Pravila“ pojedinačno odobrenih od Ministarstva vera, odnosno Ministarstva pravde. Ova ministarstva su vršila neposredni i vrhovni nadzor nad upravljanjem imovinom i fondovima jevrejskih opština, kao i nad korektnim izvršavanjem i pridržavanjem odredaba odobrenih „Pravila“.

Opštinom su upravljali i zastupali je njeni organi: Uprava opštinska i Odbor (Veća) opštinski. Opštinska Uprava je bila uže telo (beogradska npr. 11 članova) i bila je birana neposredno na izborima članstva.¹ Na čelu Uprave, a time i celokupne jevrejske opštine prema državnim vlastima i trećim licima. Opštinski Odbor (ili Veće) je bio šire telo (beogradski je brojao 25 članova). Članovi Odbora, kao i članovi Uprave, birani su neposredno na zboru članova opštine. Odbor se bavio pretežno finansijskim pitanjima i budžetom, mada je po pravilu bio podeljen na više sekcija (verska, prosvetna, administrativna, finansijska i sl.). Članovi Uprave i Odbora su najčešće birani na tri godine. Pravo kandidovanja za članove Uprave i Odbora je bilo ograničeno na muške članove, često sa starosnim donjim limitom od 30 godina, državljanstvom Kraljevine, poreskim cenzusom (u Beogradu je iznosio 150 dinara godišnje na ime glavnog opštinskog poreza) i drugim. Glasalo se tajno na biračkim listićima. I kod aktivno biračkog prava bila je prisutna dominacija muškaraca. Biračko telo su činili i punoletni (stariji od 21 godine) članovi sa ispunjenom obavezom plaćanja glavnog opštinskog poreza.

* Nebojša Popović (1961 -) istraživač-saradnik u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu, Monografija *Jevreji u Srbiji (1918 - 1941)* je Popovićeva magistarska teza, odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Na 40. Nagradnom konkursu za radove sa jevrejskom tematikom (1996), koji raspisuje Savez jevrejskih opština Jugoslavije, ova monografija je dobila I nagradu u oblasti naučnih radova.

¹ Arhiv Jugoslavije (AJ) 69-58-92; „Predlog Pravila Crkveno-Školske Jevrejske Opštine u Beogradu“, april 1926. godine.

Rad Uprave i Odbora opsluživali su u sedištima jevrejskih opština administrativni službenici: sekretar, blagajnik, pisari i poslužitelji. U sedištima opština bili su zaposleni i verski službenici zasluženi za vršenje obrednih radnji za potrebe članova opštine: sveštenici (*hazanim*), kantori, učitelji (*hahalm*), klači (*šohetim*), čuvari košer mesa (*šomerim*) i poslužitelji (*šamasim*). Sve službenike opštine (sem Glavnog rabina) postavljala je Uprava.

Prikupljanje prihoda i vršenje rashoda takođe je bilo u delokrugu rada Uprave. Predlog godišnjeg budžeta Uprava je podnosila na odobrenje Odboru. Izvori prihoda jevrejskih opština bili su: glavni opštinski porez; takse od mesta u sinagogama; takse za veridbu i venčanje, miraz, razvod braka, pogreb, zemljište na groblju i ukop, razna uverenja i izvodi, privatno polaganje ispita u verskim školama; arende od kasapa koji su prodavali košer meso; dobitak od prodatog brašna i macota; prinosi od pokretne i nepokretne opštinske imovine; prinosi od zaveštanja; pokloni i dobrovoljni prilozii, uz razne vanredne prihode. Osnovni opštinski prihod - glavni opštinski porez plaćao se prema imovnom stanju. U Beogradu su poreski obveznici bili podeljeni u 19 klasa (od 50 do 10 000) dinara). Prema jednom izveštaju iz 1932. godine struktura poreskih obveznika u Beogradu bila je sledeća: crkveno-školskoj opštini su godišnji porez od 10 hiljada dinara plaćala dva člana, po 7 hiljada dinara jedan član, po 6 hiljada dinara šest članova, po 5 hiljada dinara deset, po 4 hiljade dinara petnaest, po 3600 dinara šest, po 3000 dinara sedamnaest, po 2500 dinara 21, po 2000 dinara 24, dok je 227 članova plaćalo od 500 do 1800 dinara, 620 članova od 100 do 400 dinara, 320 članova po 50 dinara, a 400 članova na granici siromaštva nije bilo u mogućnosti da plaća godišnji opštinski porez.²

Visina godišnjeg opštinskog budžeta rasla je uporedo sa ekonomskim razvojem celokupne zemlje. Tako je 1940. godine budžet jevrejske sefardske opštine u Beogradu prvi put premašio granicu od dva miliona dinara. Januara te godine Odbor je odobrio predlog Uprave za visinu godišnjeg budžeta od 2 090 000 dinara.³

Opštinske rashode najčešće su činili izdaci za održavanje sinagoga, škola, raznih opštinskih ustanova, plate službenika; Potom razni doprinosi, subvencije, pomoći, nagrade; kancelarijski troškovi; ponegde i kirije za opštinski stan; izdaci za održavanje opštinskih imanja; izdržavanje Rabinata i Bet Dina (Duhovnog suda) uz nepredviđene troškove.

U svakoj jevrejskoj opštini po pravilu je postojao Glavni rabin, biran od posebnog mešovitog izbornog tela sastavljenog od članova Odbora i određenog broja lica van Odbora koji su birani na zboru članova jevrejske opštine. Na položaju Glavnog rabina nalazili su se fakultetski obrazovani mojsijevci, ili sa završenom nekom od viših jevrejskih teoloških škola u zemlji, ili van nje. I Glavni rabin je po pravilu biran na određeni rok, (najčešće tri godine), ali uz mogućnosti doživotnog postavljenja.

* * *

Matica jevrejske zajednice - jevrejska opština, s vremenom je i na ovim prostorima menjala svoj karakter i sadržaj rada. Promene su se najviše osećale u Beogradu. Sudarali su se različiti koncepti ili uticaji.

Tokom XIX veka beogradski Jevreji, prostorno i duhovo ograničeni svojom mahalom na dunavskoj Jaliji, nisu pokazivali veće interesovanje za bilo kakve promene u okoštalom radu svoje opštine. Opštinski poslovi vodili su se tradicionalno, po administrativnom automatizmu, sa prisutnim višedecenijskim monopolom pojedinih porodica, a bez i najmanjeg interesovanja šireg članstva opštine. Događalo se da na izbore za Upravu beogradske jevrejske opštine izađe tek 14 birača.⁴

Na prelasku vekova, pod uticajem nove generacije beogradskih Jevreja školovanih na strani, postepeno se potiskuju konzervativna shvatanja o isključivo verskom karakteru i svrsi postojanja jevrejske opštine i svetovni elementi uzimaju sve više mesta u njenom radu. (Ovoj generaciji koju su predvodili Benkō-Davičo, dr Solomon Alkalaj, dr David Alkalaj i Šemaja Damajo, polazi za rukom da izvede sunarodnike van zidina beogradskog geta, i doveđe ih u dodir sa spoljnom srpskom sredinom.) Uz tradicionalni verski i administrativni rad,

² Arhiv Jugoslavije (AJ) 38-405-556; „Pravda“ od 11. jula 1932. godine; iz Izveštaja Predsednika beogradske sefardske opštine doktora Jakoba Čelebonovića podnet na Konferenciji prestoničkih Jevreja.

³ „Vesnik JSVO“, br. 14, od 1. februara 1940. godine, str. 11.

⁴ „Godišnjak 5694. - 1933.“, La Benevolensia i Potpora, Sarajevo - Beograd, 1933, str. 62.

pažnja se ukazuje i kulturnim i humanitarnim aktivnostima. Međuratni period obeležen je punom afirmacijom jevrejske opštine, koja uz sopstveni svakodnevni rad, postaje inicijator većine organizovanih aktivnosti jevrejske zajednice.

U međuratnom periodu povećava se i interesovanje članstva za rad opštine. Izbori za Upravu i Odbor prestoničke jevrejske opštine animirali su gotovo celokupno članstvo, posebno nakon pojave prvih opozicionih lista. Izvori govore da je na izbore za Upravu Beogradske crkveno-školske jevrejske opštine održane 1922. godine od 669 lica sa pravom glasa izašlo 217; godine 1926. od 678 izlazi 249 lica⁵; da bi 1932. godine svoje biračko pravo iskoristilo 786 beogradskih Jevreja, što je činilo gotovo stopostotni odziv.⁶ Na preostalim izborima održanim do početka rata odziv se zadržao na nivou od 90%.

Savez jevrejskih veroispovednih opština - SJVO

U međuratnom periodu prvi put na ovim prostorima stvorena je jedna nadopštinska jevrejska organizacija. Pre Prvog svetskog rata bilo je pokušaja stvaranja organizacija koje bi obuhvatile više jevrejskih opština.

Dr Fridrih Pops (1874 - 1948), predsednik beogradske aškenaske jevrejske opštine iznosio je javno tokom rata svoja razmišljanja o potrebi jedinstvene organizacije Jevreja u budućoj južnoslovenskoj državi, insistirajući na Beogradu kao sedištu. Međutim, konkretnih akcija nije bilo. U zapadnim delovima buduće države dr Hugo Špicer (1858 - 1934), dugogodišnji predsednik jevrejske aškenaske opštine u Osijeku, u godinama pred rat, vodio je (neuspešno) akciju organizovanja Saveza jevrejskih opština u Hrvatskoj i Slavoniji. Aktivnosti Popsa i Špicera vođene su nezavisno i ako ih je vezivala pripadnost cionističkom pokretu. Zahvaljujući najviše inicijativi i naporima ove dvojice istaknutih jevrejskih delatnika, već u prvoj posleratnoj godini iskazuju se konkretni rezultati u stvaranju jedinstvene organizacije za celokupnu teritoriju Kraljevine. Inicijatori su nailazili na različite otpore unutar same jevrejske zajednice. Najjači otpor je dolazio od snažne asimilatorske struje, koja je negirala potrebu stvaranja *nacionalne* institucije unutar nove južnoslovenske države. Široko rasprostranjeno bilo je i mišljenje da jevrejske organizacije mogu biti samo verskog karaktera, odnosno da služe isključivo zadovoljavanju verskih potreba pripadnika jevrejske zajednice. Prisutni su bili i partikularistički otpori, proistekli iz želja da se spreči stvaranje nadopštinske organizacije koja bi na bilo koji način ograničavala dostignutu autonomiju pojedinih jevrejskih opština. Partikularizam su nosili pojedinci iz Uprava i Odbora, a najjače je bio izražen u zagrebačkoj opštini.

Borbu za stvaranje Saveza su nosili pre svih cionisti pretežno pripadnici mlađe generacije. Odbacivali su shvatanje da je jedina svrha jevrejskih organizacija negovanje religije i zadovoljavanje verskih potreba, ukazujući na narasle socijalne i kulturne potrebe. Zastupali su stanovište da je „radi uspešnijeg istupanja jevrejskih opština, naročito pred vlastima, radi učestvovanja i saodlučivanja pri rešavanju pitanja koja se tiču Jevrejstva cele zemlje, bilo potrebno udruživanje jevrejskih opština u savez koji će postati jedini predstavnik Jevrejstva“.⁷

Sa ciljem da razmotri pitanja od interesa za jevrejsku zajednicu u novonastaloj državi i novonastalim uslovima, na inicijativu obe beogradske jevrejske opštine, 6. i 7. aprila 1919. godine, u Beogradu je održana Konferencija kojoj su prisustvovali predstavnici beogradskih, sarajevskih i osiječkih opština oba obreda (sefardski i aškenaski). Pozvani su i predstavnici novosadske i zagrebačke opštine. Dok je novosadska opština izostanak svojih predstavnika uz izvinjenje opravdala „tehničkim razlozima“, zagrebačka je otvorena izrazila svoje neslaganje sa ciljevima ovog skupa. Konferencija je okončana zaključkom o potrebi osnivanja organizacije, odnosno udruženja svih jevrejskih opština u Kraljevini.⁸ Preliminarno su definisani i zadaci udruženih opština: „... staranje o potrebama religioznim, kulturnim, političkim i humanitarnim i stvaranje tela koje će biti zvanični i legitimni predstavnik svih Jevreja u Kraljevini“⁸. Predloženo je da se tog leta u Osijeku održi Kongres predstavnika svih jevrejskih opština.

⁵ AJ 69-58-92; „Odgovor predsednika Uprave na žalbe i prigovore na održane izbore“

⁶ „Židov“, br. 21, od 27. maja 1932. godine, str. 3

⁷ „Spomenica SJVO 1919. - 1969.“, Beograd, 1969. godina, str. 28

⁸ Isto, str. 29

Osnivački Kongres Saveza jevrejskih veroispovednih opština (SJVO) održan je 1. jula 1919. godine u Osijeku. Predlog za osnivanje SJVO, dr Hugo Špicer obrazložio je stav „da je veliki nedostatak što Jevreji nemaju forum koji bi ih zastupao i da bi zato trebalo stvoriti autoritativno telo koje će posredovati između jevrejskih opština i vlasti, ali i u interesu pojedinaca u slučajevima kada je reč o predmetu koji je u vezi sa njegovom pripadnošću Jevrejstvu“.

Špicer je delovao pomirljivo prema strujama koje su pružale otpor osnivanju Saveza, pokušavajući da ublaži i ukloni njihova strahovanja: „Nema bojazni da bi Savez mogao biti reakcioniran, jer će se rukovodstvo birati na najdemokratskijim principima, a strah od klerikalizma nema osnova jer su rabin i veroučitelji uvek stajali uz narod. . . ne treba se plašiti ni od rušenja autonomije opština, jer će SJVO delovati u drugom stepenu...“⁹

U generalnoj debati vodila se velika borba oko imena Saveza. Asimilantski krugovi su tražili da se opštine umesto jevrejske nazivaju *izraelitičke bogoštovne*. Kongres je većinom glasova (43 za, 5 protiv, 3 uzdržana) odlučio da bi zvaničan naziv trebao da bude *Savez jevrejskih (izraelitičkih) veroispovednih opština u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca*. Kongres je za punovažno predstavljanje i vođenje poslova Saveza izabrao Privremeni Glavni odbor sa sedištem u Beogradu, u koji su ušli: kao predsednik dr Hugo Špicer iz Osijeka, a kao članovi dr Isak Alkalaj, dr David Alkalaj, dr Fridrih Pops, Šemaja Demajo, David Hohner iz Beograda; dr Jakob Kajon i Bernardo Klajn iz Sarajeva; dr Robert Sibenštajn, Oto Štern i dr Aleksandar Liht iz Zagreba, dr Hajnrih Urbah iz Zemuna; Hugo Dojč iz Slatine, Vatroslav Kon iz Siska i Makso Korenić iz Pakraca. Na sednici Odbora, održanoj 22. jula 1919. godine, izabran je Izvršni odbor, od članova Glavnog odbora iz Beograda. Privremeni Glavni odbor dobio je nalog od Kongresa da u roku od dva meseca pripremi projekat „Pravila“ SJVO-a.

Protekle su pune dve godine do 25. avgusta 1921. godine, kada je Ministarstvo vera Kraljevine SHS konačno odobrilo „Pravila“ SJVO-a. Odobrenjem su i sa formalne strane stvoreni uslovi za nesmetano funkcionisanje ove reprezentantske organizacije jevrejskih opština.

Ministarstvo vera je odobrilo kao zvaničan naziv organizacije - „*Savez jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*“. Za sedište organizacije određen je Beograd.¹⁰

SJVO je definisan kao centralni organ i predstavnik svih jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini SHS. Po odobrenim Pravilima, osnovni zadaci SJVO-a bili su „da se stara o pojedinim opštinama, da posreduje u službenom saobraćaju između državnih vlasti i njih, da ih ako zahtevaju zastupa pred državnim vlastima i da ovima daje mišljenje o svim zakonskim projektima, naredbama i odredbama koje se tiču jevrejskih veroispovednih opština“.¹¹ U drugom paragrafu navedeni su i ostali zadaci SJVO-a:

1. Nastojati oko jednoobraznog uređenja verozakonskih, administrativnih, prosvetnih i dobrotvornih uredaba veroispovednih opština, stvaranjem jednoobraznog statuta;
2. Urediti i rukovati nastavu u jevrejskoj veronauci i nadzirati jevrejske škole, koje postoje ili koje se docnije budu osnovale;
3. Podizati i održavati škole za obrazovanje rabina, učitelja i kantora i novčano potpomagati kandidate za te struke;
4. Stvarati i podržavati, odnosno podupirati uredbe namenjene:
  - a) staranju za opštinske činovnike za slučaj nemoći za njihove porodice u slučaju smrti staratelja, ukoliko vlastitim sredstvima dotične opštine za to ne dostižu,
  - b) njezi bolesnika, vaspitanju siročadi i potpori sirotih suzbijajući ujedno profesionalno prosjaštvo,
  - v) dizanju opšte i stručne obrazovanosti među Jevrejima;
5. Potpomagati pojedine opštine da uzmognu odgovarati svome zadatku;
6. Posredovati saobraćaju između državnih vlasti i pojedinih opština u svim pitanjima, koje se tiču Jevrejstva, sastavljati i davati mišljenja na traženje vlasti, podnašati predloge za izmenu i dopunu postojećih i za donošenje novih zakona i uredaba, koje imaju za zadatak uređenje versko-prosvetnih odnosa Jevrejstva u Kraljevini SHS;

⁹ Isto, str. 30

¹⁰ AJ 69-54-87; „*Pravila Saveza jevrejskih veroispovednih opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*“

¹¹ Isto "1

7. Rešavati sporove, koji se pojave između pojedinih opština, a na žalbu jedne strane, i sporove koji se pojave između članova i uprave pojedinih opština, kao i između rabina i ostalih činovnika i uprave jedne opštine;
8. Raspravljati i odlučivati o pitanjima, koja se tiču verskog života Jevrejstva Kraljevine SHS ne dirajući u određene osobine pojedinih opština;¹²

Organi SJVO bili su: Uprave opštinske, Glavni Odbor sa Centralnom upravom i Skupština Saveza (Kongres).¹³ Uprave opština su određivale izaslanike za Skupštinu Saveza. Svaka za svoju opštinu tretirane su kao izvršni organi Centrale uprave. Glavni odbor je upravljao gotovo svim poslovima Saveza, a u njegovoj nadležnosti su bili: rad na ostvarivanju zadataka SJVO-a; ispitivanje kvalifikacija ličnosti koje su postavljene za rabine, veroučitelje i ostale verske organe; upravljanje prihodom i imovinom Saveze; raspored predračuna (budžeta); sazivanje i pripremanje Kongresa; rešavanje po žalbama rabina i ostalih službenika opštinskih protiv njih, ukoliko takvo rešavanje po pravilima pojedinih opština ne spada u njihovu autonomnu nadležnost. Sedište Glavnog odbora bilo je u Beogradu. Sačinjavalo ga je 30 članova (6 rabina i 24 svetovna lica). Svetovna lica, članove Glavnog odbora birao je Kongres na tri godine, uz mogućnost reizbora. Glavni odbor birao je iz svojih redova predsednika, tri potpredsednika, sekretara i blagajnika, koji su svi zajedno činili Centralnu upravu. Centralna uprava vršila je sve administrativne poslove Saveza. Predsednik Glavnog odbora je bio ujedno i predsednik SJVO-a. Članovi Glavnog odbora, nastanjeni u Beogradu, činili su Izvršni odbor, koji je u neodložnim poslovima mogao punovažno da odlučuje.

Skupština Saveza (Kongres) sazivana je svake tri godine. U međuratnom periodu, uz već pomenuti osnivački kongres, održano je sedam redovnih zasedanja (1921., 1924., 1927., 1930., 1933., 1936. i 1939. godine). Kao što je već pomenuto Osnivački kongres je održan u Osijeku, prvi redovni u Zagrebu, a preostali u Beogradu. U osnovne nadležnosti Kongresa spadali su rešavanje o Izveštaju Glavnog odbora; izbor i razrešenje članova Glavnog odbora izabranih iz reda svetovnih lica; rasprava i odlučivanje o predlozima Glavnog odbora, opštine i pojedinaca; usvajanje predračuna i izmene Statuta.

Izvori prihoda kojima je finansiran rad Saveza bili su višestruki: osnovni i godišnji ulogi jevrejskih opština, zaveštanja i pokloni, prihodi iz državnih budžeta kada su u njemu bila predviđena sredstva za potrebe SJVO-a. Svaka jevrejska opština je imala obavezu ulaganja osnovnog uloga u visini od dva dinara od svake poreske glave. Godišnji ulog je takođe iznosio dva dinara od svake poreske glave, a Kongresu je ostavljena mogućnost da svojom odlukom promeni visinu ovog prihoda.

SJVO je, od novembra 1936. godine do pred rat izdavao jednom mesečno „Službene novine“. Prvobitna namena ovog mesečnika je bila da zameni dotadašnji cirkularni način obaveštavanja pojedinih opština. List je donosio uputstva, tumačenja i načelna rešenja, kao i tekstove zakona, uredaba i pravila koji su se odnosili na jevrejsku zajednicu.¹⁴

Za dve decenije postojanja, SJVO je izrastao u reprezentativnu ustanovu jevrejske zajednice u Kraljevini. Savez je ostao izdignut nad lokalnim prilikama, ne ugrožavajući autonomiju pojedinih opština. Prvenstveno se bavio problemima koji su se ticali interesa celokupne jevrejske zajednice.

II Socijalno-humanitarna i kulturna društva i organizacije

U dijaspori, Jevreji su tradicionalno težili organizacionom okupljanju u raznim formama u okviru svoje zajednice. Često su bili odbačeni raznovrsnim zabranama iz života šire sredine, uz gotovo stalno prisutno osećanje ugroženosti. Splet istorijskih okolnosti prvenstveno ih je prinudio na upućenost na sebe same. Jedan su od prvih naroda koji je osnivao društva i organizacije za humanitarno potpomaganje siromašnih sunarodnika, socijalne institucije za poboljšanje zdravstvenog nivoa, sirotinje i kulturna društva za prosvetavanje naroda.

---

¹² Isto, §2

¹³ Isto, §8

¹⁴ „Spomenica...“, str. 60

Sve do XIX veka centar okupljanja Jevreja u dijaspori bile su sinagoge. U XIX veku, nakon sticanja građanskih prava, okupljanje Jevreja se proširuje i transformiše u raznovrsna društva, koja postaju glavna karakteristika socijalnog života većih jevrejskih zajednica.

Istorijska predrasuda o Jevrejima, kao narodu bez problema kada je u pitanju materijalna obezbeđenost pojedinaca, proistekla je i kao posledica organizovanog delovanja međusobne pomoći unutar jevrejske zajednice. Kod Jevreja se oduvek smatralo za greh prepuštanje svojih sunarodnika uličnom prosjačenju, pa je stoga zajednica vodila brigu o tome u da- leko većoj meri nego što je to bio slučaj kod drugih naroda.¹⁵

Jevrejska društva i organizacije bila su socijalno-humanitarna, verska, kulturno-umetnička, prosvetiteljska, kulturno-politička, sportska, raznolika po broju članova i programima. Pojedina su bila isključivo jevrejska, a neka mešovita. Kategorizovala su se i prema političkoj orijentaciji, prema starosti članstva, prema polovima, prema područjima delovanja. Različito im je bilo i trajanje - neka su se rasformirala, neka su se transformisala, a neka su se stapala sa drugim. Međutim, u međuratnom razdoblju petnaestak društava održalo je kontinuitet postojanja i delovanja. U Beogradu je u međuratnom razdoblju aktivno delovalo oko 15 društava, koliko ih je približno bilo i u Novom Sadu i Subotici, uz brojne ogranke i samostalna lokalna društva u nizu manjih jevrejskih opština.¹⁶

1. Socijalno-humanitarna društva

Hevra kadiša („Sveto društvo“ ili „Društvo svetih“) je jedna od najstarijih društvenih ustanova kod Jevreja. Ponegde je ovo društvo osnivano i pre osnivanja jevrejske opštine. (U Novom Sada *Hevra kadiša* je osnovana 1729. godine, a opština tek 1748. godine). Po pravilu su svi članovi opštine bili i članovi *Hevre kadiše*, za koju su plaćali redovan doprinos prema sopstvenim mogućnostima. Društvo je bilo versko-dobrotvornog karaktera. Prikupljeni novac je služio za materijalnu pomoć siromašnima i bolesnima, za versko školovanje i unapređenje verske službe, te za sahrane siromašnih prema verskim propisima. Društva su funkcionisala prema odredbama sopstvenih statuta i odlikovala ih je unutrašnja disciplina. Sve usluge društva su bile besplatne za siromašne članove. *Hevre kadiše* su bile začeci jezgra budućih socijalno-humanitarnih društava, koja su na ovim prostorima počela da se pojavljuju u većem broju krajem XIX veka. S vremenom su *Hevre kadiše* svoje delatnosti ograničile na brigu oko obreda pri pogrebima, dok su preostale nekadašnje delatnosti preuzimale novonastale jevrejske organizacije.

Jevrejsko žensko društvo je osnovano 1874. godine u Beogradu. Jedno je od najstarijih udruženja žena u granicama predratne Kraljevine Srbije. Jevrejsko žensko društvo je osnovano sa ciljem zadovoljavanja socijalno-humanitarnih i prosvetno-kulturnih potreba jevrejske zajednice. Osnivači su bile Toni Azriel, Ester Pinto i Sara Alkalaj.¹⁷ U početku se njihov rad svodio na posete porodiljama, bolesnicima i davanju pomoći devojkama za udaju. Članice društva su aktivno učestvovala u humanitanom radu tokom Srpsko-turskog rata 1876/77. godine. Osamdesetih godina prošlog veka svoju delatnost usmeravaju i na jevrejski podmladak. U vreme praznika darivale su deci najčešće odeću i obuću. Početkom XX veka, dotle isključivo socijalno-humanitarni rad, sve više dobija i prosvetno-kulturna obeležja. Jevrejsko žensko društvo osniva 1919. godine Žensku zanatsku školu, sa namenom da se u njoj siromašne jevrejske devojke obuča za krojenje i šivenje. Brigu o školi Društvo je vodilo gotovo čitavu deceniju, da bi je potom zbog previsokih troškova prepustilo na upravljanje državi. Kruna rada sa decom usledila je 1929. godine. Jevrejsko žensko društvo, uz pomoć jevrejske zajednice, kupuje u Prčnju (Boka Kotorska) zgradu na morskoj obali i preuređuje je u ferijalnu koloniju za oporavak siromašne i bolešljive dece. U saradnji sa benediktinskom ložom, Jevrejsko žensko društvo novembra 1936. godine podiže u Beogradu ve- lelepni dom sa dečijim zabavištem, salom za priredbe i nizom društvenih prostorija. (U to- ku Drugog svetskog rata u ovoj zgradi je bila smeštena jevrejska bolnica.)

Aškenasko jevrejsko žensko društvo - „Dobrotvor“, osnovano je u Beogradu oko 1896. godine. U svoje redove okupilo je pripadnice aškenaskog obreda, sa zajedničkim ciljem da pomažu siromašne i bolesne žene. Društvo je davalo mesečnu pomoć siromašnim udovica-

¹⁵ Demajo Moše, „Jevrejske ustanove u Beogradu“, Godišnjak 5694. -1933., Sarajevo - Beograd, str. 49.

¹⁶ „Židovti na tlu Jugoslavije“, Zagreb 1977. godine, str. 146.

¹⁷ AJ 100-23-62; „Izveštaj Upravnog odbora Jevrejskog ženskog društva“ pročitani na Skupštini društva 19. novembra 1939. godine u Beogradu.

ma, pružalo je pomoć siromašnim porodiljama i opremalo devojke prilikom udaje. Predsednik Društva u međuratnom razdoblju, Eliza Feldman, odlikovana je ordenom Svetog Save četvrtog reda.¹⁸

Zanimljiva je činjenica da osim društva „Dobrotvor“ i tradicionalne Hevre kadiše, beogradski Aškenazi nisu osnovali niti jednu drugu socijalno-humanitarnu organizaciju za pomoć svojim siromašnim i bolesnim članovima. Frajdenrajhova ovo tumači „visokim standardom beogradskih Aškenaza, a i njihovim narastajućim integracionim tendencijama“.¹⁹

Na inicijativu društva „Dobrotvor“ i Jevrejskog ženskog društva došlo je do objedinjavanja ženskih jevrejskih društava na nivou celokupne Kraljevine. U Beogradu je oktobra 1924. godine održan Kongres jevrejskih ženskih društava u Kraljevini SHS, na kome je osnovan Savez jevrejskih ženskih društava.

Među najstarijim socijalno-humanitarnim ustanovama beogradskog jevrejstva nalazilo se sirotinjsko-bolesnička kasa „*Bikur Holim*“. Siromašnim članovima je omogućivala besplatnu lekarsku pomoć i bolesničku negu.

Sirotinjska kasa „*Anije Aiv*“ (hebr. gradska sirotinja) je svojim članovima obezbeđivala redovnu mesečnu pomoć, a pred početak zime im je isporučivala besplatni ogrev.

Društvo „*Milosrđe*“, osnovano 1919., pomagalo je siromašne pripadnike jevrejske zajednice uaturi.

Društvo „*Hesed Šel Emet*“ je osnovano sa ciljem da umrlim siromašnim članovima beogradske jevrejske opštine, sefardskog obreda, koji za sobom nisu nikoga ostavili, podiže nadgrobne spomenike.

Društvo „*Oneg šabat i Gemilut Hasadim*“ je osnovano 1900. godine sa ciljem da umrlim članovima društva redovno održava „limud“. Društvo je 1929. godine podiglo svoj dom na Jaliji, koji je ujedno bio i prva javna građevina beogradskih Jevreja.

U Beogradu je još 1920. godine otpočela organizovana akcija za prikupljanje sredstava da se u gradu otvori dom za siromašne starce i starice mojsijevske vere. Sredstva su prikupljena sve do 1929. godine, kada je u zgradi društva „*Oneg šabat i Gemilut Hasadim*“ ustanovljen „*Dom staraca i starica Mojsijevaca*“ prvobitno sa osam, a nešto kasnije sa 16 ležajeva.

Krajem 1932. godine je osnovano društvo „*Šemaja Demajo*“, nakon smrti jednog od najistaknutijih jevrejskih javnih delatnika, čije ime je i dobilo. Društvo je osnovano sa humanitarnim ciljevima i već za prvih nekoliko meseci svog postojanja prikupilo je i izdalo oko 20 hiljada dinara na ime pomoći u novcu, hrani i ogrevu siromašnim beogradskim Jevrejima. U kasnijem periodu Društvo se angažuje i na kulturnom polju.

Jevrejsko akademsko potporno društvo je osnovano u međuratnom periodu sa ciljem da studente Jevreje na Beogradskom univerzitetu sakupi i da im omogući jeftinu košer hranu u zajedničkoj menzi. U menzi, koja se nalazila u prostorijama aškenaske sinagoge, prehranjivalo se od 50 do 60 studenata. Uz besplatnu ishranu, Društvo je gotovo polovini svojih članova dodeljivalo novčanu pomoć u iznosu od 200 do 300 dinara mesečno. U zimskim danima Društvo je održavalo povremene sastanke na kojima su članovi raspravljali o socijalno-kulturnim pitanjima.²⁰

Uz ove organizovane ustanove socijalno-humanitarnog karaktera sprovodile su se povremeno i organizovane akcije sa učešćem više ustanova. U Beogradu su česte bile tzv. „akcije za zimsku pomoć“. Svake godine oko jevrejskog praznika Hanuke, sprovodila se velika akcija sakupljanja odeće, obuće, novca, robe i sl. i njihove isporuke siromašnim, bolesnim i starim Jevrejima.²¹ U decembru 1939. godine, prilikom „akcije za zimsku pomoć“ prikupljena je pomoć od oko 100 hiljada dinara.²²

---

¹⁸ AJ 38-405-556; „*Izveštaj sa svečane skupštine „Dobrotvora“*“ na kojoj je izaslanik Ministra socijalne politike i narodnog zdravlja odlikovao Elizu Feldman.

¹⁹ Freidenreich, Harriet Pass, „*The Jews of Yugoslavia*“, Philadelphia, 1979, p. 119

²⁰ Podaci o socijalnim ustanovama u:

a) Demajo Moše, „*Jevrejske ustanove u Beogradu*“, Godišnjak 5694-1933, Sarajevo - Beograd, str. 49-57.

b) Petrović Luci, „*Organizovana jevrejska zajednica u Beogradu*“, neobjavljeni rukopis u JIM-u.

²¹ Hanuka je jevrejski praznik povodom oslobođenja Jerusalima i jevrejske države od grčkih okupatora u III veku p. n. e.

²² Freidenreich, op. cit., p. 119-120.

Pored organizovanih društava postojala su i tzv. „astalska društva“, organizovana *ad hoc*, sa ciljem da pred velike jevrejske praznike odevaju jevrejsku decu.²³

2. Kulturno-humanitarna društva

Dok su pomenuto „Jevrejsko akademsko potporno društvo“ i društvo „Šemaja Demajo“ bili izrazito socijalno-humanitarne ustanove sa marginalnom kulturnom delatnošću, društvo „Potpora“ je bilo izrazito kulturno-humanitarno društvo.

Pred kraj prošlog veka beogradsko jevrejsko stanovništvo je živelo patrijarhalnim životom, koncentrisanim u dve-tri ulice na Jaliji. Tu se delalo uglavnom u trgovačkom duhu i sve vreme se posvećivalo interesu i brizi samo za najbliže, a celokupan socijalni i duhovni interes bio je podređen krutom porodičnom životu. Ambicije su bile stereotipne i svodile su se na zapošljavanje dece po trgovačkim dućanima, odakle su od najranije mladosti donosili nekakav prihod svojim porodicama.

Ovakvim shvatanjima i stanju duha usprotivila se manja grupa mladih Jevreja, beogradskih intelektualaca. Zastupali su stavove o potrebi emancipacije jevrejskog podmlatka i stvaranja jevrejskog intelektualnog kadra koji bi se paralelno duhovno razvijao sa svojom „sabraćom“ Srbima i približio učeurenju beogradsku jevrejsku zajednicu modernoj nauci i kulturi.

Krajem prošlog veka upravu beogradske jevrejske opštine vodili su dr David Alkalaj, doktor prava, Solomon Azriel i dr Jakob Čelebonović. Oni su uviđali potrebu za osnivanjem jednog „građanskog društva“ sa zadatkom da potpomaže mlade Jevreje na studijama visokih nauka, zanata i veština. Upravi beogradske jevrejske opštine 1897. godine obratio se sa molbom za novčanu pomoć Isak Alkalaj, tada učenik šestog razreda gimnazije, potonji vrhovni rabin u Kraljevini. Molba Isaka Alkalaja je bila neposredni povod da se osnuje „Društvo za potpomaganje radi izučavanja zanata, veština i viših akademskih nauka ovde i na strani“. Na dan 23. septembra 1897. godine Društvo je zvanično osnovano, a njegovi osnivači su bili: dr David Alkalaj, Solomon Azriel, dr Jakob Čelebonović, Bencion Buli, Benko Davičo i dr. Za prvog predsednika je izabran Solomon Azriel, ali je ubrzo na čelo „Potpore“ došao Bencion Buli, bankar i jedan od najbogatijih članova beogradske jevrejske zajednice. Ovi ljudi, koji su se izdignili iznad sopstvene sredine, primili su na sebe zadatak i brigu da omogućće nesmetano školovanje nedovoljno materijalno i novčano obezbeđenih članova jevrejske zajednice. Već prvi kadar pitomaca dao je ljude koji će kasnije, posebno u međuratnom periodu, imati značajnu ulogu u životu jevrejske zajednice: dr Leon Koen, dr Bukić Pijade, dr Menahem Ruso, dr Bukus Alkalaj, dr Rafailo Margulis, dr David Albala, dr Isak Eškenazi. „Potpora“ održava i pojačava svoju delatnost u posleratnim godinama, kada na njeno čelo dolazi dr Bukić Pijade, njen nekadašnji pitomac. Na prvoj posleratnoj skupštini održanoj 5. decembra 1920. godine, dr Bukić Pijade promovise i novi zadatak „Potpore“ - zaštita ratne siročadi. Na apel „Potpore“ prijavilo se 98 siročadi. Uz pomoć Jevrejskog ženskog društva formiran je tzv. „odbor kumica“ za brigu o ovoj deci. Samo u prvih deset posleratnih godina prikupljena je i podeljena pomoć za ratnu siročad u vrednosti od preko 300 hiljada dinara.

Uz pomenute aktivnosti, „Potpora“ je usmeravala pažnju i na razvoj celokupnog jevrejskog društva. Društvo i njegovi članovi uvode novine u javnom životu beogradskih Jevreja. Organizuju velike zabave, elitne po poseti i umetničkom nivou na kojima prikupljaju priloge za materijalnu pomoć svojim štitičenicima.

U međuratnom periodu „Potpora“ nastavlja sa potpomaganjem velikog broja pitomaca na studijama van zemlje. Mesečna pomoć se kretala u iznosu od 200 do 600 dinara.

„Potpora“ radi i na kulturnom povezivanju i jačanju jevrejske zajednice u Kraljevini. Najčvršću saradnju ostvaruje sa sarajevskom „La Benevolensiom“, između ostalog, štampajući zajednički „Godišnjak“.

Svoje prihode društvo je obezbeđivalo iz članarine, prihoda sa zabava, sabirnih akcija, lutrija sa društvenih večeri, upisivanja članova dobrotvora (prilog od 1000 dinara) i utemeljivača (prilog od 500 dinara). „Od posle rata pa do danas (1933. godina - prim. aut.) „Potpora“ je imala 99 pitomaca i to 90 na naukama i 9 na zanatima... Na pitomce je naše društvo od 1920. do 1933. godine izdalo 658 628 dinara, a za ratnu siročad 329 583 dinara. Celokupan prihod bio je za to vreme 1 426 129 dinara i desetak akcija Privredne Narodne Banke“.²⁴

²³ Demajo Moše, „Jevrejske ustanove...“, str. 54.

²⁴ Margulis Rafailo, „Istorija dobrotvornog društva Potpora“, Godišnjak 5694.-1933., str. 33-39.

3. Kulturna društva

Srpsko-jevrejsko pevačko društvo osnovano je 1879. godine pod imenom „Prvo jevrejsko pevačko društvo“, da bi već 1880. godine počelo da učlanjuje i Srbe i shodno tome promenilo ime u „Srpsko-jevrejsko pevačko društvo“, pod kojim će delovati sve do 1941. godine.²⁵ Društvo je osnovano u vreme kada se jevrejski društveni život vodio u izolaciji, pa je stoga pojava ovakvog društva predstavljala veliki događaj u jevrejskoj sredini. Sve do 1829. godine hor je isključivo bio sastavljen od muških članova, da bi se potom otvorio i za beogradske jevrejske devojke. Moše Demajo piše da u osnivanju etnički mešovitog hora „ne treba gledati neki ma i najmanji pokušaj asimilacije, već činjenicu da su osnivači smatrali da u tom društvu trebaju biti primani i Srbi, jer su želeli da dođe do što bližeg kontakta između tadašnjeg jevrejskog življa u Beogradu i Srba“.²⁶ U periodu do Prvog svetskog rata Društvo je bilo žiža kulturnog života beogradskih Jevreja. Društvo je iniciralo gotovo sve kulturne manifestacije. Odlazilo se tada i na prve inostrane turneje (Sofija, Ruščuk, Sarajevo), a u Beogradu je izvelo „Prodanu nevestu“, što se smatra prvim izvođenjem Smetanine opere u Beogradu. Koncertima Društva prisustvovao je povremeno i Kralj Petar Prvi Karađorđević.

U međuratnom periodu Društvo je zadržalo svoje osnovne zadatke - negovanje jevrejske i srpske pesme (narodne i umetničke), liturgijskog pevanja u sinagogi. Odmah nakon rata, februara 1921. godine, Društvo je odlikovano „Ordenom belog orla petog reda“, a nešto kasnije je i njegov dugogodišnji predsednik Solomon Mošić odlikovan Ordenom Takovskog krsta. Za često učestvovanje i veliki doprinos Društva na priredbama raznih humanitarnih organizacija i ostale aktivnosti Društvo je odlikovano i Ordenom Svetog Save.

Najzapaženiji uspeh i veliki događaj bili su izvođenja dva Hendlova oratorijuma „Juda Makabejac“ (1927. godine) i „Samson“ (1932. godine). Oratorijum „Juda Makabejac“ izveden je u Narodnom pozorištu u Beogradu uz pratnju pozorišnog orkestra, a izvođenje je dobilo najlaskavije ocene ondašnjih kritičara.

Hor Društva je redovno nastupao prilikom jevrejskih praznika, petkom uveče, na venčanjima i drugim svečanostima i priredbama u sinagogi „Bet Jisrael“.

Ratni događaji su odneli sa sobom gotovo sve članove Društva.

Sličnih pevačkih društava, prirodno sa daleko manjim dometima, bilo je i u drugim gradovima Srbije u kojima su postojale organizovane jevrejske opštine. U Nišu je to bio hor „David“, u Novom Sadu pevačka društva „Hazemer“ i „Hašira“ itd.

Između dva rata je delovala i jevrejska dramska grupa „Maks Nordau“. Osnova njenog rada bilo je izvođenje jevrejskih pozorišnih komada. Predstave su većinom bile prevedene i izvođene na srpskom jeziku. Grupa je sa svojim predstavama gostovala i u provinciji. Ta gostovanja su tokom vremena postala glavni događaj kulturnom životu manjih jevrejskih opština.

Kao što je do Prvog svetskog rata centar kulturnih zbivanja predstavljalo „Srpsko-jevrejsko pevačko društvo“, tako je u međuratnom periodu centar prenet u beogradsku Jevrejsku čitaonicu.

Po sećanju prvog (i jedinog) predsednika Jevrejske čitaonice, Arona Alkalaja, tada i generalnog sekretara Državne Hipotekarne banke, odmah posle Prvog svetskog rata javno je iskazana potreba da se osnuje jedna dobro opremljena čitaonica koja bi postala kulturni centar beogradskih Jevreja.²⁷ Međutim, nedostajao je adekvatan prostor. Problem je razrešen tek 1929. godine sa završetkom izgradnje reprezentativnog Jevrejskog doma u Beogradu u ulici Kralja Petra. U novoizgrađenom zdanju je 29. decembra 1929. godine svečano otvorena Jevrejska čitaonica.²⁸

Rad Čitaonice finansirao se iz dobrovoljnih priloga, redovne članarine preko 300 članova, a tridesetih godina beneberitska loža „Srbija“ je unela kao svoj redovni budžetski rashod pomoć Čitaonici. Veliki donator ove institucije, između ostalih, bio je i Geca Kon.²⁹

²⁵ Vidaković-Petrov Krinka, „Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu od XVI do XX veka“, Sarajevo 1986. str. 44.

²⁶ Demajo Moše, „Jevrejske ustanove...“, str. 54.

²⁷ Alkalaj Aron, „Dvanaest godina Jevrejske čitaonice u Beogradu 1929.-1941.“, Jevrejski Almanah, Beograd 1955/56., str. 111-116.

²⁸ „Židov“, br. 1, od 3. januara 1930. godine, str. 8.

²⁹ Alkalaj Aron, „Dvanaest godina...“, str. 115.

Čitaonica je raspolagala pozajmnom bibliotekom od preko 3000 knjiga i oko 700 časopisa. Članovima su stavljana na raspolaganje sva domaća dnevna i periodična izdanja, a među njima i jevrejska štampa koja je povremeno izlazila u Kraljevini.

Daleko značajnija po svojim dometima bila je jedna druga aktivnost Čitaonice. U njenoj organizaciji, u prostorijama Jevrejskog doma, održana su mnogobrojna predavanja. Po svojim sadržajima predavanja su zalazila u gotovo sva područja umetnosti i nauke. Doticala su se i jevrejstva, ali ne i samo njega. Posećenost predavanja je, prema tadašnjim izveštajima, bila solidna. Kao predavači pojavljivala su se poznata imena iz jevrejskih i nejevrejskih krugova. Ovo ukazuje i na bitnu ulogu Čitaonice u jačanju kulturnih i duhovnih veza između prestoničkih Srba i Jevreja. Ovde će biti pomenuti dr Milan Nedeljković, generalni direktor Poštanske štedionice, dr Nikola Vulić, profesor Univerziteta, Vladimir Dvorniković, profesor, dr Velimir Bajkić, profesor Univerziteta, dr Ksenija Atanasijević, docent Univerziteta, Dušan Nikolajević, esejista i kritičar, dr Ivan Đaja, profesor Univerziteta, Vinko Vitezica, dr Mihajlo Petrović, matematičar, dr Živko Topalović, političar i sociolog, Luka Smodlaka, političar, a od jevrejskih predavača, dr Bukić Pijade, Aron Alkalaj, dr Avram Veber, dr Žak Konfino, dr Jakov Kalderon, dr Juda Levi, nadržabin Ignjat Šlang, dr Hugto Herman iz Čehoslovačke.³⁰

U toku svog dvanaestogodišnjeg delovanja, Jevrejska čitaonica je postala neka vrsta Narodnog univerziteta dunavskog kraja u Beogradu, mesto u kome se popularisala nauka i književnost. O visokom nivou predavanja održanih u Čitaonici može se suditi po jednom izveštaju Kolarčevog narodnog univerziteta, štampanog pred rat, u kome se rad Jevrejske čitaonice iznosi kao paralelan sa zadacima koje je tada ispunjavala ova naša vrhunaska kulturno-prosvetna ustanova.³¹

* * *

Rad svih jevrejskih društava i organizacija, pomenutih u ovom odeljku, karakterisalo je gotovo potpuno odsustvo političkih i ideoloških odrednica i pretenzija, čime su sve one zadržale jednu opšte jevrejsku crtu. Brojnost njihovog članstva, kao i dometi njihovih aktivnosti, izvesno su nadmašivali brojnost i aktivnosti sličnih društava kod ostalih manjinskih zajednica u Kraljevini. Karakterisalo ih je gotovo stopostotno učešće članova jevrejske zajednice, aktivno ili pasivno, bez obzira na njihovu eventualnu političku, ideološku ili versku (unutar jevrejsku) pripadnost.

III Jevrejsko školstvo

Verski propisi su od davnina nalagali da svaki odrasli član jevrejske zajednice mora biti pismen, kako bi znao čitati svete knjige i valjano obavljati svoje verske dužnosti. Dakle, pismenost je bila verska obaveza, što je dovelo do činjenice da Jevreji budu prvi narod u svetu koji je stvorio sopstveni sistem obaveznog školovanja. U evropskoj dijaspori, u većim jevrejskim zajednicama već u srednjem veku uz svaku sinagogu je postojala neka vrsta učionice. Takva prostorija za versko podučavanje, kod Ašenaza se nazivala *heder* (soba), a kod Sefarda *meldar* (škola). *Hedere* i *meldare* su pohađali dečaci od svoje šeste godine života, a školovanje im je trajalo od četiri do osam godina. Proučavalo se tu hebrejsko pismo, čitale su se starozavetne knjige na hebrejskom, recitovali odlomci iz Biblije i Talmuda i prevodili s hebrejskog na govorni jezik, jidiš i ladino. Precizni nastavni planovi nisu postojali, a ni posebno nastavno osoblje, već su se u ulogu nastavnika najčešće pojavljivali članovi opštinskih uprava i rabini. Već jevrejske opštine osnivale su i srednju (ili višu) školu, strogo teološki usmerenu, koja se zvala *ješiva*.

Naselivši se na ove prostore, Jevreji su i ovde uz svoje, uglavnom improvizovane sinagoge, osnivali *hedere* i *meldare*. U turskom carstvu država je finansirala isključivo muslimanske škole, pa su stoga tek znatnije jevrejske zajednice mogle organizovati školstvo. U Beogradu je 1617. godine rabi Jehuda Lerma osnovao *ješivu* (višu školu), koja je u toku XVII

---

³⁰ Podaci o imenima predavača iz:

- a) Alkalaj Aron, „Dvanaest godina...”
- b) Demajo Moše, „Jevrejske ustanove...”
- v) AJ 100-25-97

³¹ Alkalaj Aron, „Dvanaest godina...“, str. 115.

veka odškolovala nekoliko rabina i judaista, poznatih po njihovom delu i van balkanskih prostora. Ješiva je prestala sa radom 1688. godine, nakon velikog stradanja jevrejske zajednice u ratnim događajima.

Sa sticanjem pune građanske ravnopravnosti u XIX veku, u zemljama pod vlašću Habzburga, ubrzano se konstituišu i jačaju jevrejske opštine, a u okviru tog procesa uspostavljaju se i stalne jevrejske škole. U Subotici od 1811. godine počinje kontinuirani rad *hedera*, odnosno osnovne škole.

Jevreji, građani Kneževine (Kraljevine) Srbije, u prošlom veku pohađaju srpske škole, ali uporedo pohađaju i jevrejske, učeći u njima hebrejski jezik i veronauku. Sefardska beogradska jevrejska opština 1847. godine osniva mušku jevrejsku školu, dok 1864. godine, na molbu beogradskih Jevreja, državne vlasti odobravaju osnivanje prve osnovne škole za jevrejsku žensku decu na Jaliji. U drugoj polovini prošlog veka i ostale jevrejske opštine u Srbiji osnivaju svoje škole: Šabac 1862., Smederevo 1869. godine, a za njima redom Leskovac, Pirot i Niš.

Do ovog vremena u jevrejskim školama se isključivo predavalo na ladino, odnosno jidiš jeziku, a predmeti su bili isključivo verski. U drugoj polovini prošlog veka, sa opštom emancipacijom Jevreja, a zbog lakšeg uključivanja Jevreja u privredu i druge delatnosti koje su im tada postojale dostupne, jevrejske škole su proširivale svoje nastavne programe i „profanim“ predmetima poput matematike i stranih jezika, i prilagođavali ih državnim školama. Učio se i „narodni“, tj. službeni jezik sredine, koji će tokom sledećih decenija u većini jevrejskih opština postati i nastavni jezik. Države (Austro-Ugarska i Srbija) su finansijski potpomagale ovakve reformisane jevrejske škole. Sa obrazovanjem stečenim u ovim školama jevrejska deca su u mnogome lakše nastavljala svoje školovanje u državnim srednjim školama i na univerzitetu.

Međutim, nakon ove ekspanzije u prošlom veku, jevrejsko školstvo ulazi u period krize. Većina jevrejskih škola redukuje svoju delatnost, a neke se i ukidaju. Ova je bila posledica opštih dilema u kojima su se Jevreji sa ovih prostora kretali nakon sticanja građanske ravnopravnosti. Osnovna dilema se svodila na pitanje u kojoj meri zadržati svoju jevrejsku posebnost, odnosno u kojoj meri se uključiti u život šire sredine. U porastu je bio broj roditelja koji su svoju decu upisivali u državne osnovne i srednje škole, umesto u posebne jevrejske. Ova deca su odvojeno učila hebrejski jezik i veronauku, uobičajeno dva puta nedeljno. Otpori postojanju posebnih jevrejskih škola dolazili su prvenstveno iz asimilantskih, odnosno integracionističkih krugova.³²

Tendencija nestajanja posebnih jevrejskih škola održala se i u periodu između svetskih ratova. Poneke su se zadržale na vojvođanskim prostorima, prevashodno u mestima gde su postojale jake zajednice ortodoksnih Jevreja, odnosno gde se zadržala snažna verska tradicija. Jevrejske škole su tako i dalje postojale u Somboru, Subotici, Novom Sadu, Senti, Bačkom Petrovom selu. U Velikom Bečkereku je, na osnovu naredbe Ministarstva prosvete i vera, otvorena 1920. godine Državna jevrejska narodna škola, koja je na taj način postala prva jevrejska škola u Kraljevini finansirana iz državnog budžeta.³³ Uz osnovne škole, u Vojvodini su se ponegde zadržale i srednje škole - ješive. Prema jednom izveštaju iz 1923. godine ješive su postojale u Senti, Bačkom Petrovom selu, a u Subotici je bila u osnivanju. Školovanje u ovim ješivama trajalo je punih devet godina. Sa završetkom školovanja učenici su sticali zvanja rabina, propovednika i veroučitelja. U nastavnom kadru uglavnom su se nalazili ortodokсни rabini.³⁴ Uz osnovne i srednje jevrejske škole, u Vojvodini su postojala i tzv. društva za veronauku „Talmud tora“ pri skoro svakoj jevrejskoj opštini, a koja su organizovala nastavu veronauke.³⁵

U Beogradu i mestima u Srbiji gde su postojale organizovane jevrejske opštine, u međuratnom periodu u potpunosti su nestale jevrejske posebne škole. Hebrejski jezik i veronauka učili su se na časovima van redovne nastave u državnim školama. U Beogradu, u Solunskoj ulici na Jaliji, u zgradi u kojoj je pre Prvog svetskog rata radila državna osnovna škola za jevrejsku decu, u međuratnom periodu se održavala verska nastava nakon završenih časova u državnim školama. Međutim, ova ustanova nije mogla zadovoljiti niti ovako re-

32 „Židovi na tlu Jugoslavije“, Zagreb, 1988, str. 158-160 i Vidaković-Petrov Krinka, „Kultura španjskih Jevreja...“, str. 36

33 „Židov“, br. 1 od 1. januara 1921. godine, str. 36.

34 AJ 69-59-93; „Izveštaj SJVO Kraljevine SHS Ministarstvu vera“, od 14. aprila 1923. godine.

35 AJ 69-59-93; „Pismo Vrhovnog Rabina Ministru vera“, od 31. januara 1924. godine.

dukovane nastavne potrebe za jevrejsku decu. U međuratnom periodu beogradski Jevreji nisu više nastanjivali samo Jaliju i Zerek, već i druge delove grada. Zbog ove novonastale situacije Uprava Crkveno-školske beogradske jevrejske opštine obratila se ministru vera, sa molbom da kod ministra prosvete izdejstvuje odobrenje „po kome bi se od sada jevrejska deca učila svojoj veronauci u za to određenim učionicama iste Osnovne Škole, čiji su oni i inače đaci... U tom bi pogledu došli u obzir škole Dorćolskog kraja i kod Saborne Crkve, jer u njima ima najviše jevrejske dece. Po drugim Školama njihov je broj minimalan, te bi se za tu decu mogla odrediti Škola kod Cvetnog Trga kao na sredokraći... Učitelje za veronauku daje i plaća Uprava, a raspored časova jevrejske veronauke utvrdili bi upravitelji dotičnih škola u sporazumu sa ovlašćenim predstavnikom ove Uprave...³⁶ Veronauka je bila obavezna za svu jevrejsku decu koja su pohađala osnovne, srednje i stručne škole. Najčešće je lokalni rabin ili neki drugi kvalifikovani veroučitelj jednom nedeljno posećivao škole u svom kraju da bi održao odgovarajuće časove.³⁷ Pored pohađanja časova veronauke, učenici i učenice su pozivani od Uprave ili njenog posebnog Školskog komiteta, da prisustvuju vršenju obreda i izvođenju ceremonija prilikom jevrejskih praznika uz uzimanje učešća u sinagogalnom pevanju.³⁸

U vezi sa problemom školstva neizbežno je pomenuti i jedno kratkotrajno postojanje „Jevrejske gimnazije“ u Beogradu. Pojavila se kao posledica uvođenja *numerus clausus* oktobar 1940. godine. U Beogradu je, pre ovog događaja, postojala neka vrsta jevrejske srednje škole za srednjoškolsku omladinu. U školi su se okupljali jevrejski učenici iz više od dvadeset beogradskih gimnazija i stručnih škola. Predavanja su bila posvećena jevrejskoj istoriji i hebrejskom jeziku. Ova škola je bila priznata od državnih vlasti, a njen nastavni kadar su činili profesori iz državnih škola.³⁹ Ocene iz ove škole su se upisivale u svedočanstva redovnih škola u rubrici „ocene iz veronauke“. U periodu 1929. - 1940. godine ovu školu pohađalo je od 350 do 450 učenika. Najveći broj učenika je bio iz Prve muške, a učenica iz Četvrte ženske gimnazije.

Po uvođenju *numerus clausus* pojavila se ideja da ova škola preraste u pravu jevrejsku gimnaziju. U jesen 1940. godine otvoreni su prvi, drugi i treći razred potpuno po uzoru na državnu gimnaziju. Nastava se proširila svim uobičajenim gimnazijskim predmetima, a za nastavnike su angažovani profesori iz državnih srednjih škola. Za upravnika „Jevrejske gimnazije“ postavljen je Ivan Kon, tada direktor Trgovačke akademije. Ovu gimnaziju je pohađalo sedamdesetak đaka, od kojih su polovinu činili đaci prvog razreda. Rad „Jevrejske gimnazije“ nije potrajao ni punu školsku godinu. Prestala je sa radom nakon okupacije zemlje aprila 1941. godine.⁴⁰

IV Jevrejska štampa

Prva jevrejska glasila pojavljuju se na ovom prostoru u vreme sticanja građanske ravnopravnosti. Na inicijativu Jakova Alkalaja, predsednika beogradske sefardske jevrejske opštine, 1888. godine štampa se prvi beogradski jevrejski list „El amigo del pueblo“ („Narodni prijatelj“). List je izlazi jednom mesečno sve do 1892. godine. Štampan je na ladino jeziku hebrejskim slovima. Uz osnovni informativni deo, list je sadržavao i tekstove iz kulture i nacionalnog problema. Ostao je sačuvan u Nacionalnoj biblioteci u Jerusalimu. Do Prvog svetskog rata u Beogradu su se pojavili i listovi „*Hašalom*“ (1903 - 1906), „*Pasatiempo*“ (1905), „*Bešalom*“ (1906) i „*Jevrejski glasnik*“ (1909 - 1910), koji su predstavljali tek sporadične pokušaje i svi od reda bili kratkog trajanja.

Kratkog veka su bili i gotovo svi jevrejski listovi koji su se pojavili u međuratnom Beogradu. Listovi koji su izlazili u periodu od 1920. do 1930. godine, izlazili su najduže do godinu dana. Jevrejsko nacionalno društvo pokrenulo je 1920. godine „*Jevrejski glasnik*“, ko-

³⁶ AJ 69-59-93; „*Predstavka Ministru vera*“ kojom Uprava Crkveno-školske jevrejske opštine moli za dejstvo kod Ministra prosvete da odobri i izda potrebno naređenje da se nastava jevrejske veronauke obavlja u učionicama državnih osnovnih škola

³⁷ Freidenreich, op. cit. p. 94

³⁸ „*Vesnik JSVO*“, br. 22, od 1. oktobra 1941. godine, str. 10-12.

³⁹ Jevrejsku istoriju je predavao Solomon Kalderon, profesor u Muškoj učiteljskoj školi, a hebrejski jezik Juda Levi, profesor Druge ženske gimnazije.

⁴⁰ Kalderon Solomon, „*Jevrejska gimnazija u Beogradu*“, Jevrejski Almanah, Beograd 1954., str. 150-153.

ji se ugasio već sledeće godine. Sa izmenjenom redakcijom i sada izrazitom cionističkom orijentacijom, list je obnovljen 1924. godine, pod nazivom „Beogradski jevrejski glasnik“ i ugasio se iste godine, zbog finansijskih teškoća. Oba „glasnika“ su štampana na srpskom jeziku, uz poneki prilog na latinu.

Tridesetih godina pojačava se aktivnost jevrejske zajednice u pogledu izlaženja sopstvenih listova. U ovo vreme, kao najznačajniji beogradski jevrejski list slovi „Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine“. List je redovno izlazio jednom mesečno od 1939. do 1941. godine. Uz informativne delove i priloge iz kulture, u listu su objavljivani i tekstovi iz istorije jevrejske zajednice u rubrikama „Iz prošlosti naše zajednice“ i „Iz fotoarhiva naše opštine“. List je uređivao dr David Albala. Po ovom uzoru i aškenaska beogradska jevrejska opština pokrenula je „Glasnik“, ali tek početkom 1941. godine. U Beogradu je 1936. i 1937. godine štampan i „nezavisni informativni nedeljni list“ - „Beogradske jevrejske novine“.

Pored pomenutih listova lokalnog karaktera u Beogradu su izlazili i listovi namenjeni celokupnoj jugoslovenskoj jevrejskoj zajednici. „Glasnik Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije“ je pokrenut 1933. godine. Izašla su svega tri broja, uglavnom ispunjena informacijama o raznim zakonima i uredbama koje su se odnosile na jevrejsku zajednicu i po koji tekst o istoriji Jevreja. U periodu od 1936. do 1939. godine, jednom mesečno je izlazi već pomenuti „Službeni list SJVO Kraljevine Jugoslavije“.

U Beogradu i Zagrebu je, od 1935. do 1941. godine, štampan „Jevrejski narodni kalendar“, sa uredništvom u oba grada. U šest objavljenih godišnjaka, uz kalendarski deo, statističke podatke i uobičajene priloge, objavljivani su tekstovi iz istorije, književni prevodi i prilozima.

Za razliku od zagrebačke i sarajevske, beogradska jevrejska zajednica nije uspela da u međuratnom periodu obezbedi izlaženje stalnog lista, a u unutrašnjosti Srbije u ovom periodu nije bilo pokrenuto izlaženje niti jednog jevrejskog lista.

Jevrejska zajednica u Vojvodini takođe je objavljivala svoje listove, pre svega u centru poput Novog Sada i Subotice, ali i u manjim mestima. Najstariji list vojvođanskih Jevreja izlazio je u Subotici od 1914. do 1915. godine na mađarskom jeziku, sa podliskom na nemačkom i jidišu, pod nazivom „Autonomija“.

U međuratnom dobu, u Novom Sadu je izlazilo u različitim periodima 14 jevrejskih listova, većina ovih listova imala je lokalno-nacionalno opredeljenje. Najstariji među njima izlazio je od 1921. do 1924. godine. U pitanju je bio nedeljni na nemačkom jeziku „Judisches Volksblatt“. Godine 1928. i 1933. pokrenuti su listovi i na mađarskom jeziku „Zsido Elet“, odnosno „Zsido Ujsag“. S obzirom da se nijedan nije održao, 1935. godine pokrenuti su novi listovi sličnog sadržaja: „Jugoslavische Judische Rundschau“ na nemačkom i „Jevrejske novine“ na nemačkom i srpskom jeziku. Uz ove listove sa opštim temama pokrenuti su i listovi sa određenom političkom orijentacijom, uglavnom cionističkom, poput „Ever Hajarden“ (1935. - 1937.) i „Malhut Israel“ (1933. - 1941.). Štampana su i dva sportska lista - „Juda Makabi“ 1927. godine i „Makabi sport“ (1927. - 1930. godine).

Zajednica ortodoksnih Jevreja takođe je pokretala svoje listove. U Subotici je 1933. godine izašao „Vjesnik Agudat Izraela“, ubrzo promenivši ime u „Jevrejski vjesnik“. U istom gradu je 1925. godine pokrenut društveni, književni i umetnički nedeljni „Szombat“, kratkog veka kao i nekolicina drugih listova bez većeg značaja.

Svakako najuglednije i najkvalitetnije glasilo vojvođanskih Jevreja bio je „Jevrejski Almanah“ koje je u Vršcu izdavao Savez Rabina Kraljevine SHS u periodu od 1925. do 1930. godine. Objavljeno je ukupno pet knjiga, bogatih sa kvalitetnim tekstovima iz istorije Jevreja, kao i prilozima o talmudskoj i svetovnoj jevrejskoj književnosti. „Almanah“ je bio namenjen ograničenom krugu čitalaca, prvenstveno jevrejskoj intelektualnoj eliti.⁴¹

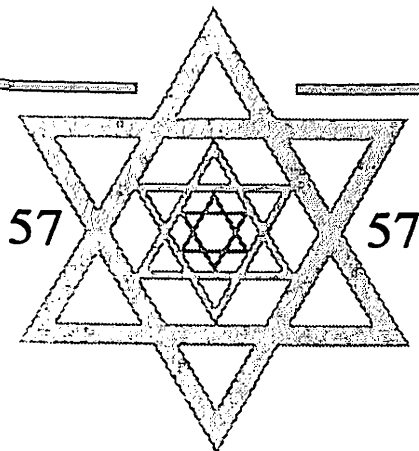
---

⁴¹ U odeljku „Jevrejska štampa“ pretežno su korišćeni podaci sakupljeni u katalogu „Jevrejska štampa na tlu Jugoslavije do 1941. godine“, autora Milice Mihailović, Beograd 1982. godine.

REVITALIZACIJA

**MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

REVITALIZATION

**OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 12

Tema: **Religija i jevrejski
identitet**

**MOŽE LI ČOVEK DA SUMNJA U
POSTOJANJE BOGA A DA IPAK
BUDE DOBAR JEVREJIN**

DENNIS PRAGER & JOSEPH TELUSHKIN

**CAN ONE DOUBT GOD'S EXISTENCE
AND STILL BE A GOOD JEW**

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

Decembar, 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl...

Urednici

PINKAS 12

NAZIV: **Može li čovek da sumnja u postojanje Boga, a da ipak bude dobar Jevrejin**

AUTOR: **Denis Preger i Josef Teljuškin**

IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**

UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**

LEKTOR: **Simha Kabiljo**

KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**

ŠTAMPA: **Štamparija ĐORĐEVIĆ**

TIRAŽ: 500 primeraka
Decembar, 1996. godine, Beograd

MOŽE LI ČOVEK DA SUMNJA U POSTOJANJE BOGA A DA IPAK BUDE DOBAR JEVIJIN

"Bog ima razloga što nas je lišio sigurnosti u Svoje postojanje i prirodu. Jedan od očiglednih razloga leži u činjenici da čovekova sigurnost u bilo šta predstavlja otrov za njegovu dušu. To najbolje znaju ljudi savremenog doba koji su morali da se nose sa dogmatiskim fašizmom, komunizmom, pa čak i sa naukom".

Emanuel Rackman, The Condition of Jewish Belief

"Dok vernik ima problema kada se suočava sa zlom, dotle se ateista bori sa mnogo većim i ozbiljnijim teškoćama. Realnost ga zatiče i zbunjuje nametanjem ne jednog nego mnogih pitanja; od postojanja prirodnih zakona, preko instinktivne oštroumnosti insekta, do mozga genija ili srca proroka. Realnost tada razumu nameće razlog za veru u Boga: i, premda takva vera nije lišena teškoća, ona ostaje najbolji odgovor na zagonetku koju postavlja univerzum".

Milton Steinberg, Anatomy of Faith

SUMNJA

Da li Bog postoji? Ovo je presudno pitanje koje nas prati kroz život. Kakav god da je zaključak, izazvaće dalekosežne posledice u odnosu na smisao ljudske egzistencije. Uprkos ogromne važnosti ovog pitanja, ozbiljne rasprave o Bogu obično se prepuštaju teolozima i filozofima. Mi ostali, još u relativno ranom uzrastu, formiramo pojednostavljena shvatanja o veri, agnosticizmu ili ateizmu i zadovoljavamo se njima, ne preispitujući ih do kraja života.

Moramo stoga naše predstavljanje judaizma započeti raspravom o Bogu. Dozvolite da na samom početku ukažemo na stav judaizma o najzastupljenijem osećanju koji se javlja pri pomenu Boga - sumnji.

Možete li da sumnjate u postojanje Boga a da budete dobar Jevrejin?

Odgovor je - da.

Verovati u Boga je često teško. Kolebanja u verovanju se mogu očekivati, a priznavanje tih kolebanja nije nereligiozan čin za Jevrejina. Postoje četiri dobra razloga zbog kojih sumnja u Božje postojanje ne predstavlja prepreku da se bude dobar Jevrejin.

1. Judaizam daje prednost delanju u odnosu na verovanje

Judaizam daleko više uvažava činjenje od verovanja. Talmud pripisuje Bogu izjavu koja je među religijskim spisima verovatno jedinstvena: "Mene mogu da napuste (Jevreji) ali neka slede moje zakone", (Jer, dodaje Talmud, postupajući po zakonima judaizma, Jevreji će se vratiti Bogu, *Jerusalimski Talmud, Hagiga 1:7*).

Prema judaizmu, čovek može biti dobar Jevrejin iako sumnja u Božje postojanje, sve dok postupa u skladu sa jevrejskim zakonom. Obratno ne važi, jer se Jevrejin koji veruje u Boga a dela suprotno jevrejskom zakonu ne može smatrati dobrim Jevrejinom.

---

*Prof. Denis Preger i rabin Jozef Teljuškin, prijatelji i saradnici još od gimnazijskih dana, poznati su američki naučnici i univerzitetski nastavnici, koji predaju jevrejsku istoriju i religiju (judaizam) ne samo u SAD i Izraelu, već i u mnogim drugim zemljama. Oni su i koautori knjige *Why the Jews? The Reason for Antisemitism*.

Nije, naravno, naša namera da negiramo središnje mesto Boga u judaizmu, već da prosto naglasimo da judaizam može biti uvažavan i praktikovan nezavisno od nečije trenutne vere u Boga. Judaizam se može proučavati i primenjivati u svakodnevnom životu čak i uz sumnju u Božje postojanje, jer su jevrejsko učenje i njegova primena same po sebi od izuzetne važnosti za pojedinca i društvo.

Štaviše, naše iskustvo je pokazalo, da kad jednom počnemo da proučavamo i živimo po principima judaizma, shvatićemo da je vera u Boga sasvim moguća. Talmud kaže da čoveka ili ženu koji u početku delaju u skladu sa načelima judaizma samo iz racionalnih ili etičkih ubeđenja, a ne radi vere u Boga, vremenom takvo ponašanje dovodi do spoznaje Boga. (*Pe-sahim 50b*).

2. Apsolutna verska nepokolebljivost vodi u fanatizam

Po rečima Emanuela Rakmana, jednog od najistaknutijih ortodoksnih rabina našeg vremena, judaizam ohrabruje sumnju u istoj meri kao što podstiče veru i posvećivanje. Jevrejini se ne usuđuju da živi u apsolutnoj sigurnosti, jer je sigurnost odlika fanatika a judaizam zazire od fanatizma i smatra da je sumnja dobra za ljudsku dušu, za njenu poniznost...

"Bog ima razloga što nas je lišio sigurnosti u Svoje postojanje i prirodu. Jedan od očiglednih razloga, leži u činjenici da čovekova sigurnost u bilo šta, predstavlja otrov za njegovu dušu. To najbolje znaju ljudi savremenog doba koji su morali da se nose sa dogmatskim fašizmom, komunizmom, pa čak i sa naukom".

3. Spoznavanje Boga ukida mogućnost moralnog izbora

Kada bismo znali da Bog postoji i da nas može kazniti za zla dela, tada bi naša odluka da činimo dobro bila mnogo manje rezultat slobodnog izbora. Nespoznajnost Boga je neophodna, jer nam upravo ona dopušta da sami donesemo odluku. Da bismo izabrali dobro, moramo se istovremeno osećati slobodnim da izaberemo i zlo, a to ne bi bilo moguće kada bismo sasvim sigurno znali da Bog postoji, da je prisutan i da beleži svaki naš korak. (Koliko naš izbor da vozimo brže ima smisla kada znamo da je u blizini patrola saobraćajne policije?)

4. Pošto je Božja egzistencija nedokaziva, sumnja je prirodna

Ne možemo znati da li Bog postoji na način na koji znamo da postoji sto ili mačka. Njihovo postojanje se može fizički prikazati i potvrditi našim čulima. Božje postojanje ne može, jer Bog nema fizičkih osobina. *Možemo dokazati postojanje prirodnog, fizičkog, konačnog; Bog je, međutim, natprirodan, metafizički, beskonačan.* Nemogućnost izvođenja dokaza o Božjem postojanju leži pre svega u činjenici da Bog nema fizičke kvalitete, što je postavka koje se judaizam uvek držao.

Sumnja u Boga je, prema tome, normalna, dozvoljena i u skladu sa ponašanjem dobrog Jevrejina, što samim tim ne znači da bi dobar Jevrejini trebalo da negira Božje postojanje. Primarni zadatak jevrejskog naroda oduvek je bio da čovečanstvu prenese ideju univerzalnog Boga i moralnosti, tj. ideju etičkog monoteizma. Videćemo kasnije iz teksta da najznačajnije vrednosti u životu zavise od postavke da je Božja egzistencija iako nedokaziva, nužna.

Koje to vrednosti zavise od ove postavke? Moral, dobro i zlo kao objektivne realnosti koje postoje nezavisno od pojedinačnih stavova ili stavova društva i koje daju konačnu svrhu i značenje ljudskoj egzistenciji. Drugačije rečeno, ako nema Boga ne može biti objektivnog dobra ili zla kao ni konačne svrhe našeg postojanja. Iz tog razloga, Jevrejini koji je posvećen (Tori i njenim zakonima¹): a) ne sme negirati Božju egzistenciju, b) mora se boriti sa svojim sumnjama u Boga (ime jevrejskog naroda Izrael, znači "boriti se sa Bogom"), i, c) mora braniti ideju etičkog monoteizma, tj. ideal univerzalnog, jednog Boga koji postavlja temelj opšte važećih kriterijuma etičkog ponašanja. Kao što kaže Eli Vizel: "*Jevrejini može voleti Boga ili se boriti sa njim, ali ga ne sme ignorisati*".

---

¹ Prim. prev

NEOPHODNOST POSTULIRANJA² BOŽJE EGZISTENCIJE

MORAL

Moral je prva vrednost čije postojanje zavisi od postuliranja Božje egzistencije. Ako ne postoji Bog onda se ne može govoriti o ispravnom ili pogrešnom što prevazilazi lične ljudske sklonosti. Gasovi i molekuli, prirodni zakoni, nisu ni dobri ni loši. Ako je prirodni svet jedina objektivna realnost i ako ne postoji nikakav izvor moralnosti izvan prirode, onda ni dobro ni zlo nemaju nikakvu objektivnu realnost. U tom slučaju su moralni sudovi isključivo subjektivnog karaktera i predstavljaju popularne ili lične stavove, koji nemaju objektivno važenje. Istaknuti ateistički filozofi priznaju očiglednu činjenicu da ako ne postoji moralni Bog, onda ne može postojati ni univerzalna moralnost. Bez Boga možemo formirati samo subjektivne stavove o moralu ili lične sudove o dobrom ili zlom ponašanju, koji su isto toliko valjani ili obavezujući kao što bi npr., bilo izražavanje mišljenja o tome da li je neki sladoled „dobar“ ili „loš“.

Upravo je negiranje Boga razlog što se moralni kriterijumi u sekularnim³ zajednicama prepuštaju subjektivnom stavu. Moralni relativizam je jedina moguća posledica negiranja Božjeg postojanja; moralnost postaje eufemizam⁴ za lične stavove. Bertran Rasel, jedan od najelokventnijih ateističkih filozofa ovog veka, napisao je: „*Ne vidim kako da opovrgnem argumente koji govore u prilog subjektivnosti etičkih vrednosti ali*“, priznaje Rasel, „*nemoguće mi je da poverujem da je kod divlje okrutnosti jedino loše i pogrešno to što mi se ona ne dopada*“.

Raselov stav je i naš stav. Sve što ateizam i njegov moralni relativizam nalaze da je pogrešno kod divlje okrutnosti jeste to da nam se ona lično ne dopada. *Amoralnost je dakle svojstvena ateizmu.*⁵

Da bismo ovo pojasnili pretpostavimo da nema Boga i pokušajmo da objasnimo zašto je Hitler u moralnom smislu postupao *pogrešno*. Jedino što ateista i moralni relativista nalaze da je pogrešno u nacističkim zločinima je kao što Rasel kaže, „to što im se oni ne dopadaju“.

Neko bi mogao odgovoriti da „duboko u nama“ postoji znanje da su torture i masovna ubistva vršena po Hitlerovom nalogu, bila *pogrešna*. Ali odakle dolazi to „duboko unutrašnje osećanje“ ispravnog i pogrešnog? Ako nema Boga takva osećanja su samo osećanja, a objektivna moralnost mora da transcendirat⁶ subjektivna osećanja. A ako prihvatimo činjenicu da „duboko u nama“ posedujemo znanje o dobrom i lošem, koji je to izvor moralnosti ovo znanje usadio u nas?

Na ovo se opet može odgovoriti da nam pragmatički razlozi govore da su ubijanja koja su vršili nacisti *pogrešna* - citirajući argument da „*ako mi ubijamo njih, oni će početi da ubijaju nas i društvo će se raspasti*“. Ovaj argument ne pripada sferi moralnosti, već sferi pragmatizma i u svakom slučaju jeste defektan, jer se činjenje zla prihvata kao nešto što je u krajnoj liniji korisno. U stvari, pragmatički argumenti najčešće favorizuju zločine. Nacisti bi se, na primer, vrlo lako izborili sa argumentom „*ako mi ubijamo njih, oni će početi da ubijaju nas*“, ispravno primećujući da „*oni*“ neće biti u stanju da „*nas*“ ubiju. U prirodi takođe važi pravilo da slabi bivaju uništeni. Pragmatički argument protiv činjenja zla je naivan. Ako se posle počinjenog zločina možemo izvući bez posledica, onda ne postoji nikakav pragmatički argument koji bi imao snagu da nam zabrani da činimo zlo - samo je moralni argumenat to u stanju, a on se najčešće pokazuje u potpunosti nepraktičnim.

---

² Postulat je pretpostavka koja se logički ne može dokazati ali koja je važna za razumevanje izvesnih činjenica; pretpostavka istinitosti nekog stava bez dokaza. (prim. prev)

³ Sekularan - svetovni, profani (prim. prev)

⁴ Trop tj. pesnički ukras koji se koristi kada se umesto pravog izraza za nešto neprijatno i ružno upotrebi blaža i lepša reč (prim. prev)

⁵ Amoralnost naravno ne znači ni moralnost ni nemoralnost. Mi priznajemo činjenicu da mogu postojati i da postoje i dobri ateisti. Pitanje je, međutim da li njihovi moralni standardi proizilaze iz moralnosti koja se bazira na sekularnosti ili iz moralnosti koja se bazira na tri hiljade godina religioznog nasleđa.

⁶ latinski transcendens, transcendere - prelaziti, prevazilaziti (prim. prev.)

Uzmimo na primer relativno mali krivični prekršaj koji pravimo kad izbegavamo da platimo porez. Pragmatički argument iznova govori u prilog a ne protiv ovog prekršaja. Sasvim je razumljivo zašto argument da „kada bismo svi varali po pitanju svojih poreskih obaveza, to bi svima nanosilo štetu“, nikoga neće sprečiti da nastavi da vara. Upravo obrnuto, oni koji izbegavaju da plate porez uvereni su da to čine i svi ostali i baš tom činjenicom opravdavaju sopstveni prekršaj. Kada neko veruje da gotovo svi varaju, varaće i on, ako ne želi da bude na gubitku. Pragmatizam ohrabruje nemoralno ponašanje u najmanju ruku isto toliko često kao i moralno.

Na kraju bi neko mogao da kaže da nam razum govori da Hitler nije bio u pravu kada je činio zlo i da je činiti zlo generalno pogrešno. Prema ovom često usvajanom stanovištu, razum je dovoljan da nas dovede do moralnog ponašanja i bez nužnog postuliranja Božje egzistencije. A da li je stvarno tako?

Razum često ohrabruje nemoralno ponašanje

Razum retko uzima u odbranu moralno ponašanje. On se u najčešćem broju slučajeva koristi da opravda nemoralno ponašanje - od podržavanja nacizma do sitnih prevara u svakodnevnom životu. Upotreba razuma u cilju opravdavanja onoga što je pogrešno je toliko česta, da za to postoji poseban termin - *racionalizacija*. Adolf Ajhman i druge nacističke ubice su se ponašale „razumno“ kada su slušale naredjenja i ubijale ljude; njihova poslušnost donela im je napredak u karijeri. Prosečan nemački građanin koji je ćutao dok su njegovi susedi, Jevreji, odvođeni u koncentracione logore, delovao je isključivo u skladu sa razumom. Razum je govorio u prilog tome da se mora sačuvati sopstveni život i da se on ne sme ugroziti pomaganjem nekom Jevrejnu. Izgleda da su jedini ljudi u nacističkoj Nemačkoj koji su postupali protivno razumu, bili oni koji su u stvari postupali moralno.

Navešćemo jedan sasvim svetovan primer. Prema "Njujork Tajmsu" svaki treći hotelski gost ukrade nešto iz sobe u kojoj odseda. Premda je verovatno da svako od ovih ljudi smatra krađu nemoralnom, da li iz ovoga treba da izvučemo pretpostavku da milioni Amerikanaca sebe smatraju lopovima? Ne. Bez sumnje će većina od njih negirati da je to što su uradili krađa; oni će *racionalizovati* svoje postupke tvrdeći da hotel ne naplaćuje realnu cenu ili da svi drugi takođe uzimaju „suventre“ ili da peškir (pepeljara, slika) ionako nikom neće nedostajati.

Iz svega rečenog protizilazi da je razum amoralan. Razum je alatka koja se u ljudskim rukama podjednako lako može upotrebljavati kako za opravdavanje dobra tako i zla.

Razum ne može da zahteva moralno ponašanje (čak i u slučajevima kada ga ohrabruje)

Ne možemo očekivati da će razum zahtevati od nas da se moralno ponašamo, kad prethodni primeri očigledno pokazuju da on često ni ne govori u prilog moralnom ponašanju. Čak i u slučajevima kada nam razum govori da bi trebalo da se ponašamo moralno, on sâm nas ne može prisiliti da tako i postupimo. Razum je vrlo verovatno, mnogim Nemcima u toku Drugog svetskog rata, predlagao da se aktivno suprotstave nacizmu; mnogim Amerikanacima, takođe, da ne krađu iz hotelskih soba, ali ni u kom slučaju nije bio u stanju da ih natera da se ponašaju u skladu sa tim predlogom. Nije razum upravljao ponašanjem malobrojnih Nemaca koji su se aktivno suprotstavili nacizmu. To što ih je nateralo da se ponašaju moralno bilo je njihovo prepoznavanje nečeg mnogo višeg od samog razuma.

Jasno je dakle da razum može da podrži zlo a da ne može, čak i kada ohrabruje i predlaže moralno ponašanje, nikoga prisiliti da se ponaša u skladu sa tim predlogom. Nećemo, dakle, pogrešiti ako kažemo da stav - *razum sam po sebi može proizvesti moralno ponašanje*, predstavlja opasan mit.

Da se vratimo našem suštinskom pitanju: Ako nema Boga čija moralnost transcendirira lične stavove i mišljenja, onda ne možemo kazati da je Hitler delovao protivno moralu. Sve što možemo reći jeste: „Meni se to ne sviđa“.⁷

Izvor morala mora i sam biti moralan, a pošto razum ima osobinu amoralnosti onda on ne može biti izvor morala. Nešto više od samog razuma jeste izvor morala. Od vremena kada su Jevreji stajali na planini Sinaj do danas, taj viši izvor morala naziva se Bogom.

⁷ Ovo se ne bi smelo tumačiti kao potpuno napuštanje razuma bilo u moralnom ili religioznom području. To samo znači da razum uzet sam po sebi, bez nekog višeg izvora moralnosti, bez etičkog monoteizma, dopušta zlo ili vodi do njega. Slično važi i kad se vera u Boga podrazumeva sama po sebi. Tada i ona dopušta zlo ili nas dovodi do njega. Razum bez religije doneo nam je komunizam, religija bez razuma donela nam je krstaški pokret.

KRAJNJA SVRHA

Moral nije jedina vrednost čije postojanje zavisi od postuliranja Božje egzistencije. Kada bi fizički svet predstavljao jedinu realnost, tj. kada ne bi postojao metafizički⁸ pristup životu, onda život ne bi imao nikakvu krajnju svrhu. Život bi tada bio samo slučajan rezultat bezbrojnih podudarnosti, a ljudska bića ništa više do molekuli sa svešću. Onda bi nas od drugih molekularnih kombinacija razdvajalo jedino to što bismo želeli da verujemo da upravo naša specifična kombinacija ima neki krajnji smisao i svrhu. U tom slučaju bi takva želja bila čista samoobmana. Mi jednostavno ne bismo mogli podneti da se probudimo svako jutro i u ogledalu vidimo jednu molekularnu podudarnost kojoj onda naknadno izmišljamo neki životni smisao.

Da nepostojanje Boga za posledicu ima život bez smisla i svrhe, nije isključivo teološki argument. To saznanje leži u osnovi svake svetovne, egzistencijalističke misli. Stav svetovnog egzistencijalizma jeste sledeći: pošto nema Boga, život nije ništa više od prostog fizičkog podudaranja elemenata bez ikakvog značenja. Zato našem "biću i ništavilu", da upotrebimo dobro odabrane reči Žan Pol Sartra, moramo obezbediti bar kakav-takav smisao da bismo bili u stanju da preživimo bol koju donosi sâm život.

Za Jevrejina je fizički svet veoma realan. Ali taj svet ne predstavlja jedinu realnost. Postoji i druga realnost, metafizička. Izvor metafizičke realnosti, Bog, stvorio je fizičku realnost i utisnuo u ljudsko biće element božanskog. Ovaj element možemo nazvati duhovnošću, možemo ga nazvati dušom, Božjim likom ili svetošću. Koje god ime da mu damo, značenje ostaje isto: mi nismo nesvrhovita fizička tvorevina okrutnog i apatičnog univerzuma, već svrhovito, duhovno delo Boga, koji je pravičan i koji je u stanju da voli.

Da bi Jevrejin uspeo u svojim nastojanjima da univerzalne standarde dobra i zla učini važećim u celom svetu, jer smrt vere u Boga dovodi do moralnog haosa i gubljenja značenja svega što nas okružuje, on mora da postulira i razvija ideju etičkog monoteizma, čak i kad sumnja u Boga. Stalno ukazivanje na Božje postojanje neophodno je ukoliko želimo da stvaramo moralan svet i ukoliko želimo da imamo konačnu svrhu u životu.

Bez obzira na sve već rečeno, neko bi mogao izvesti zaključak da je vera u Božje postojanje iracionalna i možda nemoguća. Zbog toga bi trebalo da se pozabavimo razmatranjem još jednog pitanja; pitanja o *verovatnosti* Božjeg postojanja.

DA LI POSTOJI BOG?

Jaki su argumenti koji govore za i protiv postojanja Boga, ali su po našem mišljenju ovi prvi jači.

Parafraziraćemo argument Milтона Štajnberga koji kaže da *dok vernik mora da računa sa jednom stvari, postojanjem zla, ateista mora da računa sa postojanjem svega ostalog.*

Problem zla predstavlja najteži izazov veri sa kojim se svakodnevno suočava svaki branitelj religioznog pogleda na svet. Pre nego što pokušamo da damo odgovor na problem zla, suočimo se sa izazovom koji Štajnberg upućuje neverniku: Ako nema Boga, kako objašnjavate postojanje svega dobrog na ovom svetu? Postojanje svesti i savesti? Inteligencije? Emocija? Ljubavi? Prirodnih zakona? Našeg uverenja da ovaj svet ima smisla? Sveukupne kreacije? Unutrašnje svesti o univerzalnosti dobra i zla?

Oni koji veruju u Božje postojanje smatraju da netelesna realnost izvire iz višeg, netelesnog izvora, Boga. Kako ateista objašnjava ove pojave? On će reći da su one rezultat podudarnosti, baš kao što je to slučaj sa nehotičnim jedinjenjima gasova i molekula. U stvari, prema ateisti, sve na ovom svetu jeste rezultat slučajnosti.⁹

⁸ Metafizika (grč.- ono što dolazi posle fizike - pojavnog). Koristi se da označi mišljenje koje se bavi onim što je van granica iskustva, što je izvan prostorno-vremenske stvarnosti; otuda nauka o poslednjim principima i uzrocima stvari, o saznanju stvari po sebi. Tri glavna problema kojima se metafizika oduvek bavila jesu: Bog, sloboda volje i besmrtnost duše. (prim. prev)

⁹ Čak i kad ateista kaže da ne zna kako bi objasnio poreklo ovih pojava ali da će jednog dana nauka dati tražene odgovore, ateista ipak sve pripisuje slučajnosti, jer se drži uverenja da su bezlične, slučajne sile uzrok dobra, zadovoljstva, svesti, inteligencije itd. Nauka će bez sumnje biti u stanju da nam vremenom dostavi više podataka, ali nauka opisuje samo procese koji nemaju veze sa pitanjem ko ili šta stoji iza tih procesa ili koja je svrha njihovog postojanja i postojanja samog života.

Mi dakako možemo prihvatiti da lepota, ljubav, umetnost, inteligencija, svest, savest, prirodni zakoni, složene ćelijske aktivnosti, sveprisutni osećaj svrhe, ideje univerzalne pravde i moralnosti kao i sve drugo stvoreno, mogu proisteći iz neduhovnih, mrtvih podudarnosti. Ali premda je sve ovo moguće, logika i razum (da ne spominjemo našu religioznu prirodu) prisiljavaju nas da sve to odbacimo kao nešto što je malo verovatno. Konstrukcija pretpostavlja Konstruktora, zakon - Zakonodavca, stvaranje - Stvoritelja, inteligencija - Izvor inteligencije, svest - Boga.

Postoje dva moguća objašnjenja za stvaranje: da sve proističe iz slučajnosti i podudaraanja, ili iz reda i svrhe. Mora se napraviti izbor između besmisla i smisla. Ako nema Boga, ne možemo govoriti o smislu života, dobru i zlu ili krajnjoj svrsi. Ove kategorije, kao što smo već pre приметili, onda postaju samo puke obmane koje naš um stvara da bi se odbranio od haosa i besmisla.

Međutim, onog momenta kada prihvatimo da netelesni činoci naših života imaju objektivnu realnost, mi samim tim prihvatamo postojanje Boga. Iz kojeg izvora bi inače netelesne realnosti vodile poreklo? Gasovi i amino kiseline ne poseduju istinu i svrhu, one nisu po sebi ni dobre ni zle.

Milton Štajnberg je napisao: „Realnost je ta koja onda razumu nameće razlog za veru u Boga: i, premda ova vera nije lišena teškoća, ona ostaje najbolji odgovor na zagonetku koju postavlja univerzum“.¹⁰

Postavka o Božjem postojanju nudi najbolje rešenje za još jednu zagonetku: postojanje jevrejskog naroda. Istorija, opstanak, i najmisterioznije od svega, nadmoćan i sveprisutan uticaj na istorijsku sudbinu jevrejskog naroda, ne mogu se objasniti kriterijumima koji se primenjuju kada se istražuje istorijska sudbina drugih naroda.

Kao prvo, postoje nedvosmisleni podaci o opstanku Jevreja kao posebnog naroda. Jevrejski narod je jedini koji je opstao skoro četiri hiljade godina sa netaknutom kulturom. Jedino je Jevrejima domovina bila razorena (dvaput), jedino su oni, dve hiljade godina bez domovine, raštrkani po celom svetu, stoički podnosili mržnju gde god su živeli. Jedino su oni (pored Roma) preživeli najsystematskiji pokušaj ikad viđen u istoriji da se uništi čitav jedan narod i bivali proganjani i isterivani od gotovo svakog naroda u čijem okruženju su živeli. Pa ipak Jevreji još postoje, uče o svojim precima koji su živeli oko 1600 godina pre n.e., imaju istu domovinu kao i 1000 godina pre n.e., govore isti jezik koji su govorili njihovi preci 3000 godina pre n.e. i služe istog Boga.

Zagonetka jevrejskog opstanka zbuñivala je gotovo sve svetske istoričare i sociologe. Možda je Mark Tven najsazetije izrazio tu zbuñenost: „Uzdigli su se Egipćani, Vavilonci i Persijanci, ispunili su planetu sjajem i veličanstvenošću, a onda zamrli, izbledeli i nestali; za njima su uz silnu buku došli Grci i Rimljani a i njih više nema; uzdizali su se i drugi narodi i neko vreme je njihova baklja plamtela blistavim sjajem ali se naposletku ugasila i nad njima se nadvilo sumrak ili su prestali da postoje. Jevrejini ih je sve ispratio, na svoj način potukao, i ostao i danas ono što je oduvek bio; odolevši propadanju i nemoći koja dolazi sa godinama, bez oslabljenih ili otcepljenih delova svog ogromnog tela, bez opadanja snage i vitalnosti, bez slabljenja njegovog okretnog, budnog i agresivnog duha. Sve su stvari smrtno osim Jevrejina: svi drugi narodi su nestali ali je on ostao. Koja je tajna njegove besmrtnosti?“¹¹

Za Jevrejina, naravno, „tajna njegove besmrtnosti“ leži u božanskom uplivu na jevrejsku istoriju.

Pored čudesnog opstanka Jevreja postoji još nešto što daleko više zbuñuje i ostavlja još jači utisak - uticaj koji je ovaj narod imao na čovečanstvo u celini. Jedna minijaturna grupa neobrazovanih beskućnika kasnije pretvoreni u robove, dala je svetu Boga, etički monoteizam, ideju o univerzalnoj moralnoj odgovornosti, pojam ljudske svetosti (stvaranje čoveka po uzoru na „Božji lik“), ideju napretka (istorija sa početkom i krajem suprostavljena cikličnoj istoriji)¹², mesijanizam, proroke, Bibliju i Deset zapovesti. Da nije bilo Jevreja, ne bi bilo ni hrišćanstva, islama, niti marksizma, ne bi bilo socijalizma ni humanizma. Nije onda nikakvo čudo što oni koje mrze Jevreje stalno govore o „jevrejskoj svetskoj zaveri“.

¹⁰ *Anatomy of Faith*(New York, Harcourt Brace, 1960)

¹¹ *Harper's Magazine*, September 1899.

¹² (Henry Bamford Parkes, *The Divine Order: Western Culture in the Middle Ages and the Renaissance*, New York: Alfred A. Knopf, 1969, p.14.)

Izgleda da su najveće svetske sile oduvek bile opsednute ovim, brojno nevelikim narodom. Rimljani, Crkva, nacisti, komunisti, muslimanski svet i Ujedinjene nacije su, svako po naosob, dugi niz godina bili preokupirani Jevrejima. Do današnjeg dana, ovaj narod koji broji manje od 14 miliona ljudi, ili jedva nešto više od trojice na hiljadu u svetu sa preko 4,5 milijarde ljudi, stoji u centru svih ljudskih zbivanja.

Samom Jevrejinu je oduvek bio jasan razlog zbog kojeg jevrejstvo ima toliki upliv na čovečanstvo. Jevrejin se suštinski nimalo ne razlikuje od drugih ljudi i svako drugo ljudsko biće može postati Jevrejinom. Uticaj koji Jevreji imaju na svet, ne leži dakle u njima samima, već u judaizmu. Nešto drugo igra glavnu ulogu u jevrejskoj istoriji i u uticaju koji Jevreji imaju na svetsku istoriju: nešto iznad same istorije - možda Bog. Kada u potpunosti počnemo da uvažavamo jedinstvenost monoteističkog ideala i njegovo spontano rađanje u sveti ljudskih bića u jednom određenom vremenu i kod jednog određenog naroda, kao i sasvim jedinstven uticaj judaizma na svet moramo zaključiti da je ili neko nadljudsko biće ili Bog bio začetnik judaizma i etičkog monoteizma. Ideja o Bogu tada postaje verovatnija.

ATEIZAM

Izlaganje određenih argumenata koji govore u prilog Božjeg postojanja nije samo po sebi dovoljno, jer ono ne uzima u obzir ljudsku prirodu mnogih ateista i neke od njihovih razloga za priklanjanje ateizmu. Ateisti se mogu svrstati u jednu ili više od dole nabrojanih pet kategorija.

1. Ateisti koji negiraju Boga jer im je Bog predočavan na dečji ili iskrivljen način

Tužno je ali i nesumnjivo da se Bog vrlo često zamišlja ili predočava na budalast ili iskrivljen način. Tipičan primer za to je antropomorfnu predstavu Boga koja ga prikazuje kao veličanstvenog, starog čoveka koji sedi na nebu. Takav opis Boga vrlo je pogodan za ateističko podsmevanje vernicima: tu karikaturnu predstavu ismevali su sovjetski kosmonauti kada su se hvalili da tamo gore, u svemiru, nisu sreli Boga.

Druga, takođe uobičajena i iskrivljena predstava o Bogu, prikazuje ga kao *kosmičkog batlera*¹³, kao nekoga koga prozivamo da bi nam uslišio želje i čiji je jedini razlog postojanja da nam bude na usluzi umesto da mi služimo Njemu.

Treća i najgora predstava o Bogu nastaje onda kada se u Njegovo ime čini zlo. To je najomiljeniji argument ateista koji navode okrutnost i varvarstvo Crkve kao primere moralne ravnodušnosti Boga.¹⁴ Međutim ovaj argument ne pravi veliki problem judaizmu, jer judaizam ne tvrdi da vera u Boga sama po sebi stvara dobre ljude ili dobar svet. Bog je osnov moralnosti, ali da bi se postalo moralna osoba i da bi se stvorio moralan svet, pored vere u Boga potrebno je ispuniti još dva uslova: upotrebu razuma i veru u prevlast morala.

Štaviše, ako bismo negirali Boga zato što su pojedinci ili grupe ljudi činile zlo u Božje ime, onda bismo takođe morali negirati zakone, nauku, seks i svaku drugu plemenitu ideju, cilj ili životnu činjenicu. Zakoni mogu da strpaju kriminalca u zatvor, ali takođe mogu, kao što je bio slučaj u nacističkoj Nemačkoj ili Sovjetskom Savezu, da dovedu kriminalce na vlast. Nauka može da izleči ali i da uništi milione ljudi. Seks može biti veoma lep ali šta reći o silovateljima? Činjenica da čovek može da zloupotrebi Božje ime i da izokrene zakone, nauku i seks, samo dokazuje da je on podložan korupciji. Zato što je u stanju da zloupotrebi Boga, moralnost i razum ne znači da može da opstane bez njih.

Stoga pozivamo ateiste koji sebe mogu pronaći u ovoj podeli da ispituju pojam Boga kakav je dat u jevrejskim izvorima. Judaizam je svetu dao pojam jednog Boga. Ateisti će otkriti da su antropomorfnu pojam Boga ili pojam Boga kao *kosmičkog batlera* sasvim strani judaizmu. Kada se Mojsije suočio sa Bogom, upitao ga je za Njegovo ime. "Ja sam onaj koji jesam", odgovorio je Bog. Jevrejin ne može znati šta je Bog već samo da Bog jeste i šta Bog želi.

---

¹³ Poslužitelj (prim.prev)

¹⁴ Uzimajući u obzir činjenicu da su Jevreji najviše propatili pod Crkvom, neko bi mogao pomisliti da se ovaj argument odnosi više na Jevreje nego na bilo koga drugog. Očigledno je da to nije slučaj; činjenica da su se mučitelji pozivali na Boga nije uticala na veru jevrejskih mučenika. Samo ih je još više uverila u hitnost jačanja jevrejske uloge u svetu.

2. Ateisti koji negiraju Boga u znak pobune protiv kuće, okoline, roditelja ili spoljnog autoriteta

Odbacivanje porodične religije ili Boga uobičajen je oblik odbrane od roditeljskog uticaja iz želje da postignemo nezavisnost od njih. Negiranje postojanja Boga nije karakteristično samo za decu koja potiču iz autoritarnih porodica; ono je takođe prisutno i kod dece iz previše popustljivih kuća. Vrlo je verovatno da će se deca veoma blagih roditelja takođe pobuniti protiv spoljnog autoriteta. Deca, kojima su roditelji pružili "sve", na sebe gledaju kao na vrhovna bića, koja, prema tome, nemaju potrebu ni za kakvim višim autoritetom - bili to roditelji, škola, vlada ili Bog.

3. Ateisti koji negiraju Boga zato što su odgajani i/ili žive u svetovnom okruženju

Premda će malo ateista to priznati, stoji činjenica da su oni svoje shvatanje Boga i "kućne" religije preuzeli odrastanjem, i da su je retko, ako uopšte i jesu, dovodili u pitanje. Ateisti odbacuju verovanja mnogih religioznih osoba, s pravom uviđajući da su ta verovanja nešto malo više od pukih, nasleđenih stavova koji vode poreklo iz roditeljskog doma ili društvenog okruženja. Ali ako ti isti ateisti ne žele da svoje stavove suprotstave stavovima i argumentima umnih vernika i da ih provere u svakodnevnom životu, u sredini religioznih ljudi emancipovanog i rafiniranog duha, onda oni takođe zaslužuju da se njihovi argumenti odbace.

Zato je ateisti koji traga za istinom, za boljim sobom i za boljim svetom, obaveza da potraži kako religiozne ljude tako i religioznu literaturu pre nego što se zaključa u ateističku dogmu. Ovakav pristup od ateiste zahteva intelektualno poštenje i moralne obzire.

4. Ateisti koji negiraju Boga zbog ličnih patnji ili patnji čovečanstva u celini

Nema puno toga što možemo reći osobi koja odbacuje postojanje Boga zbog proživljene lične tragedije, kao što je suočavanje sa smrću ili sa patnjom voljenih osoba. Takvima moramo pružiti ruku umesto da im pružamo argumente.

U svakom slučaju, negiranje Božjeg postojanja koje za uzrok ima ličnu tragediju, predstavlja više emotivan nego racionalan odgovor na pitanje o Bogu. Stanja u kojima patimo nisu dokaz protiv postojanja Boga ništa više nego što su stanja naše radosti dokaz za Njegovo postojanje.

Štaviše, moramo biti određeni kada govorimo o ljudskoj patnji i stradanju. Moramo praviti razliku između dve vrste uzroka patnje, ljudskog i prirodnog, jer jedino ovaj poslednji direktno stavlja u pitanje Božje postojanje.

Čovek je stvorio zlo. Osvrnimo se za trenutak na najveći problem Jevreja danas, na pitanje kako je uopšte moguće verovati u Boga posle Aušvica. Kako da verujemo u Njega kada je dopustio da šest miliona Jevreja, uključujući preko milion dece, budu usmrćeni gasom, spaljeni, da na njima budu vršeni eksperimenti, da budu zamrzavani ili pretvarani u table sapuna? Ne postoji gotovo nijedan Jevrejin koji sebi nije postavio to pitanje.

Pre nego što pružimo neke odgovore na ovo pitanje, na redu je lično zapažanje. Premda smo mi (autori) rođeni u Americi posle holokausta i premda nijedan od nas dvojice u holokaustu nije izgubio nikog iz bliže porodice, ipak je holokaust duboko uticao na formiranje našeg mišljenja. Jedan deo nas umro je sa onih šest miliona Jevreja. Pa ipak holokaust ne predstavlja nepremostivu zapreku za našu veru u Boga. Kao prvo i najvažnije, nije Bog sagradio Aušvic i krematorijume. To su učinili ljudi. Ljudi a ne Bog su odgovorni za holokaust. Judaizam postulira činjenicu da čovek ima slobodu izbora. Možda bismo više voleli da su ljudi stvoreni kao roboti koji mogu da čine samo dobro, umesto što mogu da izaberu i zlo. No, ovo je nemoguće. Samo tamo gde postoji mogućnost zla postoji i mogućnost dobra.

Ako i prihvatimo činjenicu da holokaust Jevrejima ukazuje na nepostojanje Boga, čemu onda da pripišemo opstanak jevrejskog naroda, njihov ogroman uticaj na svet i ponovno rađanje Izraela.

Holokaust možda otežava veru u Boga ali veru u ljude čini nemogućom. Uporedo sa šest miliona ubijenih Jevreja i desetina miliona drugih ljudi koje su ubili nacisti i komunisti, moramo sahraniti doktrinu koja je omogućila komunizmu i nacizmu da se uzdignu: veru u čoveka kao najviše biće. Posle Aušvica i arhipelaga Gulag, ostaju nam dva izbora: vera u čoveka iznad koga obitava Bog ili vera u ništa.

Pitanje koje treba postaviti nakon Aušvica, arhipelaga Gulag i drugih sličnih počinjenih varvarstava ne glasi "Gde je bio Bog?", već "Gde je bio čovek?"

Stradanja i patnje kao posledica prirodnih uzroka. Kada su u pitanju stradanja zbog prirodnih uzroka (bolest, zemljotresi itd.) suočavamo se sa mnogo težim problemom od onog kada je uzrok stradanju čovek. Istina je da čovek nema sposobnost da ograniči i u nekim slučajevima čak i odstrani nesreću koja je rezultat prirodnih činilaca i zato pokušaji da se prevladaju i umanje stradanja koja nam nanosi priroda predstavljaju zajedničku odgovornost svih ljudi.

Bez obzira na sve, mi smo spremni da priznamo da je pitanje nesreća, koje su posledica prirodnih uzroka, najteže pitanje sa kojim se suočavaju oni koji veruju u Boga. Mi ne znamo zašto Bog dozvoljava (ili možda čak i stvara) takav oblik stradanja.

To, međutim, ne znači da judaizam nema šta da kaže o ovom pitanju. Naprotiv, cela knjiga u Bibliji, Knjiga o Jovu, posvećena je ovoj temi. Knjiga o Jovu potanko beleži užasnu nesreću kroz koju prolazi veoma dobar i izrazito pravičan čovek (time još više zaoštavajući pitanje njegove patnje), navodeći objašnjenja koje daju Jov i njegovi prijatelji, a koja se tiču ljudskog stradanja i Boga. Knjiga o Jovu pita: ako je Bog dobar, zašto dobri ljudi pate?

Jovovi prijatelji smatraju da je njegovo stradanje (Jov je simbol svih ljudi) kazna za njegove grehe. Ali Biblija, tj. judaizam, kategorički odbacuje ovakav pristup.

Zbog čega onda dobri ljudi moraju da pate? Posle trideset i sedam napetih poglavlja prepunih pitanja, izazivanja Boga, gorčine i suza, Bog daje Jovu i nama, Svoj odgovor:

Tada je Bog odgovorio Jovu ...i rekao:

*"Koje taj koji namisli moje
nerazumnim rečima zamračuje
Opaši se sad kao junak;
ja ću tebe pitati, a ti odgovaraj!
Gde si bio kada sam stvarao svet?
Kaži kad toliko znaš.
Ko je meru sveta odredio? Da li znaš?...
Jesi li ikada jutru zapovedio?...
Jesu li ti se vrata smrti otvorila?
Jesi li pogledom svojim zemlju sagledao?
Govori ako znaš.
Možeš li da ...vodiš Kola Velika sa zvezdama njihovim?...
Da l' se po tvom razumu zaleti jastreb
Il' se na tvoju zapovest orao u vis diže
i na vrletima sebi gnezdo vije?..."*
Gospod odgovori Jovu i reče:
*"Je'l uveren onaj koji se sa Svemoćnim prepire
Ima li šta da odgovori onaj koji Boga grdi.
Jov odgovori Bogu i reče:
"Suviše sam malen da bih ti mogao odgovoriti
Ja na usta svoja ruku svoju mećem.
Govorio sam jednom, odgovarati više neću...
Govorio sam o stvarima o kojima ne znam ništa,
čudesima većim od moga uma..."*

(Jov 38:1-4, 12, 17-18, 32; 40:1-5)

Kakav je Božji odgovor? Bog je Bog i odkuda nam pravo da mislimo da možemo sve razumeti? Kao što kaže jedna drevna jevrejska izreka: "Da poznajem Njega (Boga), bio bih Bog". Ko je "stvorio svet", mi ili Bog? Priznajemo da to možda nije odgovor kome smo se nadali, ali kakav bismo odgovor želeli? Ako je Bog Bog a čovek čovek, da li je moguć neki drugi odgovor od onog koji je Bog dao Jovu?

Naravno da je judaizam mogao da prikaže Boga u mnogo privlačnijem svetlu ili da negira da je patnja realnost (kao što je to često bio slučaj kod istočnih filozofija), ili da ljudsku patnju teološki objasni kao Božansku kaznu, ali judaizam sve to ne radi.

Osobi koja ume da razmišlja, u prilog uverljivosti judaizma govori njegova iskrenost i njegovo odbijanje da o pitanju Božje prirode čini kompromise; makar to išlo na uštrb privlačenja novih sledbenika. U judaizmu je moguće afirmisati Boga, a da se ne ukine razum i

ljudska potreba za postavljanjem pitanja. I zaista je za Jevrejina postojanje razuma i čovekova sposobnost da postavlja pitanja ona poslednja tačka koja afirmiše Boga, daje svrhu i značenje njegovom životu - pa čak i njegovoj patnji.

5. Ateisti koji negiraju Boga nakon što su ozbiljno razmotrili obe strane ovog problema

Ostaje nam da razmotrimo zaista malu grupu ateista koji se ne mogu svrstati ni u jednu od nabrojane četiri kategorije. Ovi pojedinci su došli do zaključka da nema Boga, ne zbog slepog prihvatanja ateističke doktrine, niti zbog pobune protiv roditeljskog doma i socijalnog okruženja, niti zato što im je Bog predstavljan na budalast način, niti zbog emotivne reakcije na preživljenu ličnu tragediju, već nakon izučavanja veoma promišljenih i inteligentnih opisa pojma Boga i nakon vođenja argumentovanih razgovora sa vernicima istančanog i rafiniranog duha.

Istini za volju, mi (autori) se nikada nismo susreli sa takvim ljudima mada znamo da oni postoje, jer smo čitali njihove rukopise. Ali čak i ovih nekoliko ateista koji su zaista izuzetni ljudi, postojanje svega takođe pripisuju slučaju; i što je najvažnije, oni i dalje ostavljaju najveći problem ateizma nerešen: moralnost je i dalje prepuštena subjektivnom stavu. Kao što je Dostojevski napisao u „*Braći Karamazovi*“: Gde nema Boga, sve je dopušteno“. Ateizam negira Boga, ali šta umesto njega postulira?

Odgovor je, naravno, da ateizam ne postulira ništa - premda ovo ne znači i da sam ateista ništa ne priznaje. Naprotiv, ateista zamenjuje Boga sa bogovima po sopstvenom izboru: sa humanošću, umetnošću, razumom, državom, sekularnim ideologijama, naukom, progresom, revolucijom, kulturom, obrazovanjem, srećom, verom u samog sebe... Kod ateista stvar nije u verovanju i neverovanju, stvar je u veri u Boga ili u veri u druge bogove.

Cena ovakvog stava je visoka i ona se plaća na pozornici ljudskih života i stradanja. Mi smo, međutim, naučili da svi ti drugi bogovi kad-tad moraju pokleknuti; *da bez Boga svaki od ovih supstituta¹⁵ postaje besmislen i u krajnjoj liniji veoma opasan*, jer počinje i završava se sa samim supstitutom koji leži iznad svakog dobra i zla.

ZAKLJUČAK

Ateizam, dakle, na pitanje misterije ljudskog postojanja i univerzuma, ne daje ništa više (a kako nam se čini i mnogo manje) ubedljiv odgovor od odgovora koji pruža vera u Boga. Volter, i sam nemilosrdni protivnik organizovane religije, rekao je: Mišljenje koje tvrdi da ima Boga nailazi na teškoće; suprotno mišljenje - na apsurdnosti“.

Ne samo da ateizam pati od nedostatka odgovora i od amoralnosti, on je istovremeno, za većinu svojih sledbenika, intelektualno lenja doktrina. Uprkos činjenici da većina ljudi ateizam povezuje sa sposobnošću razumnog mišljenja, većina ateista nije sopstvene stavove preispitala ništa više nego što su svoje stavove preispitali priprosti vernici.

Mnogo Jevreja danas, gajeći sumnje u pogledu Božjeg postojanja, žive kao da Boga nema. Oni su agnostici, a žive kao ateisti. Međutim, postoje neobično važni intelektualni, moralni i egzistencijalni razlozi da se živi tako kao da Bog postoji - da se vodi jevrejski život - čak i onda kada sumnjamo.

U teoriji je dozvoljeno biti agnostik, ali u praksi možemo voditi ili jevrejski ili sekularni život. Samo živeći jevrejskim životom, što podrazumeva i borbu sa sopstvenim sumnjama, postajemo dobri Jevreji.

(Prevela sa engleskog DANIJELA DANON).

---

¹⁵ lat. *substitutus*, zamenik (prim.prev)

